

**ЛУЧШИЕ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

международном научно-образовательном
электронном журнале

**ЧАСТЬ-13
ТОМ-3
01/2024**

OPEN ACCESS

ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

международный научный электронный журнал

ЧАСТЬ-13 ТОМ-3

Январь - 2024 год

VOLEYBOLCHILARNING O`YIN IXTISOSLIGIGA XOS RAVISHDA MASHG`ULOTLARNI TASHKIL QILISH SAMARADORLIGINI O`RGANISH

Ismoilov Dilmurod Xamidjanovich

O`zjitsu oqituvchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada voleybolchilarning o`yin ampulasiga xos ravishda mashg`ulotlarni tashkil qilish, hamda jismoniy tayorgarliklarini, jismoniy sifatlarini, o`yin malakalarini va texnik mahoratlarini mos ravishda oshirish samaradorligi ochib berilgan.

**Kalit so`zlar:** voleybol, hujum, to`siq qo`yish, to`p kiritish, himoya, o`yin samaradorligi, o`yin ixtisosligi

To study the effectiveness of organizing training sessions for volleyball players, specific to their game specialty

Annotation: In this article, the organization of training sessions specific to the ampoule of volleyball players, as well as the appropriate improvement of their physical fitness, physical qualities, game skills and technical skills, are disclosed.

Key words: volleyball, attack, blocking, scoring, defense, setting the game, game specialization

Mavzuning dolzarbligi: Mahalliy va xorijiy mualliflar orasida ko'plab mutaxassislar zamonaviy voleybolda o'yinchilarni tayyorlashni universallashtirish bilan bir qatorda, o'yinchilarni o'yin ampulasiga ko'ra aniqroq taqsimlash zarur deb hisoblaydilar. "Universallashtirish" va "mutaxassislik"ning bunday kombinatsiyasi voleybolchilarga yoshi va jinsidan qat'iy nazar, hujumda ham, himoyada ham turli holatlarda o`ynab, muvaffaqiyatli harakat qilish imkonini beradi.

Zamonaviy voleybolda o'yinchilarning quyidagi ampulalarga ajralib turadi: bog`lovchilar, liberolar, markaziy to`siq qo`yuvchilar, asosiy hujumchilar qanday ampulada o`ynashidan qat'iy nazar, har bir o'yinchi yuqori o`yin saviyasiga ega bo'lishi kerak. Bu voleybolchilarni o'yin maydonidagi holatiga qarab qo'shimcha maxsus tayyorgarlikni talab qiladi. O'yinchi ampulasini aniqlashda uning individual xususiyatlari: antropometrik va jismoniy fazilatlarining rivojlanish darajasi (birinchi navbatda tezlik va sakrash qobiliyati) inobatga olinadi. Qoidaga ko'ra, eng baland

bo'yli va tezkor o'yinchi 1-bosqichning hujumchilari (markaziy to'siq qoyuvchilar), baland bo'yli va atletik ko'pincha 2-bosqich hujumchilari (diagonal o'yinchilar) ampulalarini egallaydi.

Bog'lovchilarning bo'y ko'rsatkichlari bo'yicha burchak hujumchilaridan qolishmaydi, chunki himoyada o'ynashda ular guruhli to'siq qo'yishda qatnashadilar. Ushbu ampulada o'ynaydigan o'yinchi yaxshi taktik fikrlash va jamoaning o'yinining turli taktik sxemalarini tushunishi, yaxshi periferik ko'rish, jamoa himoyachilarining to'pni qabul qilish sifatidan qat'i nazar, "qulay" to'p uzatishni amalga oshirish qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak. Bog'lovchining asosiy vazifasi jamoasining hujumchilarini raqib jamoasining uyushmagan to'siq qo'yishda hujum zarbasini amalga oshirishga imkon yaratadi.

Bir qator ekspertlarning fikriga ko'ra, ikkinchi temp hujumchilari (burchak hujumchilari) turli paslardan va turli o'yin sharoitida o'zgaruvchan hujumga ega bo'lishlari kerak. Boshqa ro'ldagi o'yinchilar bilan solishtirganda, ikkinchi bosqich hujumchilari stressga ko'proq chidamli bo'lishi kerak, o'yinning hal qiluvchi daqiqalarida etakchilikni qo'lga olishi va katta hajmdagi "kuchli" hujumlarni amalga oshirishi kerak (to'pni qabul qilish, himoya qilish harakatlari, turli xil qo'riqlashdan hujumga o'tish va aksincha). Bu voleybolchilar yuqori taktik tayyorgarlikka ega bo'lishlari va jamoa o'yinining turli kombinatsion sxemalarida qatnashishlari kerak. Bunday o'yin funksiyalari o'yinchidan universal tayyorgarlikning ikkinchi tezligiga ega bo'lishini talab qiladi.

Markaziy to'siq qo'yuvchi hujumchilari tez va yuqori sakrashga tayyor bo'lishi (uchrashuv davomida samaradorlikni yo'qotmasdan yuqori va tez sakrashga qodir bo'lishi), yaxshi reaksiyaga ega bo'lishi va o'yin vaziyatining rivojlanishini oldindan ko'ra olishi kerak. U raqib jamoaning to'siq qo'yuvchi o'yinchilarini chalg'itish uchun klassik o'yin va hujumni rivojlantirish uchun joy tanlash va kombinatsiyalangan hujum tezligini amalga oshirish qobiliyati bilan ajralib turadi.

Libero pozitsiyasi uchun murabbiylar nisbatan kichik bo'yli, tezkor, lekin ayni paytda yaxshi taktik fikrlash va turli himoya texnikalarni yuqori samaradorlik bilan bajarish qobiliyatiga ega o'yinchilarni tanlaydilar. "Libero"lar yuqori stressga chidamlilik va joy tanlashi (o'yin vaziyatining rivojlanishiga qarab himoya o'rnini tanlash), o'yin davomida ijobiy harakat qila olishi (to'g'ri himoya pozitsiyasini saqlab turish va maydon atrofida tez harakat qilish) kerak.

Voleybolchilarni tayyorlashda ikkita tendentsiya mavjud: bir tomondan, murabbiylar har bir voleybolchi turli pozitsiyada muvaffaqiyatli o'ynashi uchun o'yinchilarni tayyorlashni universallashtirishga intiladi. Boshqa tomondan, har bir

o'yinchining eng kuchli tomonlarini turli o'yin pozitsiyalarida maksimal darajada ishlatish uchun o'yinchining maxsus tayyorgarligi zarur. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda voleybolchilarning mashg'ulotlarini o'yin ampulasiga xos ravishda individuallashtirish mavzusini dolzarb deb topdik.

Maqsadi: voleybolchilarning mashg'ulotlarini oyin ampulasiga xos ravishda tashkillashtirib, jismoniy sifatlarini hamda o'yin natijadorligini oshirish.

Tadqiqot vazifasi:

- 1) Voleybolchilar jismoniy tayyorgarligi va o'yin natijadorligini aniqlash
- 2) Maxsus o'lchamli mashqlar majmuasini ishlab chiqish

Tadqiqot uslublari: ilmiy-uslubiy adabiyotlar materilalarini umumlashtirish va tahlil qilish; mashg'ulotlarni pedagogik va videokuzatuv, sportchilarning texnik mahoratlari natijadorligi, pedagogik tajriba va matematik statistik tahlil usullari.

Tadqiqotni tashkil qilish. Tadqiqotni O`zDJTSU voleybol mashg'ulotlarida shug`ullanuvchi o`g`il bolalar mashg'ulotlari davomida o`tkazildi va besh tashabbus musoboqasining viloyat boshqichidagi musoboqasida taxlil qilindi. Nazorat guruhi sifatida Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti voleybolchi talabalar jamoasi tanlab olindi. Tadqiqotni tashkil qilish uchun o'yinchilarning o'yin ampulasiga mosh ravishda testlab olindi va musoboqalar davomida tahlil qilindi.

Nazorat (n=12*2=24) va tajriba (n=12*2=24) guruhleri voleybolchilarining o'yin natijadorligini xarakterlaydigan test natijalarini tajriba boshi va oxiridagi o'zgarish dinamikasi

Ko`rsatkichlar	Guruh	Tajriba boshi			Tajriba oxiri			abs	nisb %	t	p
		X	sig	V	X	sig	V				
Hujum samaradorligi uchrashuv davomida	NG	39,33	4,98	12,66	42,58	5,17	12,14	3,25	8,25	1,75	>0,05
	TG	39,79	5,16	12,97	46,54	5,16	11,09	6,75	16,96	3,58	<0,01
To`siq qo`yish samaradorligi uchrashuv davomida	NG	27,27	3,31	12,12	29,36	3,27	11,14	2,09	7,68	1,74	>0,05
	TG	26,81	3,39	12,64	30,88	3,73	12,08	4,07	15,18	3,13	<0,01
To`p kiritish samaradorligi	NG	30,33	3,42	11,26	32,54	3,43	10,54	2,21	7,27	1,77	>0,05

uchrashuv davomida	TG	30,83	3,67	11,90	35,92	4,02	11,19	5,09	16,51	3,62	<0,01
himoya samaradorligi 1 uchrashuv davomida	N/G	1033,3	133,7	12,94	1136,7	137,6	12,11	103,4	10,01	2,09	<0,05
	TG	1011,1	138,8	13,73	1207,8	158,4	13,12	196,6	19,45	3,62	<0,01

Jadvaldan ko`rishimiz mumkinki nazorat guruhida chempionat davomidagi Hujum samaradorligi uchrashuv davomida natijalari o`rtacha $39,33 \pm 4,98$ ta ko`rsatgan bo`lsa tadqiqotdan keyin $42,58 \pm 5,17$ ta ga yaxshilandi. Tajriba guruhida chempionat davomidagi Hujum samaradorligi uchrashuv davomida natijalari o`rtacha  $39,79 \pm 5,16$  ta ko`rsatgan bo`lsa tadqiqotdan keyin $46,54 \pm 5,16$ ta ga yaxshilandi.

N/G To`siq qo`yish samaradorligi uchrashuv davomida ko`rsatkichi ,  $27,27 \pm 5,16$  ta bo`lgan bo`lsa tadqiqotdan keyin $29,36 \pm 3,27$ ga oshdi

T/G To`siq qo`yish samaradorligi uchrashuv davomida ko`rsatkich  $26,81 \pm 3,39$  ta bo`lgan bo`lsa tadqiqotdan keyin $30,88 \pm 3,73$ ga oshdi

N/G TO`P KIRITISH samaradorligi uchrashuv davomida ko`rsatkichi , $30,33 \pm 3,42$ ta bo`lgan bo`lsa tadqiqotdan keyin $32,54 \pm 3,43$ ga oshdi

T/G TO`P KIRITISH samaradorligi uchrashuv davomida ko`rsatkich $30,83 \pm 3,67$ ta bo`lgan bo`lsa tadqiqotdan keyin $35,92 \pm 4,02$ ga oshdi

N/G HIMOYA samaradorligi uchrashuv davomida ko`rsatkichi ,  $1033,3 \pm 133,7$  ta bo`lgan bo`lsa tadqiqotdan keyin $1136,7 \pm 137,6$ ga oshdi

T/G HIMOYA samaradorligi uchrashuv davomida ko`rsatkich  $1011,1 \pm 138,8$  ta bo`lgan bo`lsa tadqiqotdan keyin $1207,8 \pm 158,4$ ga oshdi

Xulosa qilishimiz mumkinki voleybolchilarning mashg`ulot jarayonlarini sportchining o`yin ixtisosligiga mos ravishda olib borilmasligi aniqlandi. O`yin ampulasiga xos ravishda mashg`ulotlarni tashkil qilish, sportchilarning musoboqa samaradorligini hamda jamoaviy texnik malakalarining samaradorligini optimallashtirishga tasir etishi ochib berildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Акбаров А., Умматов А., Екубова О. Сравнительный анализ эффективности нападающих действий команд волейболисток высшей лиги в играх 1-и 2-туров XXVIII чемпионата Республики Узбекистан //Спортивні ігри. – 2022. – №. 2 (24). – С. 4-11.
2. Ашуркова С. Ф. Дифференцированный анализ результатов исследования профессиональной компетентности тренера на соответствие его правового

- статуса, установленного нормативными правовыми актами //АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ. – 2021. – С. 174-178.
3. Yoqubova O. M. VOLEYBOLCHI QIZLARNING HIMOYA HARAKAT TEZKORLIGINI SIGNAL O ‘YINLI MASHQLAR YORDAMIDA OSHIRISH SAMARADORLIGI //GOLDEN BRAIN. – 2023. – Т. 1. – №. 35. – С. 106-112.
  4. Yusupova M. ARAVACHADA O‘YNALADIGAN BASKETBOL TARIXI VA UMUMIY QOIDALAR //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – Т. 1. – №. 21.
  5. Ibragimov F. Z., Sultanbayeva N. F. VOLEYBOLCHILARNING TEXNIK TAKTIK HARAKATLARINING MUSOBOQA FAOLIYATI SAMARADORLILIGIGA TA‘SIRINI O‘RGANISH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 18. – С. 297-301.
  6. Абдулхаева З. А. ВОЛЕЙБОЛЧИЛАРДА ҲАРАКАТ ТЕЗКОРЛИГИНИ ПУЛЬСОМЕТРИК ҚИЙМАТИНИ АНИҚЛАШ //GOLDEN BRAIN. – 2023. – Т. 1. – №. 35. – С. 69-74.
  7. Ашуркова С. Ф., Умматов А. А. МЕТОДИКА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИЛОВОЙ И ПЛАНИРУЮЩИХ ПОДАЧ В ПРОЦЕССЕ СОРЕВНОВАТЕЛЬНЫХ ИГР В ВОЛЕЙБОЛЕ //Fan-Sportga. – 2023. – №. 2. – С. 6-9.
  8. Umbetova M. A., Kubeysinova U. T. Yosh basketbolchilarda kuch sifatini o ‘yin mashqlari yordamida rivojlantirish //International conference dedicated to the role and importance of innovative education in the 21st century. – 2022. – Т. 1. – №. 10. – С. 111-116.
  9. Pulatov F. A., Umbetova M. A. SPORT MALAKALARIGA O‘RGATISHDA QADDI-QOMATNI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK PRINSIPLARNI DIDAKTIK TARTIBDA QO‘LLASH MUHIMLIGI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 15. – С. 75-78.
  10. Ganiyeva F. V. YOSH BASKETBOLCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIK DARAJASINI OSHIRISH IMKONIYATINI ORGANISH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 18. – С. 15-18.
  11. Ganiyeva F. V. YOSH BASKETBOLCHILARDA RAQIBNI YENGIB O‘TISHDA CHALG‘ITUVCHI FINTLARNI QO‘LLAB RAQIBNI YENGIB O‘TISH TEZLIGINI O‘RGANISH //GOLDEN BRAIN. – 2023. – Т. 1. – №. 33. – С. 24-29.
  12. Zokhirjonovich I. F. et al. YOSH VOLEYBOLCHILARNI DASTLABKI TEXNIK USULLARGA O‘RGATISHDA MAXSUS BOSHLANGICH MASHQLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – Т. 35. – С. 724-728.

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING HISSIY RIVOJLANISHIDA MUSIQA MASHG'ULOTLARINING TUTGAN O'RNI

Raxmonberdiyeva Surayyo Mirganiyevna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti o'quvchisi
raxmonberdiyevasurayyo@gmail.com*

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim muassasasi bola tarbiyasida muhim bosqich ekanligi haqida, musiqaning bola hissiyoti va shakllanishiga katta ta'siri, musiqa mashg'ulotlariga qo'yiladigan talablar asosida bolaning irodaviy sifatlarini, iqtidor va iste'dodini rivojlantirish haqida, musiqa rahbari har bir musiqa mashg'ulotini qiziqarli va bolalar xotirasida uzoq saqlanishi uchun ko'rgazmalardan unumli foydalanishi, mashg'ulotni to'g'ri tashkillashtirilishi o'z navbatida bolaning idroki va hissiyotini tarbiyalashida muhim vosita ekanligi haqida so'z boradi

Kalit so'zlar: Qobiliyat, hissiy, estetik, idrok, tinglash, ovoz, raqs xarakatlari, his-tuyg'ular, cholg'u asboblari, tovushlar, raqsar.

Аннотация: В статье рассказывается о том, что дошкольное учреждение является важным этапом в воспитании ребенка, о большом влиянии музыки на чувства и формирование ребенка, о развитии волевых качеств, одаренности и одаренности ребенка на основе требований к занятиям музыкой, о том, как музыкальный руководитель может эффективно использовать выставки, чтобы каждое музыкальное занятие было интересным и долго сохранялось в памяти детей, правильная организация занятия, в свою очередь, говорят, что это важный инструмент в воспитании детей

Ключевые слова: Способность, эмоциональная, эстетическая, восприятие, слушание, звук, танцевальные движения, эмоции, музыкальные инструменты, звуки, танцы.

Abstract: In the article, the preschool educational institution is an important stage in the child's upbringing, the great influence of music on the child's emotions and formation, the development of the child's volitional qualities, talent and talent based on the requirements for music classes, the music leader is responsible for every music class. It is said that the effective use of exhibitions, the proper organization of the lesson, in order to make the lesson interesting and long-lasting in the children's memory, is an important tool in the education of the child's perception and emotions.

Key words: Ability, emotional, aesthetic, perception, listening, sound, dance movements, emotions, musical instruments, sounds, dances.

KIRISH

Musiqa insonga quvnoq kayfiyatni bag'ishlaydi inson qalbining yo'ldoshidir, go'zallikni his etishga o'rgatadi. Musiqa nafosat tarbiyasining bir bo'lagi. Musiqaga yoshlikdan uyg'ongan qiziqish kishining keyingi musiqaviy rivojida kuchli ta'sir o'tkazadi, boshqa ko'nikima va didlarning shakllanishini ta'minlaydi, yaxshi musiqali didni tarbiyalaydi. Bundan tashqari, musiqa shaxsning irodaviy sifatlarini, uning tabiatini ham yorqin aks ettiradi. Mana shu intilish natijasida insonda qobiliyat, iqtidor va iste'dod rivojlanib boradi.

“Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishga qo'yilgan davlat talablari” da musiqiy ta'limni bolalarda rivojlantirish ijtimoiy – hissiy rivojlanish yo'nalishida va jismoniy rivojlanish yo'nalishlarida ko'rsatib o'tilgan.

Maktabgacha ta'lim muassasasi bola tarbiyasida muhim bosqich sanaladi. Musiqa tarbiyachisi bolalarni estetik va ahloqiy jixatdan tarbiyalashda alohida o'rin tutadi. Muassasadagi musiqiy tarbiya estetik tarbiyaning muhim sohasidir. Musiqaning bola hissiyoti va shakllanishiga, uning mazmunini tushunish va his etishga katta ta'sirini hisobga olganda to'g'ri aks ettirilgan musiqali asarlardan o'rinli foydalanish alogida o'rin tutadi. Musiqali obrazlar shakllanishining asosiy manbai tabiat va kishi nutqiga mos kelishiga, atrof-olamdagi go'zallikni idrok etishiga bevosita bog'liqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Musiqa bolalar uchun quvnoq va kechinmalar dunyosi bo'lib, musiqiy va amaliy faoliyat turlarida namoyon bo'ladi, ya'ni musiqa tinglash, qo'shiq aytish, musiqa jo'rligida xarakat qilish va bolalar musiqa asboblarini chalish jarayonida ularda hissiy tuyg'ulari rivojlanib boradi.

Musiqa bolalarni rivojlantirish uchun boy manbadir. Bolalarda hissiyotning rivojlanishiga ko'maklashishi musiqaning eng yaqqol namoyon bo'ladigan rolidir: alla bolalarni tinchlantiradi va xotirjam qiladi, alla eshitib uxlagan bolalar o'z qo'g'irchoqlariga ham alla aytadilar. Tinchlantiruvchi musiqa albatta qo'shiq bo'lishi shart emas. Barcha zamonlarda va xalqlarda onalar o'z go'daklariga takrorlanuvchi ikki notali ohangni past ovozda kuylaganlar. Har bir madaniyatda mehr-muhabbat va bayramlar haqidagi oddiy qo'shiqlar mavjudki, bolalar ularni yodlay oladilar va bu ularga o'z his- tuyg'ularini ifodalashga yordam beradi. Marsh bolaga faxr tuyg'usini va g'ayrat, tetiklikni bag'ishlaydi.

Musiqa mashg'ulotlariga qo'yiladigan talablar:

- guruhda ijodiy muhit yaratish;
- bilimlarni ongli o'zlashtirishga erishish;
- ta'lim va tarbiya mushtarakligiga erishish
- musiqa san'atidagi go'zallikni, hunuklikdan ajrata olish, doimo nafislikka intilish;
- san'atdagi nafislik va go'zallikni anglashga yo'naltirish;
- musiqa asarlarini diqqat bilan tinglashga, kuylanayotgan qo'shiqlarni ifodali ijrosiga erishish;

Musiqani butun kun davomidagi ko'plab faoliyat turlari qatoriga kiritish mumkin. Biroq musiqa foniga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondoshmoq zarur. Musiqa chalinayotgan aksariyat hollarda u bolalarning diqqat markazida bo'lmog'i lozim. Jonli musiqa, ayniqsa, bu kattalarning mashhur musiqasi bo'lsa, kattalar uchun yoqimli bo'lishi mumkin, lekin u bolalarni chalg'itishi mumkin.

Musiqa har kungi rejimli daqiqalarga rioya etishni yoqimliroq qiladigan tarzda foydali omil bo'lishi mumkin. Buning uchun tegishli qo'shiqlarning, masalan, tabrik qo'shiqlarini to'qish yoki tanlab olish mumkin. Butun guruh yig'ilgan mahalda ashula aytish ajoyib mashg'ulot. Qo'shiqlar dam olish vaqtida bolalarni tinchlantirishning ajoyib vositasi hisoblanadi.

Ma'lumki, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda, ularning nutqlarini tiklashda musiqa mashg'ulotlari katta o'rin tutadi. Bunday guruh bolalari bilan musiqa rahbari logoped o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlasa o'z maqsadiga yetadi. Chunki bu soha bo'yicha musiqa mashg'ulotlarini tashkillash bo'yicha hozirgi kunda metodik qo'llanmalar kam.

NATIJARLAR

Har bir musiqa rahbari xar bir musiqa mashg'ulotini qiziqarli va bolalar xotirasida uzoq saqlanishi uchun ko'rgazmalardan unumli foydalanishni bilishi zarur. Mashg'ulotni tashkillashtirishda musiqa rahbari quyidagilarni yoddan chiqarmasligi kerak:

- mashg'ulot bayoni, yangi qo'shiq, raqs xarakatlari, foydalaniladigan cholg'u asboblari uchun tayyorlangan ko'rgazmalar;
- qismlarni bir-biriga uzviy bog'lay olish;
- bolalarni qiziqtirish uchun ularning yosh xususiyatlarini e'tiborga olgan xolda sodda va past ohangda muloqatda bo'lish;
- texnika vositalaridan foydalana olish;

- testlar va boshqotirmalar yordamida bolalar bilim va ko'nikmalarini mustahkamlab borish;
- musiqaviy xarakterli o'yinlarni atributlar va o'yinchoqlar yordamida tashkillash.

Mashg'ulotni rejalashtirishda quyidagilarga e'tibor berishi kerak:

- Musiqa tinglashda rasmlardan, bastakor va kompazitor portretlaridan, xilma-xil rangdagi shakllardan foydalanish;
- Ovoz sozlash mashqlarida musiqali zinacha ko'rgazmali qurollardan, tarqatma test banklaridan va rasmlardan foydalanish;
- Qo'shiq aytishda rasmlarga qarab qo'shiq nomini topish;
  - Laparlar va raqslarda katta rasmi kubiklardan, magnit tasmlardan foydalanish;
  - Musiqali xarakterli va obrazli o'yinlarni o'rgatilganda shu o'yinga mos atributlarni tayyorlab fikrlashga o'rgatish, sahnalashtirilgan jarayonda bolalarni mustaqil xarakter qilishlariga imkon yaratadi va katta o'rin egallaydi.

Yuqorida ko'rsatilgan tavsiyalar mashg'ulot jarayonida o'z samarasini beradi. Bolalarning musiqa tafakkurini rivojlantiradi. Idroki va hissiyotini tarbiyalaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar yorqin va quvnoq ranglarni xush ko'radilar, ularda bu orqali quvnoqlik hissiyotlari rivojlanib boradi. Shu sababli bayram ertaliklarida musiqa rahbari, tarbiyachilar yorqin rangdagi kiyimlarda bo'lishlari talab qilinadi. Qora rang bolaning kayfiyatini buzadi, ya'ni unga salbiy ta'sir qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, jajji kichkintoylarga mashg'ulot o'tish jarayonida turli xil ko'rgazmalardan foydalanish va shu orqali o'yinlarini mustaqil harakat qilishga imkon berar ekan, bu jarayon orqali hayotni tushuna boshlaydilar, bu esa ularda hissiy rivojlanish, atrof-olamni idrok etish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Bu rivojlanish orqali esa bolajaonlarning kelajakda barkamol shaxs sifatida kamol topishlariga zamin yaratiladi. Ular orasida kelajakda musiqa rahbarlari borligini unutmasligimiz kerak. Musiqa rahbari o'z mehnati orqali yetishtirgan bog'dan meva olsa, bu meva bizning kelajakdagi shogirdlarimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Sh.Mirziyoyev "Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini taminlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonliginingroli"-T.O`zbekiston, 2017y

2. Shukurova, N. G. (2021). COMPUTER TECHNOLOGY IN MODERN MUSIC EDUCATION. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 1086-1089.
3. Shukurova, N. (2023). MUSIQIY-RITMIK MASHQLARNING BOLALARNI UMUMIY RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(1), 57-60.
4. Shukurova, N. Pedagogical and Psychological Fundamentals of Teacher Professional Competence. *JournalNX*, 679-681.
5. G'ayratovna, S. N. (2022). THEORETICAL MUSICAL SCIENCE AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 154-159.
6. SHUKUROVA, N. G. MUSICAL SCIENCE AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ Учредители: ООО "Издательство Молодой ученый", (48), 528-530.
7. Rahmonberdiyeva, S. (2023). MUTATSIYA DAVRIDA O 'QUVCHILAR OVOZINI TARBIYALASHDA VOKAL PEDAGOGIKASI USLUBLARINING AHAMIYATI. ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ, 1(1), 142-145.
8. Rahmonberdiyeva, S. (2023). XOR BO'LIB KUYLASHDA VOKAL XOR MALAKALARINI SAMARALI SHAKLLANTIRISH USULLARI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(6), 158-162.
9. Rahmonberdiyeva, S. M. (2020). OQUVCHILAR ESTETIK DIDINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQA TINGLASH FAOLIYATINING TUTGAN ORNI. *Интернаука*, (1-3), 67-69.
10. Rahmonberdiyeva, S. M. (2021). MUSIQA DARSLARIDA BOLALARNING MUSIQIY IJODIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARADORLIGI. *Интернаука*, (19-6), 15-16.
11. Rahmonberdiyeva, S. (2022). MTT DA BOLALARNI MAQOM ASARLARI TINGLATISHGA O 'RGATISH VA UNI IDROK QILISH KO 'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(7), 489-494.
12. Karimova, D. (2023). MUSIQA O'QITISHNING PEDAGOGIK TASHXISI VA METODLARI. *Наука и технология в современном мире*, 2(7), 47-49.

13. 4. Karimova, D. A. (2023). Musiqa o'qitish metodikasi: boshlang'ich sinflarda musiqa tinglash faoliyati. *Science and Education*, 4(3), 389-394.
14. 5. Karimova, D. (2023). **METHODICAL ANALYSIS OF LONDON SCHOOL IN MUSIC TEACHING TECHNOLOGY.** *Solution of social problems in management and economy*, 2(2), 43-47.
15. 6. Karimova, D. A. (2022). **MUSIQA DARSLARIDA BOLALAR MUSIQA TUYG 'USINI TAKOMILLASHTIRISH.** *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 288-294.
16. 7. Anvarovna, K. D., Amanbaevna, I. G., & Ibragimovna, S. D. (2021). Project Activity of Students in Music Lesson. *Academicia Globe*, 2(04), 199-202.
17. Rauf Qodirov. *Musiqa pedagogikasi. T.:Oquv qo'llanma. "MUSIQA"*nash. 2018 y.

MUSIQIY TA'LIM JARAYONINING MOHIYATI, MAZMUNI VA UMUMIY TAVSIFI

D.A.Karimova

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti dotsenti*

Annotatsiya

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida Musiqa ta'limi jarayoning mohiyati, mazmuni va umumiy tavsifi, Musiqa tarbiyasi jarayoni inson musiqa madaniyatining umumiy, shaxsiy asoslarini shakllantirishi, musiqa o'qitish jarayoni, muayyan musiqiy bilimlar, malaka va ko'nikmalarni egallashga yo'naltirilgan yo'llari taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: Eshitish, hissiyot, taassurot, idrok, ijro, qo'shiq, talaffuz, ijodiy, asar, ifoda vositalari.

Аннотация

Сущность, содержание и общая характеристика процесса музыкального образования в общеобразовательной школе, процесс музыкального образования - формирование общих и личностных основ музыкальной культуры человека, процесс музыкального образования, способ приобретения определенных музыкальных знаний. Обеспечение качества образования в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: Слух, эмоция, впечатление, восприятие, исполнение, песня, произношение, творчество, произведение, средства выразительности.

Abstract

The essence, content and general description of the process of music education in general secondary schools, the process of music education is the formation of the general and personal foundations of human musical culture, the process of music education, the way to acquire certain musical knowledge, skills and abilities directed paths are provided.

Key words: Hearing, emotion, impression, perception, performance, song, pronunciation, creativity, work, means of expression.

XXI asr –Davlat, jamiyat, insoniyat ijtimoiy hayoting har bir javhasidagi rivojlanish davridir. Bugun bizni o'rab turgan tevarak atrofimizdagi sodir bo'layotgan o'zgarishlarga ya'ni madaniy va ma'rifiy, iqtisodiy va ijtimoiy hamda

kundalik turmush tarzimizni yanada yaxshilash uchun olib borilayotgan islohotlarga bor diqqat – e’tiborimizni qaratishimiz kerakligi zamonimizning asosiy tamoyilaridan biriga aylanib ulgurgan. Ilm – fan doirasida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar yoshlarimizning ma’naviy ongi rivojlanishi, yuksak fikrli, o’tkir salohiyatli va keng dunyoqarashli bo’lib kamol topishida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Har bir mamlakatning har tomonlama ravnaq topishi, uning tinchligi barqarorligi ta’minlashining eng muhim jihatlaridan biri ushbu jamiyatda yashab turgan shaxslarning bilim-saviyasiga bevosita bog’liq. Jahonda rivojlangan va rivojlanib kelayotgan davlatlarning barchasi o’z xalqining bilim, ko’nikma va malakalarini rivojlantirish va har bir shaxs hayotda o’z o’rnini topishi, firklarni erkin va tushunarli bayon qila olishligi uchun ta’lim jarayonini takomillashtirish va uni amaliy hayotga tadbiq qilinishini davlat ta’lim tizimining asosiy konsepsiyasiga aylantirilganini ko’rishimiz mumkin. Xususan, mamlakatimizda bu sohada qator izlanishlanishlar olib borilayotganini Musiqa pedagogikasi shaxsning musiqiy tarbiyasi ta’limi va rivojlanish jarayonlarining qonuniyatlari hisoblanadi. Ushbu jarayonlarning har biri o’ziga xos va alohida xususiyatlarga ega. Musiqa tarbiyasi jarayoni inson musiqa madaniyatining umumiy, shaxsiy asoslarini shakllantirishga, musiqa o’qitish jarayoni esa muayyan musiqiy bilimlar, malaka va ko’nikmalarni egallashga yo’naltirilgan. Musiqiy rivojlanish jarayoni har bir alohida insonning musiqa madaniyati va musiqiy qobiliyatlari hamda ruhiy-fiziologik imkoniyatlarining umumiy o’sib borishi bilan bog’liq. Musiqa pedagogikasi tarixi yer kurrasida insonning paydo bo’lishi, pedagogikaning shakllanishi, musiqa madaniyatining insoniy turmush tarzi sifatida vujudga kelishi bilan bog’liq qadimiy manbalarga ega. Musiqa pedagogikasining rivojlanishi qadimiy davrlardan boshlangan va hozirgi kungacha davom etmoqda: Qadimiy dunyo (Misr, Suriya, Hindiston, Xitoy), Antik Yunoniston, Rim (Fisog’urs, Suqrot, Demokrit, Aflotun, Arastu va b.). Qadimiy Xorazm, Eron, “Avesto”, qadimiy turklar – Xunnu, Turk xoqonligi, Arab Xalifaligi, Qur’oni Karim, Hadislar, Uyg’onish davri, O’rta asr Sharqi (Forobiy, Ibn Sino, Kaykovus, Marog’iy, Jomiy, Navoiy, Kavkabiy, Darvish Ali va b.), xalq, mumtoz sharq musiqasi shakllanishi, qo’shiq, ashula, katta ashula, doston, maqom, xorazm nota yozuvi. Yevropada nota yozuvining paydo bo’lishi (Gvido Aretssoli), pedagogikaning fan sifatida shakllanishi (Yan Amos Komenskiy, Pestalotsi, Disterverg va b.), klassik musiqa davri (Bax, Gaydn, Mosart, Betxoven va b.), jadidlar pedagogikasi, ularning yangi uslubdagi maktablari (Munavvarqori, Behbudiy, Fitrat, Cho’lpon, Avloniy, Zafariy va b.), “ustoz-shogird” musiqa ta’limi tizimi (Abdulaziz Rasulov, Usta Olim Komilov, Yunus Rajabiy, Turg’un Alimatov

va b.), jahon umumiy, bolalar musiqa tarbiyasi tizimlari (Karl Orf, Zoltan Koday, D. Kabalevskiy va b.), professional musiqa ta'limining jahon maktablari (K. N. Igumnov, A. B. Goldenveyzer, G. G. Neygauz, L. S. Auer, A. I. Yampolskiy, P. S. Stolyarskiy va b.). O'zbekistonda maxsus musiqa ta'limining shakllanishi. Toshkent, Samarqand, Farg'ona xalq konservatoriyalari. Buxoroda Fitratning Sharq musiqa maktabi (1921). O'rta va oliy maxsus musiqa ta'limining tashkil topishi. Hamza nomidagi Respublika maxsus musiqa kolleji, O'zbekiston davlat konservatoriyasi va ularning professor-o'qituvchilari. Musiqa, pedagogika 30 ilmiy-tadqiqot va malaka oshirish institutlari. Umumiy musiqiy tarbiya shakllari. Musiqa ta'limi va tarbiyasining zamonaviy yutuqlari. O'zbekistonda zamonaviy musiqa ta'limi tizimi. Shaxsning musiqiy rivojlanishi, tarbiyasi va shakllanishi musiqa pedagogikasining umumiy asoslari bo'limi bosh mavzulari hisoblanadi. Insonning musiqiy rivojlanishi uning musiqiy qobiliyatlari va musiqa madaniyatining bir butun tashkil topishi va shakllanishi jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. Musiqiy rivojlanish — bu shaxs musiqa madaniyatining jismoniy, aqliy va ma'naviy rivojlanishdagi tug'ma va o'zlashtirilgan, miqdor va sifat o'zgarishlarining har tomonlama takomillashuvi. Bu jarayonda musiqiy meros masalasi muhim qiziqish uyg'otadi. U yoki bu musiqiy faoliyatda musiqiy qobiliyat va iqtidorning nasldan-naslga o'tishi kam o'rganilgan muammolardan hisobladi. Biroq musiqa tarixidan biz musiqaga oid kasb ota-onalardan farzandlarga o'tgan ko'plab musiqiy sulolalarni bilamiz. Irsiyatni o'rganish bilan genetika fani shug'ullanadi. Bu juda murakkab jarayon bo'lib, genetikaning ma'lumotlariga ko'ra, organizmning xususiyatlari nasldan o'tadigan genetik kodda shifrlangan. Insonga tashqi xususiyatlar ham ichki xususiyatlar ham nasl orqali o'tadi. Musiqiy meros o'tish masalalarini o'rganishda musiqa pedagogikasining fiziologiya, psixologiya, genetika, kibernetika va informatika fanlari bilan aloqasi ko'p foyda keltirishi mumkin. Lekin qator avlodlarda iste'dod sohiblari, daho musiqachilarning paydo bo'lishi nafaqat irsiyatga, balki ular hamda ularning ota-onalari yashagan va tarbiyalangan muhitga ham bog'liq. Pedagogikada muhit deganda, atrofdagi tarbiyalovchi voqelik tushuniladi, mana shu sharoitda inson rivojlanadi, uning shaxsi shakllanadi. Insonni hayotga, mehnatga tayyorlash, shaxsning musiqiy shakllanishi mazkur jamiyatda qabul qilingan muayyan milliy madaniy, musiqiy an'analarga javob beradigan, axloq normalari va qoidalariga rioya qilish asosida amalga oshiriladi. Shu ma'noda, masalan, sharq musiqasi g'arb musiqasidan farq qiladi, dunyodagi 31 turli xalqlarning musiqasi o'zining milliy xususiyatlariga ega va h.k. Biroq tildan farqli ravishda musiqa hamma uchun tushunarli, baynalminal (internatsional) xususiyatga ega. Shunga asosan, turli

xalqlarning musiqa san'ati vositasida shaxsning musiqiy shakllanishi ham baynalminal xususiyatga ega. Shaxsning musiqiy shakllanishida inson o'zini o'zi musiqiy tarbiyalashi va takomillashtirishi haqida faol o'ylay boshlagan davr katta ahamiyatga ega. Uning o'zi o'z shaxsini faol shakllantiradi. Inson o'zining musiqiy rivojlanishida qator yosh bosqichlaridan o'tadi. Insonning yoshga xos umumiy xususiyatlarini o'rganish bilan psixologiyaning maxsus sohasi – yosh psixologiyasi shug'ullanadi. Eng umumiy ko'rinishda maktabgacha yosh, maktab yoshi, o'smirlik va ijtimoiy yetuklik davri kabi yosh bosqichlari ajratiladi. Shu asosda quyidagi yosh davrlarini va ularga muvofiq ta'lim-tarbiya muassasalarini ko'rsatish mumkin: Maktabgacha yosh 1. Ilk bolalik – 3 yoshgacha; 2. Maktabgacha davr oldi – 3 yosh (bolalar bog'chasi, kichik guruh); 3. Maktabgacha davr – 4 yosh (bolalar bog'chasining o'rta guruhi), 5 yosh (katta guruh), 6 yosh (tayyorlov guruhi). Maktab yoshi 1. Kichik – (I–IV) boshlang'ich maktab. 2. O'rta (o'smirlik) – (V–IX sinf) tayanch (o'rta) maktab. 3. Katta (o'spirinlik) – (X–XI sinflar) akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlari. Ushbu yosh davrlarida shaxsning musiqiy rivojlanishi turli bosqichlardan o'tadi. Chaqaloqlik, go'daklik yoshida, hayotining birinchi yilida bu ko'proq ona aytadigan alla qo'shig'i hamda bolani o'rab turgan musiqiy muhit bilan bog'liq. Hayotining ikkinchi va uchinchi yillarida, bola yura boshlaganda, u kattalar ortidan ayrim musiqiy va qo'shiq jumllarini takrorlay oladi. Bu yoshda ritmik eshitish qobiliyati faol rivojlana boshlaydi, bu bolaga musiqani alohida ritmik va raqs harakatlari bilan ifodalashga imkon beradi. Uch yoshda, bola “o'zining “men”ini anglab yeta boshlaganda, uning istaklari va “men o'zim” kabi talablari ifodalangan keskin vaziyatlarda, ota-onalar uni musiqaga oshno qilish imkoniyati haqida o'ylay boshlaydilar. Bolani uy sharoitida musiqa maktabiga joylashtirishga tayyorlash, musiqa o'qituvchisi bilan o'tkaziladigan xususiy mashg'ulotlar va bolalar bog'chasidagi musiqa mashg'ulotlarida amalga oshiriladi. Boshlang'ich maktabning birinchi sinflarida bolaning ovozi hali zaif, nafasi qisqa bo'ladi, u qo'shiq so'zlarini kuylashdan ko'ra ko'proq “so'zlayotganga” o'xshaydi. Shuning uchun kichkintoylar uchun qisqa jumlati va yorqin ifodaviy mazmunli qo'shiqlar tanlash lozim, bu ularda qo'shiqqa nisbatan e'tibor va qiziqish uyg'otadi. Cholg'u asboblarning jo'rliigi, ko'povozlilikni ular hali “shovqin” sifatida qabul qiladilar, ular tarkibidagi akkordlar va tovushlarni hozircha anglab yetmaydilar. Biroq shunga qaramasdan, o'qituvchi nafas, xushohang, muloyim ovoz, legato ustida ishlashi kerak va jamoa bo'lib kuylashga ko'povozlilik unsurlarini kiritishi lozim. Musiqiy rivojlanishdagi navbatdagi keskin davr o'smirlik yoshi (12—16 yosh) hisoblanadi. Bu yosh ovozning o'zgarishi (mutatsiyasi), ovoz apparatining yosh bilan bog'liq o'zgarishiga

xos. Odatda, ovoz mutatsiyasi davri 13—15 yoshga to‘g‘ri keladi. Qiz bolalarda mutatsiya davri ertaroq boshlanadi va o‘g‘il bolalarga nisbatan sezilarsiz o‘tadi, o‘g‘il bolalarda ovoz paychalari anchagina yiriklashadi, shu sababli ovoz buzilishlari yaqqol seziladi. Ovoz pastlashib, ko‘krak rezonatori qo‘shilgan holda yo‘g‘onlashadi. Avvallari mutatsiya davrida qo‘shiq kuylash zararli hisoblangan. Lekin, vokal ta‘limning zamonaviy nazariya va metodikasi mutatsiya davrida tessitura va diapazonni hisobga olgan holda qo‘shiq kuylash ovozning tabiiy yoshga xos o‘zgarishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini isbot qilmoqda. Pedagogikada o‘smirlik yoshi qiyin davr hisoblanadi, chunki o‘smirlarda nigilistik mayl, hamma narsani, ayniqsa tarbiyaviy ta‘sirlarni inkor qilish ustunlik qiladi. Bu davrda shaxs shakllanishining tabiiy jarayoni kechadi. O‘smirning o‘zi u yoki bu ko‘rinishga ishonch hosil qilishi, uni o‘zi bilan taqqoslashi, shu yo‘l bilan, nimaga qodir ekanligini, bu hayotda qanday qilib mahkam o‘rnashishni bilishi kerak. Navbatdagi yosh davri o‘spirinlik, musiqa litseyi yoki musiqa kolleji davri bo‘lib, bo‘lajak kasb tanlash bilan bevosita bog‘liq. Bu davrda o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish bo‘yicha tarbiyaviy ish katta ahamiyatga ega bo‘la boshlaydi. Shaxs uning dunyoni bilish, o‘zini va atrofidagi insoniy munosabatlarni anglash, tushunishi va o‘zaro munosabatlar jarayonida o‘zidagi takrorlanmas individuallilikni namoyon qilishi, hamda ushbu jarayonlarning yoshga va jinsga bog‘liq ayrim jihatlarini taxlil qilish, bizga umumiy ravishda shaxs jamiyatda yashaydigan ijtimoiy mavjudoddir, degan xulosani qaytarishga imkon beradi. Ya‘ni, u tug‘ilgan ondan boshlab o‘ziga o‘xshash insonlar qurshovida bo‘ladi va uning butun ruhiy potentsiali ana shu muhitda namoyon bo‘ladi. Chunki, agar insonning taraqqiyoti tarixiga e‘tibor beradigan bo‘lsak, hali gapirmay turib odam bolasi o‘ziga o‘xshash mavjudodlar davrasiga tushadi va keyingina ijtimoiy muloqotning barcha ko‘rinishlarining faol obyekti va subyektiga aylanadi. Shu nuqtai nazardan har birimizning jamiyatdagi o‘rnimiz, uning qachon va qanday sharoitlarda paydo bo‘lgani, jamiyatga qo‘shilib yashashimizning psixologik mexanizmlari fanning muhim vazifalaridan biridir.

Musiqa tarbiyasida, shuningdek, shaxsni har tomonlama – ma‘naviy, axloqiy, aqliy, mehnat, estetik va jismoniy rivojlantirishni yoddan chiqarmaslik kerak. Musiqiy-pedagogik jarayon musiqa pedagogikasi o‘rganadigan asosiy mavzu hisoblanadi. Keng ma‘noda bu jarayon musiqa ta‘limining butun tizimini qamrab oladi, tor, sohaga oid zarur ma‘noda esa zarur musiqiy bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantiradi. Musiqiy-pedagogik jarayon kechadigan tizim sifatida keng ma‘noda unga xalq ta‘limining butun tizimi – bolalar bog‘chalari, maktab, sinf, to‘garaklar, ijodiyot uylari va boshqalar kiradi. Jarayonning o‘zi tarbiyachi va

tarbiyalanuvchining o‘zaro aloqasi va birligida amalga oshiriladi. Musiqiy-pedagogik jarayonning asosiy tarkibiy qismlari musiqa ta’limi va musiqa tarbiyasi jarayonlari sanaladi, ular shaxsni musiqiy bilimdonlik, musiqiy tarbiyalilik va musiqiy rivojlanishning ichki o‘zgarishlar jarayonlariga olib boradi. Musiqiy-pedagogik jarayon o‘zining qonuniyatlari, shakllari, bosqichlari, uslublari, umumiy va maxsus, yakka va jamoa, nazariy va amaliy, konsert va mustaqil musiqiy mashg‘ulotlariga ega. Musiqiy-pedagogik jarayonning qonuniyatlarini aniqlash uchun ushbu barcha aloqalarni tahlil qilish talab etiladi. Bu aloqalarni bir butun hisobga olish ularning birligiga, jamiyat ehtiyojlariga bog‘liqligiga, milliy va jahon musiqa madaniyatining taraqqiyotiga olib keladi. Musiqiy-pedagogik jarayonda musiqa o‘qituvchisi shaxsiga katta ahamiyat beriladi. Musiqa didaktikasi – musiqa ta’limi va uni o‘qitishning umumiy nazariyasi. Musiqa didaktikasining o‘rganish predmeti musiqa ta’limining mazmuni, musiqa o‘qitish jarayoni va uning qonuniyatlari hisoblanadi. Musiqa didaktikasi musiqa ta’limi va musiqa o‘qitishning umumiy nazariyasi sifatida musiqa ta’limidagi barcha fanlarni o‘qitishga xos bo‘lgan umumiy qoidalar va qonuniyatlarni ko‘rib chiqadi. Shuningdek, fanlariga oid metodikalar yoki xususiy didaktikalar mavjud. Musiqa pedagogikasida musiqa didaktikasining quyidagi asosiy turkumlarini ajratish mumkin: musiqa o‘qitish jarayoni, musiqa o‘qitish tamoyillari, musiqa ta’limi mazmuni, musiqa o‘qitish metodlari va musiqa o‘qitish shakllari. Musiqa o‘qitish jarayoni – bu o‘qituvchi va o‘quvchilarning muayyan maqsadga qaratilgan birgalikdagi o‘zaro harakati bo‘lib, bu jarayonda musiqa ta’limi, tarbiyasi va shaxsning musiqiy rivojlanishi amalga oshiriladi. Shu bilan birga, musiqiy ta’lim vazifasi ushbu jarayon uchun ayniqsa o‘ziga xosdir. Bu jarayonning asosiy tarkibiy qismlari – o‘qitish (bu o‘qituvchi faoliyati) va o‘qish (o‘quvchi faoliyati) hisoblanadi. Ularning didaktik o‘zaro ta’sirisiz musiqa o‘qitish jarayoni bo‘lmaydi. Musiqa o‘qitish jarayoni musiqa o‘qitish qonuniyatlari va prinsiplariga mustahkam tayanishi lozim, ular o‘quvchining imkoniyatlari va musiqiy iqtidoriga asoslanadi, bu esa zarur musiqiy o‘rgatuvchi repertuarni to‘g‘ri tanlash imkonini beradi. Musiqa o‘qitish prinsiplari eng muhim musiqiy-didaktik qoidalar va talablar tizimini o‘z ichiga oladi, ularga rioya qilish musiqiy o‘quv jarayonining samarali kechishini ta’minlaydi. O‘qitishning umumpedagogik prinsiplari (ilmiyligi, qulayligi, tizimlilik, izchilligi, o‘qitishning hayot bilan bog‘liqligi, ko‘rgazmaliligi, mavhumligi, ongliligi, faolligi, tarbiyaviy xususiyati, bilim va malakalarning puxtaligi)dan tashqari, musiqa o‘qitishning quyidagi maxsus prinsiplariga rioya qilish kerak: – musiqa o‘qitishning o‘quvchilarning tabiiy iste’dodlari, iqtidori va ulardagi mavjud musiqiy

qobiliyatlarga bog'liqligi; – musiqani qabul qilish, eshitish, ovoz va ijroni rivojlantirishning bir butunligi; – hissiy va ratsional, badiiy va texnik, shakl va mazmun kabi jihatlarning o'zaro ta'siri va birligi; – jamoaviy va yakka musiqiy mashg'ulotlar, musiqiy va umumta'lim fanlarining o'zaro bog'liqligi; – musiqiy qobiliyatlar (tovushning baland-pastligini, ritm, lad, tembr, kuchini, kuy, ko'povozlilik, aniq ijro, musiqiy xotiraning xususiyat shakli, mazmunini his etish)ni uyg'un holda rivojlantirish. Musiqa ta'limining mazmuni musiqiy bilimlar, malaka va ko'nikmalarning pedagogik tizimidan iborat bo'lib, ularni o'zlashtirish o'quvchilarning musiqa madaniyati va musiqiy qobiliyatlari rivojlanishini ta'minlaydi. Musiqiy bilimlar – musiqa madaniyatining to'plangan tajribasi va uning inson ongida to'g'ri aks etishi. Musiqiy ko'nikmalar – musiqa san'atidagi g'ayriixtioriy yetkazilgan maxsus harakatlar. Musiqiy malakalar – mavjud musiqiy bilim va ko'nikmalardan to'g'ri va samarali foydalanish. Musiqa ta'limining mazmuni ijtimoiy buyurtmaning, jamiyatning musiqiy bilimdon inson nimalarni bilishi va uddalay olishi, qanday xislatlarga ega bo'lishiga nisbatan jamiyat qo'yadigan talablarning pedagogik nuqtaiyi nazardan amalga oshirilishi sifatida qaraladi.. Musiqa o'qitish uslublari o'qituvchidan o'quvchiga, shuningdek, ochiq master-klasslar va o'quv-uslubiy adabiyotlar orqali o'tadi. Musiqa o'qitish shakli deb, musiqa o'qituvchisi va o'quvchilarning belgilangan va muayyan tartibda amalga oshiriladigan faoliyatiga aytiladi. Musiqa o'qitishning asosiy shakli musiqa darsi hisoblanadi. Maxsus musiqa ta'limi tizimida bu musiqa asbobida ijro etish, qo'shiq kuylash, dirijorlik kabilarga o'rgatish bo'yicha yakka tartibdagi mashg'ulotlardir. Umumiy musiqa tarbiyasi tizimida bu musiqa mashg'ulotlari (bolalar bog'chasida) yoki musiqa darslari (umumiy o'rta ta'lim maktablarida), maxsus musiqa ta'limidagi guruh mashg'ulotlari, unda musiqa mashg'ulotlari doimiy tarkibdagi, yoshi va tayyorgarlik darajasi bir xil bo'lgan o'quvchilar guruhi bilan muayyan vaqt davomida va belgilangan jadval asosida o'tkaziladi. O'qituvchi darsga yillik va taqvim rejalar, o'quv dasturlaridan tortib, to dars rejalar, konspekt va hisobotlargacha, barcha zarur hujjatlarni tayyorlaydi. Musiqa darsidan tashqari, sinfdan tashqari va maktabdan tashqari musiqa to'garaklari ishi, shuningdek, konsertlarga, musiqiy spektakllarga, muzeylarga tashrif, musiqachilar, bastakorlar bilan uchrashuvlar, kechalar, bayramlar, diskotekalar mavjud.

Xulosa qilib aytsak Har qanday jamiyatning istiqboli uning ta'lim – tarbiya maqomiga, yangicha ta'lim tizimi tarkibi va mohiyatiga, teran ma'rifiy madaniyatiga bog'liq. Zotan, ta'lim ma'rifati darajasigina jamiyatning, davlat va millatning

kelajagini ta'minlaydigan, dunyo uzra nufuzini belgilaydigan yagona omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Rauf Qodirov. Musiqa pedagogikasi. T.:Oquv qo'llanma. "MUSIQA"nash. 2018 y.
2. Karimova D.A. Musiqa o'qitish texnologiyalari va loyihalash T.; Darslik, "LESSON PRESS" nashriyoti, 2021 y.
3. Karimova, D. (2023). MUSIQA O'QITISHNING PEDAGOGIK TASHXISI VA METODLARI. Наука и технология в современном мире, 2(7), 47-49.
4. Karimova, D. A. (2023). Musiqa o'qitish metodikasi: boshlang'ich sinflarda musiqa tinglash faoliyati. Science and Education, 4(3), 389-394.
5. Karimova, D. (2023). METHODOICAL ANALYSIS OF LONDON SCHOOL IN MUSIC TEACHING TECHNOLOGY. Solution of social problems in management and economy, 2(2), 43-47.
6. Karimova, D. A. (2022). MUSIQA DARSLARIDA BOLALAR MUSIQA TUYG 'USINI TAKOMILLASHTIRISH. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 288-294.
7. Anvarovna, K. D., Amanbaevna, I. G., & Ibragimovna, S. D. (2021). Project Activity of Students in Music Lesson. Academicia Globe, 2(04), 199-202.
8. Shukurova, N. G. (2021). COMPUTER TECHNOLOGY IN MODERN MUSIC EDUCATION. Academic research in educational sciences, 2(2), 1086-1089.
9. Shukurova, N. (2023). MUSIQIY-RITMIK MASHQLARNING BOLALARNI UMUMIY RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI. Innovative Development in Educational Activities, 2(1), 57-60.
10. Shukurova, N. Pedagogical and Psychological Fundamentals of Teacher Professional Competence. JournalNX, 679-681.
11. G'ayratovna, S. N. (2022). THEORETICAL MUSICAL SCIENCE AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 154-159.
12. SHUKUROVA, N. G. MUSICAL SCIENCE AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ Учредители: ООО" Издательство Молодой ученый", (48), 528-530.
13. Rahmonberdiyeva, S. (2023). MUTATSIYA DAVRIDA O 'QUVCHILAR OVOZINI TARBIYALASHDA VOKAL PEDAGOGIKASI

USLUBLARINING ANAMIYATI. ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ, 1(1), 142-145.

14. Rahmonberdiyeva, S. (2023). XOR BO‘LIB KUYLASHDA VOKAL XOR MALAKALARINI SAMARALI SHAKLLANTIRISH USULLARI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(6), 158-162.

15. Rahmonberdiyeva, S. M. (2020). OQUVCHILAR ESTETIK DIDINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQA TINGLASH FAOLIYATINING TUTGAN ORNI. *Интернаука*, (1-3), 67-69.

16. Rahmonberdiyeva, S. M. (2021). MUSIQA DARSLARIDA BOLALARNING MUSIQIY IJODIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARADORLIGI. *Интернаука*, (19-6), 15-16.

17. Rahmonberdiyeva, S. (2022). MTT DA BOLALARNI MAQOM ASARLARI TINGLATISHGA O‘RGATISH VA UNI IDROK QILISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(7), 489-494.

MUSIQIY RITMIKA – BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI BADIY-IJODIY TOMONLAMA RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Shukurova Nilufar G‘ayratovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

“Musiqqa madaniyati” fakulteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini badiiy-ijodiy tomonlama rivojlanishi uchun musiqa, drammatizatsiya, plastika va raqsni o‘z ichiga olgan musiqiy ritmkaning imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Boshlang‘ich maktab yoshi (6-10 yosh) bolalarning badiiy va ijodiy rivojlanishi uchun eng qulay davr hisoblanib, san‘at va badiiy faoliyat bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga samarali ta‘sir qiladi.

Kalit so‘zlar: musiqiy ritmika, san‘at, badiiy-ijodiy rivoj, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности музыкальной ритмики, включающей музыку, драматизацию, пластику и танец, для художественно-творческого развития учащихся начальных классов. Младший школьный возраст (6-10 лет) является наиболее благоприятным для художественно-творческого развития, чтобы искусство и занятия художественной деятельностью оказывали свое плодотворное влияние на становление личности ребенка.

Ключевые слова: музыкальная ритмика, искусство, художественно-творческое развитие, младший школьный возраст.

Annotation: The article discusses the possibilities of musical rhythm, including music, dramatization, plasticity and dance, for the artistic and creative development of primary school students. Primary school age (6-10 years) is the most favorable for artistic and creative development, so that art and artistic activities have a fruitful influence on the development of the child's personality.

Key words: musical rhythm, art, artistic and creative development, primary school age.

Inson rivojlanishining har bir yosh davrida ma‘lum bir shaxsiy fazilatlar intensiv rivolanadigan, faoliyatning belgilangan turiga o‘ziga xos sezuvchanlik bilan xarakterlanadi.

Kichik maktab yoshi (6-10 yosh) psixologiyada sensitiv (ma'lum vaqt oralig'ida bir xususiyat yoki qobiliyatni o'rganishga, rivojlantirishga o'ta moyil bo'lish, unga oid ma'lumotlarni tez va oson qabul qilish davrlari), ya'ni bolani aynan badiiy-ijodiy tomondan rivojlantirish uchun, shuningdek bolaning badiiy tomondan rivojlanishi uning shaxs sifatida shakllanishida samarali ta'sir qilishi uchun qulay bo'lgan davr hisoblanadi.

A.A. Melik-Pashayev ta'kidlaganidek: Bu yoshga nisbatan "Har bir bola - rassom" formulasini qo'llashimiz mumkin. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarda turli badiiy-ijodkorlik fanlarini o'qitishda ta'limning ijodga yo'naltirilgan dasturlarini muvaffaqiyatli va muammosiz ishlashi tasodif emas[1, c. 17].

Yosh davrlari sensitivligi bilan bir qatorda, boshlang'ich maktabning tarbiyaviy-ta'limiy ishiga badiiy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan darslarni joriy etish zarurati ikkita muhim omil bilan bog'liq:

– bolalarning maktabga, ayniqsa birinchi sinf o'quvchilari uchun moslashish davrining murakkabligi;

– zamonaviy ta'limning murakkab talablarga egaligi;

Psixologiya fanlari doktori A.A. Melik-Pashayev ta'kidlaganidek, maktabga ilk qadam qo'ygan birinchi sinf o'quvchilari o'zlarini "boshqacha olamga" tushgandek his etadilar. Badiiy va estetik faoliyat (musiqiy, teatrlashtirilgan, tasviriy, bayram va konsertlardagi chiqishlar) hayotining ajralmas qismi bo'lgan bolalarning aksariyati maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan kelib, maktabda ular mavxum tushunchalar, sxemalar, u yoki bu turdagi shartli belgilar, raqamli munosabatlar dunyosiga duch keladilar va bu boy hissiy tajriba (qabul qilingan taassurotlarga hissiy munosabat, tovushlar, ranglar, shakllarni idrok etishning aniqligi, tasavurning boyligi) birdan maktab hayotida katta ahamiyatga ega bo'lmay qoladi, qadrsizlanadi. [3, 67b].

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimi yuksak intellektual salohiyatga ega, zamonaviy yuksak texnologiyalar va axborotlar olamiga tez integratsiyalasha oladigan, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llay oladigan va hayotning turli sohalarida, kasbiy faoliyatda yuksak natijalarga erisha oladigan shaxsni shakllantirishni ustuvor maqsad sifatida belgilab bermoqda.

Shu sababli, umumiy va kasbiy ta'limning muhim vazifasi - jamiyatda tez moslashishga va mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishga imkon beradigan intellektual rivojlangan, kommunikativ, innovatsion g'oyalarga ega bo'lgan malakali shaxsni tayyorlashdan iborat.

Maktabda faoliyat olib borish va bolalarni kuzatish amaliyoti shuni ko'rsatadiki, zamonaviy maktab o'quvchilari turli xil axborot-kommunikatsiya vositalariga ega bo'lishiga qaramay, o'quvchilarda har qanday yoshda ijodkorlik va jonli tarzda o'zini namoyon qilish ishtiyoqi katta bo'ladi.

Bolaning biron -bir san'at turi bilan shug'ullanishi esa o'zini, atrofdagi olamga munosabatini ifoda etishiga yordam beradi. Badiiy faoliyatning barcha turlari o'sib borayotgan shaxsga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun biz quyidagi xususiyatlarini hisobga olgan xolda musiqiy-ritmik faoliyatga to'xtalishga qaror qildik:

– Birinchidan, musiqa bolalar va o'smirlar organizmiga kuchli hissiy ta'sir ko'rsatadi, his-tuyg'ular esa bolalar xulqi va xatti-xarakatini tartibga soluvchi regulyator hisoblanadi. Musiqa darslari nafaqat musiqiy qobiliyatlarni (idrok, xotira, eshitish, ritm hissi) rivojlantirish vositasi, balki hissiyotlar va badiiy madaniyatni tarbiyalash vositasiga ham aylanishi mumkin;

– ikkinchidan, ritmika san'atning bir necha turlarini (musiqa, drammatizatsiya, pantomima, plastika, raqs) birlashtirib, umumiy badiiy yaxlitlikka, sintetik xususiyatga ega faoliyat turi hisoblanadi. Bundan tashqari, ritmika mashg'ulotlari bolalar uchun qiziqarli bo'lgan o'yin faoliyatiga asoslanadi. Shuning uchun bunday o'yinlarni boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv kuniga kiritish psixik stress, darslardagi intellektual faoliyatdan charchashni oldini olish va kayfiyatni ko'tarishga xizmat qiladi.

Musiqiy-ritmik ta'lim tizimi boy rivojlanish tarixiga ega. Uning asoschisi shveysariyalik musiqachi, kompozitor va pedagog Emil Jak-Dalkroz (1865-1950) bo'lib, u musiqaga mos ritmik harakatlarni bajarish, umumiy musiqiy qobiliyatlarni shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qilishini aytib o'tgan. E.J. Dalkroz o'n sakkiz yilga yaqin Jeneva konservatoriyasida musiqiy-nazariy fanlardan dars bergan (1892-1910) va ko'pgina o'quvchilarda ritm hissi yaxshi rivojlanmaganligiga ahamiyat qaratgan. U ritmik mashqlarning to'plamini ishlab chiqib, uni "Tana uchun solfedjio" deb nomladi.

Dalkroz o'quvchilarda eshitib harakat qilish reaksiyasini, musiqaga harakat bilan to'g'ridan-to'g'ri va adekvat javob berish qobiliyatini rivojlantirishga harakat qildi. Jismoniy va ruhiy quvvatga to'la avlodlarni tarbiyalash lozimligini ta'kidladi. [5, 61 b].

Dalkroz insonni aqliy, ruhiy va jismoniy kuchlarning birligi sifatida ifodalagan xolda, agar tana jismoniy mashqlar bilan chiniqtirilsa, ruh musiqa bilan tarbiyalanadi deb hisoblagan. Musiqadagi va plastikadagi ritm o'zaro chambarchas

bog‘liq, chunki ularning umumiy asosini harakat tashkil etadi. “Ritm musiqaning tanasi, uning o‘zagi bo‘lgani uchun kompozitor tomonidan berilgan g‘oyani topishga yordam beradi. Ritmi his qilib, uni o‘zingizdan o‘tkazishingiz natijasida musiqaning g‘oyasini, ma’nosini tushunasiz”[6, t. 1, 36 b].

Musiqiy ritmikani badiiy ta’lim va rivojlanish kontekstida ko‘rib chiqqan xolda tadqiqotchilar maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda musiqiy-ritmik faoliyat shaxsning ijodiy fazilatlarining rivojlanishi va badiiy- ijodiy qobiliyatlarning shakllanishida bolalar badiiy faoliyatining eng optimal turidan biri deb hisoblaydilar. [7, 9 b].

Ijodkorlik jarayoni, bir tomondan, mashg‘ulotlarda musiqaga mos bajariladigan turli harakatlarni o‘zlashtirish bilan, ikkinchi tomondan bolalarning xohishiga ko‘ra o‘qituvchi va boshqa bolalar bilan hamkorlikda mashqlar, etyudlar, raqs sahnalari, kichik tomoshalar ijrosi bilan belgilanadi. Bunday mashg‘ulotlar jarayonida bolalarda xotira (ayniqsa vizual, motor-plastik) yaxshilanadi. Bundan tashqari bolalar tomonidan ijodiy g‘oyalarni yetkazish vositasi sifatida foydalaniladigan taxlil, sintez, taqqoslash, harakat obrazidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash kabi aqliy qobiliyatlar shakllanadi.

Ko‘pgina mutaxassislar musiqiy-ritmik ijodni o‘yin hamda jamoada ishlash faoliyati bilan birlashtiruvchi o‘ziga xos xususiyatiga urg‘u beradilar. Bolalar o‘yinlarida bo‘lgani kabi musiqiy-ritmik faoliyatda ham mavzuni birgalikda tanlash, mazmunini muhokama qilish va rollarni taqsimlash amalga oshiriladi. Bunda ijrochilarda sherigining harakatlarini his qilish, u bilan birgalikda harakatlarni bir vaqtda, aniq bajarishga harakat qilish natijasida jamoaviy ijodiy faoliyat ko‘nikmalari rivojlanadi. Shu faoliyat jarayonida bolalar qiziqishlarini shakllantirish intensivligi ta’minlanadi, bu esa bolalar badiiy ijodiyotini rivojlantirishning muhim shartidir.

Musiqiy-ritmik ijod jarayonida bolalar tomonidan o‘qituvchi bilan hamkorlikda, mashqlar, etyudlar, raqs sahnalari va katta bo‘lmagan spektakllar uchun harakatlar kombinatsiyasini topish va ijro etish natijasida ushbu faoliyat turi uchun qobiliyatlarning (ritm hissi, harakat koordinatsiyasi, tasavvur) maxsus komponentlarini aktiv shakllanishi kabi sezgirlik, intellektual tashabbuskorlik, ijodiy faollik, ko‘zlangan maqsadga erishishdagi qat’iyatlilik va chidamlilik, o‘rganilgan stereotiplarni o‘zgartirish, g‘oyan yetkazib berishning nostandart usullarini izlash kabi badiiy va ijodiy qobiliyatlar tarkibidagi umumiy komponentlarning shakllanishi ro‘y beradi.

Ilmiy-tadqiqot ishlari amaliyoti shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda musiqiy-ritmika darslari psixofiziologik xususiyatlariga ko'ra 6-10 yoshli bolalarning badiiy va ijodiy rivojlanishi uchun katta imkoniyatlarga ega. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarda harakat idrok, xotira, fikrlash va hissiy-irodaviy sohani shakllantirishning muhim shartidir. Shuning uchun musiqiy obrazlarni motoro-plastik harakatlar bilan gavdalandirishga asoslangan musiqiy-ritmik faoliyat bolalarda sensomotor sohani rivojlantirishning ajoyib vositasi bo'lib, hissiy sezgirlik, intellektual tashabbus, ijodiy faollik kabi badiiy va ijodiy qobiliyatlarning umumiy tarkibiy qismlarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Мелик-Пашаев А.А. Художник в каждом ребенке: цели и методы художественного образования, методическое пособие. М., 2008.
2. Мелик-Пашаев А.А. Для чего нужно искусство в школе? // Школа 2100. Пути модернизации начального и среднего образования / под научной редакцией А.А. Леонтьева. Вып. 6. М., 2002. С. 63–75.
3. Жак-Далькроз Э. Ритм. М., 2006.
4. Ритм. Ежегодник института Жак-Далькроза в Геллерау близ Дрездена. Берлин, 2012.
5. Shukurova, N. G. (2021). COMPUTER TECHNOLOGY IN MODERN MUSIC EDUCATION. Academic research in educational sciences, 2(2), 1086-1089.
6. Shukurova, N. (2023). MUSIQIY-RITMIK MASHQLARNING BOLALARNI UMUMIY RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI. Innovative Development in Educational Activities, 2(1), 57-60.
7. Shukurova, N. Pedagogical and Psychological Fundamentals of Teacher Professional Competence. JournalNX, 679-681.
8. G'ayratovna, S. N. (2022). THEORETICAL MUSICAL SCIENCE AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 154-159.
9. SHUKUROVA, N. G. MUSICAL SCIENCE AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ Учредители: ООО" Издательство Молодой ученый", (48), 528-530.
1. Рахмонберdiyeva, S. (2023). MUTATSIYA DAVRIDA O'QUVCHILAR OVOZINI TARBIYALASHDA VOKAL PEDAGOGIKASI USLUBLARINING AHAMIYATI. ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ В

СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ, 1(1), 142-145.

2. Rahmonberdiyeva, S. (2023). XOR BO‘LIB KUYLASHDA VOKAL XOR MALAKALARINI SAMARALI SHAKLLANTIRISH USULLARI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(6), 158-162.

3. Rahmonberdiyeva, S. M. (2020). OQUVCHILAR ESTETIK DIDINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQA TINGLASH FAOLIYATINING TUTGAN ORNI. *Интернаука*, (1-3), 67-69.

4. Rahmonberdiyeva, S. M. (2021). MUSIQA DARSLARIDA BOLALARNING MUSIQIY IJODIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARADORLIGI. *Интернаука*, (19-6), 15-16.

5. Rahmonberdiyeva, S. (2022). MTT DA BOLALARNI MAQOM ASARLARI TINGLATISHGA O‘RGATISH VA UNI IDROK QILISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(7), 489-494.

6. Karimova, D. (2023). MUSIQA O‘QITISHNING PEDAGOGIK TASHXISI VA METODLARI. *Наука и технология в современном мире*, 2(7), 47-49.

7. 4. Karimova, D. A. (2023). Musiqa o‘qitish metodikasi: boshlang‘ich sinflarda musiqa tinglash faoliyati. *Science and Education*, 4(3), 389-394.

8. 5. Karimova, D. (2023). METHODOICAL ANALYSIS OF LONDON SCHOOL IN MUSIC TEACHING TECHNOLOGY. *Solution of social problems in management and economy*, 2(2), 43-47.

9. 6. Karimova, D. A. (2022). MUSIQA DARSLARIDA BOLALAR MUSIQA TUYG‘USINI TAKOMILLASHTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 288-294.

10. 7. Anvarovna, K. D., Amanbaevna, I. G., & Ibragimovna, S. D. (2021). Project Activity of Students in Music Lesson. *Academicia Globe*, 2(04), 199-202.

ВЛИЯНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА ЯЗЫК И ОБЩЕСТВО

THE IMPACT OF ELECTRONIC TERMINOLOGY ON LANGUAGE AND SOCIETY

Сайдуллаева Ирода Анваровна

Магистрантка 1 курса

Факультет зарубежных филологии

Гулистанский государственный университет

Сирдаринская область город Гулистан

e-mail: irodasaydulayeva2011@gmail.com

Saydullayeva Iroda Anvarovna

Master student 1 term

Faculty of Foreign Philology

Gulistan State University

Syrdarya. Gulistan

e-mail: irodasaydulayeva2011@gmail.com

Аннотация: Данная статья рассматривает влияние электронной терминологии на языковые и коммуникативные практики в современном информационном обществе. Исследование охватывает различные аспекты электронной терминологии, связанные с электронными технологиями, интернетом и социальными медиа. Текст включает теоретический обзор, подчеркивающий эволюцию языка под воздействием цифровых технологий, а также анализ влияния электронной терминологии на структуру языка и формирование новых коммуникативных трендов. Обсуждаются вызовы, возникающие в связи с быстрыми изменениями лексики и грамматики, а также проблемы перевода и смысловой различности терминов. Эмпирическое исследование, основанное на данных из социальных медиа, раскрывает активное использование электронной терминологии в обществе и ее влияние на формат общения, создание виртуальных сообществ и формирование культуры общения. В заключении подчеркивается важность развития языковой грамотности и критического мышления для эффективного взаимодействия с электронной терминологией в цифровую эпоху.

Annotation: This article examines the influence of electronic terminology on language and communication practices in the modern information society. The study covers various aspects of electronic terminology related to electronic technologies, the Internet and social media. The text includes a theoretical overview highlighting the evolution of language under the influence of digital technologies, as well as an analysis of the influence of electronic terminology on the structure of language and the formation of new communication trends. The challenges arising from rapid changes in vocabulary and grammar, as well as problems of translation and semantic differences between terms are discussed. An empirical study based on data from social media reveals the active use of electronic terminology in society and its impact on the format of communication, the creation of virtual communities and the formation of a culture of communication. The conclusion emphasizes the importance of developing language literacy and critical thinking for effective interaction with electronic terminology in the digital age.

Ключевые слова: Электронная терминология, языковые и коммуникативные практики, информационное общество, цифровой мир, лексико-семантический анализ, электронные технологии, интернет, социальные медиа, словарный запас, аббревиатуры, сокращения, новые слова, эволюция языка, специфика электронной коммуникации, хэштеги, виртуальные общества, коммуникативные тренды, социокультурные изменения, мемы, социальные платформы, цифровая эпоха, эмодзи, исследование, вызовы, расплывчатость, недопонимание, конфликты, эмпирическое исследование, многоязычные общества, кибербезопасность, информационная безопасность, грамотность, критическое мышление, заключение, сбалансированный подход, общество в цифровую эпоху.

Key words: Electronic terminology, language and communication practices, information society, digital world, lexical-semantic analysis, electronic technologies, Internet, social media, vocabulary, abbreviations, abbreviations, new words, language evolution, specifics of electronic communication, hashtags, virtual societies, communicative trends, socio-cultural changes, memes, social platforms, digital age, emoji, research, challenges, vagueness, misunderstanding, conflicts, empirical research, multilingual societies, cybersecurity, information security, literacy, critical thinking, conclusion, balanced approach, society in the digital age.

Введение

Современное информационное общество оказывает огромное влияние на языковые и коммуникативные практики, особенно через использование электронной терминологии. Этот термин включает в себя разнообразные слова и выражения, связанные с электронными технологиями, интернетом, социальными медиа и другими аспектами цифрового мира. В данной статье рассмотрим, как электронная терминология воздействует на структуру языка и формирует новые коммуникативные тренды в обществе.

Теоретический обзор

Для понимания влияния электронной терминологии необходимо рассмотреть базовые понятия лексико-семантического анализа и ключевые аспекты электронной терминологии. Лексико-семантический анализ включает в себя изучение слов и их значения в контексте языка. Он направлен на понимание структуры слов, их значения, взаимосвязей и использования в различных контекстах. В контексте электронной терминологии базовые понятия лексико-семантического анализа могут включать в себя:

1. **Семантика терминов:** Изучение значений электронных терминов, их общепринятых и специфических смыслов в цифровой среде.
2. **Лексика:** Анализ словарного состава электронной терминологии, включая новые слова, аббревиатуры и сокращения.
3. **Синтаксис:** Рассмотрение того, как электронные термины используются в предложениях и коммуникации, включая создание фраз, синтаксические конструкции и структуры.
4. **Семантические поля:** Выявление группировок электронных терминов по схожести значений или областей применения.
5. **Эволюция языка:** Изучение изменений в лексике и семантике языка под влиянием электронной терминологии.
6. **Контекстуальное использование:** Понимание того, как электронные термины взаимодействуют с другими словами в конкретных контекстах.

Ключевые аспекты электронной терминологии могут включать:

1. **Технологические термины:** Слова и выражения, связанные с различными аспектами электронных технологий, интернета и цифрового мира.
2. **Социальные медиа:** Термины, используемые в контексте социальных платформ и электронной коммуникации.
3. **Специфические выражения:** Новые слова и фразы, созданные для описания цифровых процессов и явлений.

4. **Семантика виртуальных сообществ:** Анализ терминов, формирующих культуру виртуальных общностей и сообществ.

5. **Проблемы перевода:** Трудности в точном воспроизведении электронной терминологии на разных языках.

6. **Изменения в языковом арсенале:** Влияние электронной терминологии на расширение словарного запаса и грамматические структуры языка.

Слова и выражения, такие как "блог", "твит", "хэштег", "биткоин" и многие другие, стали обыденными в повседневной речи, отражая тесную связь между языком и технологиями. С появлением интернета и цифровых технологий наш язык начал эволюционировать, приспосабливаясь к новым реалиям. Электронная терминология внесла свой вклад в словарный запас, расширяя его за счет аббревиатур, сокращений и новых слов, созданных для описания цифровых процессов и явлений. Такие термины, как "коммент", "лайк", "селфи", стали неотъемлемой частью нашего языка, отражая специфику электронной коммуникации. Социальные сети ввели в обиход использование хэштегов, превращая слова в метки и создавая целые сообщества вокруг конкретных тем. Этот инструмент не только упрощает поиск информации, но и способствует формированию виртуальных общностей, объединенных общим интересом или событием.

Влияние на общество

Электронная терминология оказывает глубокое воздействие на общество, формируя новые стандарты коммуникации. Социальные медиа стали площадкой, где эти термины активно используются, и, следовательно, влияют на формат общения в цифровой эпохе. Виртуальные сообщества, созданные вокруг электронных платформ, расширяют лингвистические границы и создают новые нормы взаимодействия. Извлеченные данные показали, что термин "мем" активно используется в контексте смешного изображения или видео и сопровождается хэштегами, созданными сообществами. Этот термин не только описывает определенный тип контента, но и формирует специфическую культуру общения.

Вызовы

Однако, несмотря на все преимущества, электронная терминология также сталкивается с вызовами. Расплывчатость значения некоторых терминов, быстрое устаревание слов и выражений, а также проблемы с переводом в другие языки могут вызвать недопонимание и даже конфликты. Электронная терминология часто подвержена расплывчатости и полисемии, что означает,

что одно и то же слово или выражение может иметь различные трактовки в разных контекстах. Это создает возможность недопонимания и даже споров, основанных на различных интерпретациях. В силу быстрого темпа цифрового развития некоторые термины могут устаревать так же быстро, как они появляются. Это создает проблемы для тех, кто не успевает "следить" за новыми тенденциями и словами, что может привести к исключению из общего языкового контекста.

Проблемы в многоязычных обществах и кибербезопасность:

В многоязычных обществах и международных обменах электронная терминология может столкнуться с трудностями в переводе. Некоторые выражения или сокращения могут быть сложными для точного воспроизведения на других языках, что вызывает потенциальные проблемы в понимании. Термины, связанные с кибербезопасностью, могут быть источником путаницы, так как их значение и восприятие могут различаться в зависимости от уровня технической экспертизы. Это создает риски в сфере информационной безопасности и киберзащиты.

Выводы

Все эти вызовы подчеркивают важность развития языковой грамотности и критического мышления в цифровую эпоху, чтобы эффективно использовать и понимать электронную терминологию в разнообразных контекстах. Заключение подчеркивает важность осознания этих изменений и нахождения баланса между традиционной и электронной терминологией. Электронная терминология становится неотъемлемой частью культуры, отражая современные тенденции и ценности. Понимание и учет вызовов, а также поиск сбалансированного подхода, несомненно, важны для обеспечения эффективного и гармоничного общества в цифровую эпоху.

Заключение

Современное информационное общество, насыщенное электронной терминологией, переживает глобальные изменения в языковой сфере. Эта терминология, связанная с цифровыми технологиями и социальными медиа, формирует новые языковые реалии. Теоретический обзор выявил влияние электронной терминологии на лексику, семантику, синтаксис, эволюцию языка и контекстуальное использование. Электронная терминология активно влияет на общество через социальные медиа, создавая новые стандарты коммуникации. Вместе с преимуществами возникают вызовы, такие как расплывчатость значений и трудности в переводе. В многоязычных обществах

и в области кибербезопасности важно развивать языковую грамотность и критическое мышление для сбалансированного использования электронной терминологии в цифровой эре.

Источники

1. Ахманова О.С., Полторацкий А.И. Словари лингвистических терминов (обзор) // Лексикографический сборник, вып. V. М., 1962. - С. 188 -191.
2. Белый В.В. Структурная и семантическая характеристика терминов в современном русском языке: (На материале лингвистической терминологии). АКД. М., 1982. - 24 с.
3. Денико, Р. В. Сравнительный анализ сетевой терминологии в русском языке / Р. В. Денико. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 11 (91). — С. 1596-1599. — URL: <https://moluch.ru/archive/91/19850/> (дата обращения: 21.01.2024).
4. Современные проблемы русской терминологии. М., 1986. - 199 с
5. Современный философский словарь. М., 1996.

ALYUMINIY XX ASR METALI

Qosimov Nursaidbek Olimjon o'g'li

*Toshkent shahar Abu Ali ibn Sino nomidagi
ixtisoslashtirilgan maktab 7"A" sinf o'q'uvchisi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada alyuminiy va uning qotishmalaridagi oksidli plyonkalar himoyaviy xususiyati, ulaming zichligi, yorug'likka chidamlilik xususiyatini berish uchun ayrim noorganik tuzlar eritmalarining ta'siri haqida qisqacha yoritilgan. Metall saqllovchi xom ashyolarni metallurgik usullardan foydalanib qayta ishlash jarayonlari xom ashyoning tarkibidagi moddalarning fizik va kimyoviy o'zgarishlari bilan kechadi. Modallar holati o'zgarishini, yangi birikmalarning paydo bo'lishini tushunish uchun fizik-kimyoviy qonuniyatlarni va qayta ishlashning texnologik jarayonlarini bilish zarur. Metallurgiya asoslaril fanini metall saqllovchi xom ashyolarni qayta ishlashda boradigan kimyoviy reaksiyalarning fizik-kimyoviy asoslarini va rangli va qora metallarni ishlab chiqarishda qo'llaniladigan texnologik jarayonlarning asoslari bo'yicha ma'lumotlarni o'z ichiga olgan bo'limlaridan tashkil topgan.

Kalit so'zlari: Alyuminiy, qotishmalar, organik va noorganik bo'yoqlar, plyonka, paraffin, gidrofoblash, izolyatsiya.

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish konsepsiyasida yoritilgan eng muhim muammolardan biri, bu mamlakatning boy mineral-xomashyo resurslaridan ratsional va kompleks foydalanishdir. O'zbekiston metallurgiya sanoatining asosiy va muhim yo'nalishlaridan biri, bu respublika hududida joylashgan yirik metall saqllovchi konlarni qazib olish va ishlab chiqarishga jalb etishdir va shunga respublikamizda barcha imkoniyatlar mavjud. Bir qator foydali qazilmalar (metallar) bo'yicha O'zbekiston tasdiqlangan zaxiralar va istiqbolli rudalar jihatdan MDH dagina emas, balki butun dunyoda ham yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Ma'lumki respublikamiz o'quv ta'limidagi o'tkazilayotgan islohotlar oliy ta'lim sohasidagi fanlar tarkibidagi ko'plab o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Bu sohada tayyorlanadigan mutaxassislariga ishlab chiqarishda talab juda katta. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim shunday darajaga yetishi kerakki, bunday ta'lim mamlakatimizda va xorijda fan, texnika va texnologiya, hamda iqtisodiyot sohalarida bo'lajak taraqqiyotni

hisobga olgan holda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashni ta'minlay oladigan bo'lishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Mamlakatni ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan ustuvor vazifalarga muvofiq Respublikada kimyo texnologiya sanoatini rivojlantirish, xalqaro standartlar darajasida zamonaviy texnologiyalar asosida mahsulot sifatini oshirish hozirgi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Alyuminiy va uning qotishmalaridagi oksidli juda g'ovak hisoblanadi. Organik va noorganik bo'yoqlarda bo'yalganda g'ovakliklar biraz kamayadi.

Bo'yash jarayoni uzoq vaqt davom etmaganligi tufayli g'ovakliklarni to'liq siqib chiqarish yoki ularning germetikligini saqlab bo'lmaydi. Bundan tashqari, g'ovaksimon plyonkalarining yorug'likka bardoshlilik kam bo'lib, qo'shimcha himoyalashni talab qikdi, shuning uchun plyonka qoplanib, u bo'yalgandan keyin plyonkani zichlashtirish (to'ldirish) jarayoni olib boriladi.

Zichlashtirishda strukturasi o'zgaradi va g'ovakliklari yopiladi. Plyonkaning himoyalash xususiyati va yorug'likka chidamliligi ortadi, chunki bo'yash jarayonida plyonkaga adsorbilangan bo'yoq uni kistorad, havo va namlik ta'siridan saqlaydi. Zichlashtirish qaynoq suvda, moyshimdirish, jarayon boshqalarni shimdirish, turli eritmalarda ishtov berish, gidrofoblash yoki lak bilan bo'yash orqali olib boriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Qaynoq holdagi distillangan yoki tarkibida tuzi bo'lmagan suvda zichlashtirish anodli oksidli qoplamalarning suvni shimib olish xususiyatiga asoslangan. Alyuminiy oksidi bunda gidrolizlanadi, gidrolizlangan alyuminiyning molekulasi hajmi katta bo'lib, plyonkaning g'ovaklari to'liq boradi.

Jarayonning N i 5,5-6,5 va 95-100°Cda 30 daqiqa davom etadi. Zichlashtirishdan oldin bo'yalgan anodli qoplamalarga tegmaslik lozim. Anodli plyonkalarni bug' bilan vakuumda zichlashtirishda yaxshi natijalarga erishiladi. Bo'yalmaydigan yoki uzoq vaqt saqlash uchun mo'ljallangan buyumlar asosan vertikal holatda xona haroratida 1-2 daqiqa davomida, parafin 110-120°C da 10-15 daqiqa davomida zichlashtiriladi.

Elektroizolyatsiyali anodli plyonkalar izolyatsiyalovchi laklar bilan to'ldiriladi. Universal elektrolitdan olingan elektrizolyatsiyalash qoplamalari 20-30 g/l li tanin eritmasida 95-100°C da 25-30 daqiqa davomida hamda 150-200 g/l li vodorod peroksidi eritmasi bilan 18-25°C da 20-30 daqiqa davomida to'ldirilganda yuqori himoyalash qobiliyatini namoyon qiladi. Bo'yalgan dekorativ plyonkalarni

zichlashtirish va ularga yuqori yorug'likka chidamlilik xususiyatini berish uchun ko'pincha ayrim noorganik tuzlarning eritmalaridan foydalaniladi.

Eritma $(\text{CH}_3\text{COO})_2\text{Ni}$ $(\text{CH}_3\text{COO})_2\text{Ni}$ H_3BO_3 $\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$ T, OS pH T daq 1
5.2-6.8 0.85-1.57 7.5-9.5 - - 0 я ° 9 1 5-7 20 30 2 5 - 5 - - 0 я ° 9 1 5-7 10 20 3 - - -
85 95 6-7 20 30

XULOSA

Anodli plyonkalarni gidrofoblovchi suyuqliklardan foydalanib zichlashtirishda detal sirtida uning rangini o'zgartirmaydigan polimerli suvni siqib chiqaruvchi plyonka hosil bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A.Karimov Demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish - mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. Toshkent "O'zbekiston" 2011 yil.
2. Вирбилис С. ТараоНоТехНрна для МасгероВ. СпраВо4Нrn. М.Метвллургия 1990 год.
3. Яхшилик Ирсолиевич Гулбаев, Жавахирмирзо Комориддин Угли Исрмиддинрв, & Мижгона СаТТор Кизи Дадоева (2020). СИНТЕЗ СЕМИКОРБАЗОНА ПАРАОКСИБЕНЗОАЛЬДЕГИДА С МОЛИБДЕНОМ. Science and Education, 1 (9), 100-104.
4. ГунбоеВ, Я. И., & Ишмиддишв, Ж. (2020). УСИМЛИКЛАРНИ ХИМОЯ КИЛИШДА КИМЕВИЙ ТАДБИРЛАРНИ КУЛЛАШ. Журнал естественных наук, (1).
5. Гулбаев, Я. И., Исамиддинов, Ж. К., & Ш регав, У. Д. (2021). СИНТЕЗ И ЭЛЕМЕНТНОГО АНАЛИЗА КОМПЛЕКСНЫХ СОЕДИНЕНИЙ ТИОСЕМИКАРБАЗОНА МЕТИЛЭТИЛКЕТОНА С МОЛИБДЕНОМ. Science and Education, 2(1).
6. Исрмиддинрв, Ж., & Нурмонов, С. (2020). БЕНЗОТРИАЗОЛНИ ГОМОГЕН СИСТЕМАДА КАТАЛИТИК ВИНИЛЛАШ. Журнал естественных наук, (1).
7. Ишмиддишв, Ж. К., Курбанова, Л. М., & Фармонова, Д. Ф. (2021). Изофтал кислотанинг пвллвдий гамплекси катализаторлари иштирокида винил эфирлари синтези. Science and Education, 2(1).
8. Sattarova, G. Y., & Sultonmurodov, D. S. (2021). O'zbekiston Respublikasi rivojlantirishda korroziyadan himoya qilishning neft va gaz bilan ta'minlash tizimida Kimyo va kimyoviy texnologiya fanining o'rni va ahamiyati haqida. Журнал естественных наук, 1(2).
9. Karimova, S. B. (2021). ТА'ЛИМ ТИЗИМИДА INNOVATSION TECHNOLOGIYALARNING ROLI. Журнал естественных наук, 1(2).
10. Гулбоев, Я. И., & Исомиддинов, Ж. (2021). КРИСТАЛЛИЧЕСКАЯ И МОЛЕКУЛЯРНАЯ СТРУКТУРА ДИМЕРА УРАНА. Журнал естественных наук, 1(2).

УПАРКИ МАТОЧНЫХ РАСТВОРОВ ПРИ ПОЛУЧЕНИИ НИТРАТА КАЛИЯ

Нормаматов Ф.Х. - доцент

Каршинский инженерно-экономический институт

(Карши. Узбекистан)

Аннотация: Целью исследования являлось изучение влияния основных технологических параметров на процесс упарки первичных маточных растворов процесса фильтрации суспензии нитрата калия, образующихся в результате кристаллизации конверсионного раствора при температуре 0 °С.

Ключевые слова: хлорид калия, нитрат калия, концентрация, кристаллизация, номограмма.

Annotation: The purpose of the study was to study the influence of the main technological parameters on the process of evaporation of primary mother liquors of the process of filtration of a suspension of potassium nitrate, formed as a result of crystallization of the conversion solution at a temperature of 0 °С.

Key words: potassium chloride, potassium nitrate, concentration, crystallization, nomogram.

Производство бесхлорных водорастворимых комплексных удобрений является перспективным и интенсивно развивающимся сегментом производства минеральных удобрений. Темпы роста глобального рынка бесхлорных водорастворимых удобрений оцениваются 4% в год [1].

С целью усовершенствования технологии получения нитрата калия конверсионными способом предварительно был проведен анализ многокомпонентной системы $K^+, NH_4^+, // Cl^-, NO_3^- - H_2O$, которая является теоретической основой выбора интервала варьирования технологических параметров и последовательности технологических процессов.

На основании анализа диаграммы растворимости данной системы [2] выявлены следующие интервалы варьирования основных технологических параметров: соотношение $KCl:NH_4NO_3=1,0-1,2:1$; продолжительность конверсии-1-40мин; температура кристаллизации-5-20°С, продолжительность кристаллизации – 15-30 мин.

Экспериментальными исследованиями в пределах выбранных интервалов установлены следующие оптимальные технологические параметры процесса:

соотношение $KCl:NH_4NO_3=1:1\div 1,1:1$, продолжительность конверсии - 2-3 мин, температура процесса конверсии -90-100 °С, температура и продолжительность кристаллизации - 5-10 °С и 15-30мин соответственно.

Определено, что при этом выход нитрата калия колеблется от 46,44 до 54,53%, при с возвращении маточных растворов в голову процесса а в условиях без циркуляции раствора соотношение Ж:Т изменяется в пределах 3,75-4,70, скорость фильтрации составляет 1066,24-2213,85 кг/м² час.

В данной работе изучалось влияние технологических параметров на процесс упарки полученных первичных маточных растворов, образующихся в результате отделения нитрата калия после его кристаллизации при 0 °С.

Полученный раствор имел следующий ионный состав (экв.%): K^+ -0,368, NH_4^+ -0,632, Cl^- -0,728, NO_3^- -0,272; водное число равно 5,91 молей воды на 1 моль суммы солей.

Как показывают теоретический анализ диаграммы взаимных систем K^+ , NH_4^+ ,// Cl^- , NO_3^- - H_2O и экспериментальные данные (табл.1), при упарке маточного раствора в изученных интервалах варьирования параметров начала образуется хлорид калия и далее с продолжением процесса упарки происходит совместная кристаллизация хлоридов калия и аммония, а при степени упарки более 30-35% происходит совместная кристаллизация хлоридов калия, аммония и нитрата калия[1,2].

Для предотвращения данной аномалии, как показывает анализ диаграммы, перед упаркой заданного количества первичного маточного раствора необходимо добавлять определенное количество нитрата аммония.

1-Таблица

Влияние технологических параметров на процесс упарки маточных растворов с добавками нитрата аммония

№	Соотношение маточный раствор: NH_4NO_3	Степень упарки, %	Продолжительность кристаллизации	Скорость фильтрации, по твердой фазе, кг/м ² *ч	Содержание компонентов в твердой фазе; масс. %				Ж:Т	Влажность твердой фазы, %	Выход твердой фазы, относительно массы исходного раствора %
					Cl ⁻	K ⁺	NO ₃ ⁻	NH ₄ ⁺			
1	4,12:1			161,2	53,16	3,99	9,39	29,98	37,64:1	20,63	2,01

2	2,77:1	25		354,8	52,94	2,65	12,04	29,86	24,91:1	20,19	3,05
3	2,21:1			493,6	52,98	2,66	14,65	29,89	22,86:1	22,85	3,31
4	4,12:1	35		1021,1	52,67	3,29	14,36	29,71	7,98:1	16,23	7,69
5	2,77:1			1412,6	52,86	3,31	16,04	29,82	7,35:1	13,04	8,81
6	2,21:1			1703,2	52,94	3,31	15,91	29,86	7,08:1	14,88	9,05

Поэтому было изучено влияние соотношений первичный маточный раствор: нитрат аммония (ПМР: NH_4NO_3) и степени упарки на аналитические показатели процесса (1-табл).

Полученные результаты показали, что с повышением соотношения ПМР: NH_4NO_3 и степени упарки до 25 и 35% выход твёрдой фазы увеличивается от 2,01 и 7,69 до 3,31 и 9,05%, т.е. с повышением степени упарки на 10% выход твёрдой фазы увеличивается в 3,83 и 2,73 раза соответственно при соотношениях ПМР: NH_4NO_3 =4,12:1 и 2,21:1 [3-4].

Из данных видно, что влажность осадка хлорида аммония составляет 13,04-22,85% и поэтому в продуктах имеются в достаточном количестве ионы калия (2,65-3,99%) и нитратов (2,39-16,04%). В связи с этим процесс промывки осадков производится насыщенным раствором хлорида аммония [5-6].

В результате этого содержание нитратных и калиевых ионов снижается до 0,46 и 0,62% соответственно при промывке осадка насыщенным раствором хлорида аммония в соотношении НРХА:осадок=2,76:1. Скорость фильтрация при этом составляет 161,2-493,6 и 1021,1-1703,2 $\text{кг/м}^2 \cdot \text{ч}$ соответственно со снижением степени упарки до 25 и 35%.

Таким образом, данная таблица позволяет быстро определить зависимость входных и выходных параметров процесса упарки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нормаматов Ф.Х., Кучаров Б.Х., Тоиров З.К., Эркаев А.У. Исследование основных стадий получения нитрата калия конверсионным способом. Узбекский химический журнал. 2021. №1. С.9-15. (02.00.00. №6).
2. Нормаматов Ф.Х., Кучаров Б.Х., Тоиров З.К., Эркаев А.У. Изучение процесса упарки маточных растворов при получении нитрата калия. Композицион материаллар журнал. 2022г. №1. 6-10с. . (02.00.00; №4).
3. Нормаматов Ф.Х., Кучаров Б.Х., Тоиров З.К., Эркаев А.У., Новик Д.М., Дормешкин О.Б. Изучение физико-химических свойств нитрата

- калия. “Инновационные материалы и технологии” Материалы международной научно-технической конференции молодых ученых. Г.Минск, Республика Беларусь 19–21 января 2021г. ст 543-547.
4. Нормаматов Ф.Х., Иномжонов Ш.Э., Асамов Ж.Х., Тоиров З.К., Курбонова У., Эркаев А.У. Получение бесхлорного калийного удобрения из местного сырья. “Умидли кимёгарлар-2021” ёш олимлар, магистрантлар, ва бакалавриат талабаларини ХХХ-илмий-техникавий анжумани. Тошкент. 13-15 апрель 2021й ст 81-83.
  5. Нормаматов Ф.Х., Эркаев А.У., Эшметова М., Джандуллаева М.С. Проект гибкой технологической схемы производства бесхлорных калийных удобрений. Ташкент-2021. 23-24 ноябр. 77-78ст.
  6. Нормаматов Ф.Х., Эркаев А.У., Тоиров З.К. Физико-химическими исследование продуктов конверсии хлорида калия нитратом аммония. “Табий фанлар сохасидаги долзарб муаммолар ва инновацион технологиялар” международная научно-практическая онлайн-конференция 2020 йил 20-21 ноябр. Ст 518-522.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ РЕВОЛЮЦИОНИЗИРУЕТ ФИНАНСОВУЮ ИНДУСТРИЮ

---

*Женисбекова Назерке Женисбековна,
студентка финансового факультета,
Ташкентский Финансовый институт, г.
Ташкент,*

email: nazerkejenisbekova@gmail.com

Научный руководитель:

*Юлдашева Надира Викторовна
PhD., доцент кафедры «Бюджетный учёт и
казначейское дело»,
email: nadirak@mail.ru*

Аннотация: В статье раскрывается влияние искусственного интеллекта на финансовую индустрию, в которой ИИ стимулирует трансформацию и оптимизацию финансовых операций. В данном отчете освещаются ключевые результаты революционизирования и представлены негативные стороны тенденции. В этой статье мы рассмотрим преобразующее влияние искусственного интеллекта на финансовую индустрию, от улучшения качества обслуживания клиентов до улучшения управления рисками и выявления мошенничества.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, финансы, снижение рисков, финансовые учреждения.

Искусственный интеллект (ИИ) изменил правила игры в различных секторах, и финансовая индустрия не является исключением. Благодаря своей способности быстро обрабатывать огромные объемы данных и принимать разумные решения, ИИ революционизирует то, как мы управляем нашими финансами. Искусственный интеллект используется в финансовом секторе для применения передовых технологий, таких как алгоритмы машинного обучения, для улучшения различных задач, таких как анализ данных, прогнозирование, управление инвестициями, управление рисками, выявление мошенничества и обслуживание клиентов. Эта технология трансформирует финансовую индустрию за счет автоматизации ручных банковских процессов, получения информации о финансовых рынках и создания взаимодействия,

подобного человеческому, для привлечения клиентов. К 2030 году финтехнологи ожидают, что ИИ увеличит численность их персонала на 19%.

Рассматривая контекст интеграции ИИ и финансов, следует подчеркнуть расширенное влияние обслуживания клиентов и взаимодействия с ними на основе ИИ, усиление кибербезопасности и выявления мошенничества, прогнозный анализ, анализ кредитоспособности, который может помочь финансовым учреждениям оценивать рейтинги клиентов.

Обслуживание клиентов на основе искусственного интеллекта

Чат-боты и виртуальные помощники, управляемые искусственным интеллектом, произвели революцию в финансовой индустрии, повысив взаимодействие с клиентами и их удовлетворенность. Они обеспечивают немедленное и индивидуальное обслуживание клиентов, обрабатывают рутинные запросы, предлагают предложения по продуктам и поддерживают управление учетными записями. Служба поддержки клиентов, управляемая искусственным интеллектом, работает круглосуточно, гарантируя, что клиенты могут получить доступ к помощи в любое время. Кроме того, системы искусственного интеллекта анализируют данные клиентов, чтобы понять предпочтения и поведение. Эти чат-боты и виртуальные помощники на базе искусственного интеллекта позволяют финтех-фирмам предоставлять персонализированные рекомендации и помогать клиентам в принятии важных финансовых решений. Такой высокий уровень индивидуального внимания значительно улучшает качество обслуживания клиентов и способствует расширению бизнеса. ChatGPT, представленный в 2022 году, быстро завоевал популярность благодаря естественному ходу разговора и хорошо структурированным ответам на запросы пользователей.

Для банков эффективное внедрение персонализированных элементов во взаимодействие с клиентами имеет решающее значение для обеспечения исключительного опыта и достижения лучших результатов. Обновленная система взаимодействия с клиентами должна дать банку на базе искусственного интеллекта более полное и точное представление о ситуации, поведении, требованиях и предпочтениях каждого клиента. Это понимание позволяет банку создавать разумное, индивидуализированное предложение. Для достижения этой цели банки должны анализировать данные клиентов в режиме реального времени и интегрировать аналитическую информацию в поездки клиентов, чтобы быстро обрабатывать запросы на транзакции и обслуживание, обеспечивая немедленное выполнение. Эти две цели должны

формировать структуру системы взаимодействия с клиентами, которая состоит из трех ключевых компонентов: интеллектуальных предложений, плавной интеграции с партнерскими сетями и интеллектуального обслуживания и опыта.

Банки экономят деньги, используя чат-ботов и виртуальных помощников, поскольку они обрабатывают большой объем рутинных запросов, освобождая людей-агентов для выполнения более сложных задач. Для клиентов эти помощники с искусственным интеллектом обеспечивают мгновенную помощь, круглосуточную доступность и персонализированное взаимодействие, повышая общую удовлетворенность.

Technology & Telecommunications > Software

Chatbot market revenue worldwide from 2018 to 2027

(in million U.S. dollars)

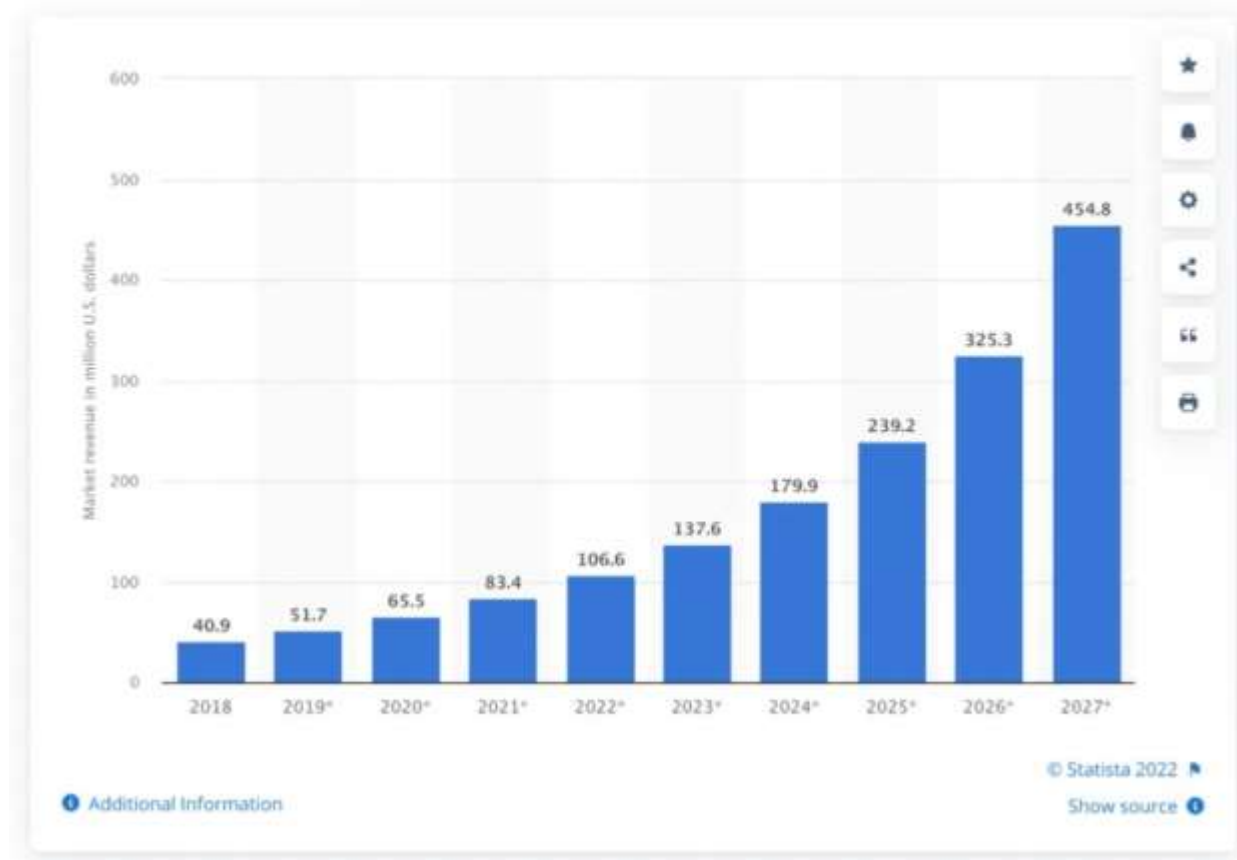

Рисунок 1. [Выручка рынка чат-ботов по всему миру с 2018 по 2027 год.](#)

Укрепление кибербезопасности и выявление мошенничества

Рост числа цифровых транзакций и онлайн-финансовых услуг привел к росту киберугроз и попыток мошенничества. Технология искусственного

интеллекта в платежах и финтехе играет решающую роль в продвижении усилий по кибербезопасности и выявлению мошенничества. По оценкам, к 2027 году предприятия сэкономят более 10,4 миллиарда долларов за счет внедрения систем обнаружения и предотвращения мошенничества на базе искусственного интеллекта. [2] Искусственный интеллект усиливает меры безопасности для защиты финансовых учреждений, защиты клиентских данных и укрепления доверия со стороны клиентов. Интегрируя прогностическую аналитику на основе искусственного интеллекта в свои системы обнаружения мошенничества, финансовые компании могут эффективно снизить количество ложных срабатываний, которые представляют собой транзакции, ошибочно идентифицированные как мошеннические.

Аналитические инструменты на основе искусственного интеллекта используются для анализа данных и выявления потенциально мошеннических транзакций. Отслеживая модели поведения пользователей с помощью искусственного интеллекта, можно обнаружить отклонения от обычных действий, потенциально указывающие на попытки мошенничества или инциденты. Такие случаи затем передаются персоналу для рассмотрения, что значительно экономит им время.

Кроме того, финансовые компании могут использовать LLM, управляемые искусственным интеллектом, для обработки конфиденциальных данных в рамках своей внутренней инфраструктуры. Это уменьшает зависимость от внешних систем, снижает беспокойство о конфиденциальности и гарантирует безопасность конфиденциальной информации.

Прогнозный анализ

Основное преимущество любого решения с использованием искусственного интеллекта заключается в его систематической способности анализировать данные и получать значимые выводы, которые могут быть неочевидны для человека. Анализ данных становится более сложным, когда он включает множество переменных и динамических параметров.

Успех финансовых учреждений зависит от их способности прогнозировать будущие вызовы и понимать текущие тенденции бизнеса. Традиционные модели прогнозного анализа часто сталкиваются с ограничениями из-за сложной и изменчивой природы финансовых рынков. Прогнозное прогнозирование требует более гибких технологий для консолидации данных, планирования, составления бюджета и оценки сценариев. Прогностическая аналитика, основанная на искусственном

интеллекте, использует алгоритмы машинного обучения для выявления закономерностей и тенденций в исторических данных, что позволяет делать более точные прогнозы. Внедряя искусственный интеллект в прогностический анализ, финансовые организации могут принимать обоснованные решения относительно инвестиций, управления рисками и рыночных тенденций, в конечном счете улучшая показатели портфеля и снижая риски.

Модели большого языка на базе искусственного интеллекта помогают анализировать финансовые данные и прогнозировать будущие модели инвестирования, позволяя инвесторам принимать обоснованные решения, которые максимизируют отдачу от инвестиций. Эти модели могут пройти специализированное обучение, чтобы сосредоточиться на конкретных предметах или секторах. Кастомизация позволяет адаптировать модель для получения точных результатов на основе конкретной предметной области, эффективно предоставляя целевую информацию.

Например, клиент запрашивает данные о своих расходах за прошедший месяц - один запрос. Компания использует искусственный интеллект для прогнозирования его последующего запроса на стороне сервера и предоставляет эту информацию в том же ответе. Таким образом, компания сводит к минимуму количество запросов и нагрузку на бизнес-систему. Клиент также выигрывает, поскольку система работает быстрее, когда прогнозный анализ верен.

Анализ кредитоспособности

Эта передовая технология потенциально может быть применена в различных областях, таких как кредитный рейтинг, отчетность и обработка, а также групповое общение, обзоры кредитного рейтинга и управленческие решения.

Традиционный кредитный анализ в основном опирается на исторические финансовые данные для оценки кредитного риска, предлагая лишь частичную оценку. Напротив, кредитный анализ на базе искусственного интеллекта учитывает более широкий спектр факторов, таких как социальное поведение, присутствие в Сети и история транзакций, что приводит к более полной и точной оценке кредитного риска.

Финансовые учреждения могут эффективно анализировать огромные объемы данных о потребителях, используя искусственный интеллект для проведения точной оценки кредитоспособности. Современные системы искусственного интеллекта могут оценивать инвестиционные, денежные и

кредитные счета клиентов, чтобы оценить их финансовое благополучие. Анализируя данные клиентов, искусственный интеллект может ускорить поддержку счетов и позволить банкам быть в курсе событий в режиме реального времени.

Искусственный интеллект сравнивает и тщательно изучает данные, чтобы определить соответствие клиента требованиям к продуктам или услугам. Банковские учреждения могут использовать большие языковые модели (LLM) для анализа клиентских данных и выявления факторов риска. Кроме того, финтех-компании могут настраивать кредиты и страховые полисы на основе профилей и потребностей клиентов.

Во многих финансовых учреждениях модели кредитного скоринга по-прежнему основаны на методе системы показателей, который был внедрен при первой разработке моделей. Чтобы считаться "оцениваемым", потенциальный заемщик должен иметь достаточно исторических данных о своем поведении при заимствованиях в прошлом. Это создает проблему для новых клиентов в банковском секторе, которые могут не располагать такого рода исторической информацией, что приводит к отказу кредитоспособным заемщикам в доступе к кредитам.

Кроме того, традиционные системы показателей имеют ограниченный срок службы из-за изменений ключевых характеристик с течением времени, известных как миграция населения. Это может быть вызвано изменениями экономических условий или новыми кредитными стратегиями, что ставит под угрозу точность оценки кредитного дефолта и приводит к финансовым потерям для финансового учреждения.

В отличие от традиционных методов кредитного скоринга, модели кредитного скоринга с искусственным интеллектом в большей степени ориентированы на показатели кредитоспособности заемщика в режиме реального времени, такие как текущий доход, перспективы трудоустройства и потенциальная способность зарабатывать. Заемщики с высоким потенциалом приглашаются к участию в кредитных программах, в то время как те, кто проходит традиционную оценку кредитного рейтинга, но представляет риск (например, мошенники с кредитными картами), исключаются.

Таким образом, кредитный рейтинг на основе искусственного интеллекта позволяет более точно прогнозировать прибыль на основе интеллектуальных моделей искусственного интеллекта.

Инвестиции и торговля:

Способность искусственного интеллекта анализировать огромные объемы финансовых данных и выявлять закономерности сделала его бесценным инструментом для инвестиций и торговли. Алгоритмы на базе искусственного интеллекта могут анализировать рыночные тенденции, новости и исторические данные для принятия инвестиционных решений на основе данных. Эти алгоритмы также могут автоматически совершать сделки на основе predetermined критериев, помогая инвесторам и трейдерам оптимизировать свои стратегии и минимизировать риски. Поскольку искусственный интеллект продолжает развиваться, ожидается, что он будет играть все более важную роль в управлении портфелем и консультировании по инвестициям.

Торговля с использованием искусственного интеллекта предполагает использование искусственного интеллекта, прогностической аналитики и машинного обучения для изучения исторических рыночных и биржевых данных, генерации инвестиционных концепций, составления портфелей и автоматического выполнения биржевых операций. Он использует машинное обучение, анализ настроений и сложные алгоритмические прогнозы для тщательного изучения огромного количества данных и совершения сделок по наиболее выгодным ценам. Трейдеры с искусственным интеллектом также умело оценивают и прогнозируют тенденции рынка, чтобы минимизировать риски и обеспечить превосходную доходность. Торговые компании с искусственным интеллектом используют различные инструменты в области искусственного интеллекта, такие как машинное обучение, анализ настроений и алгоритмические прогнозы, для интерпретации финансового рынка, использования данных для прогнозирования колебаний цен, выявления причин колебаний цен, осуществления продаж и сделок и мониторинга постоянно развивающегося рынка.

Существует несколько категорий торговли с использованием искусственного интеллекта: количественная торговля, алгоритмическая торговля, высокочастотная торговля и автоматическая торговля. Количественная торговля, также называемая квантовой торговлей, использует количественное моделирование для анализа цен и объемов акций, определения оптимальных инвестиционных возможностей.

Алгоритмическая торговля, или алготрейдинг, предполагает, что фондовые инвесторы используют заранее определенные правила, основанные

на исторических данных, для принятия торговых решений. Высокочастотная торговля - это форма алготрейдинга, характеризующаяся быстрой покупкой и продажей большого количества акций. Когда торговая система сочетает технический анализ количественной торговли с автоматизированными алгоритмами, основанными на исторических данных, это приводит к торговле с использованием искусственного интеллекта, также известной как автоматическая торговля. Торговля с использованием искусственного интеллекта предлагает хедж-фондам, инвестиционным фирмам и фондовым инвесторам широкий спектр преимуществ.

Торговля с использованием искусственного интеллекта может сократить время исследований и повысить точность, прогнозировать закономерности и снизить накладные расходы. Ожидается, что к 2028 году рыночная стоимость онлайн-торговли достигнет примерно 12 миллиардов доллар

Глобальный рынок онлайн-торговых платформ, по конечным пользователям, 2022 год

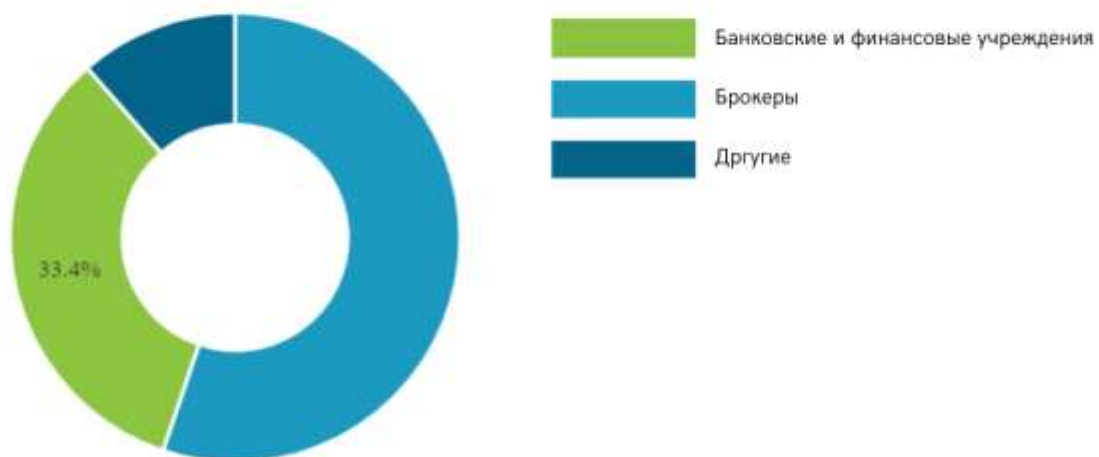

Рисунок 2. [Глобальный рынок онлайн-торговых платформ, по конечным пользователям, 2022 год](#)

Рынок разделен на различные сегменты в зависимости от конечных пользователей, включая банковские и финансовые учреждения, брокеров и других. Ожидается, что сегмент банковских и финансовых учреждений будет доминировать на рынке онлайн-торговых платформ в обозримом будущем. Этот рост в первую очередь обусловлен растущим использованием специализированного торгового программного обеспечения в банковских и финансовых учреждениях.

Заключение

Искусственный интеллект революционизирует финансовую индустрию, трансформируя то, как мы управляем нашими деньгами. От улучшения качества обслуживания клиентов до оптимизации операций, улучшения управления рисками и революционизирования инвестиционных стратегий Искусственный интеллект позволяет финансовым учреждениям предоставлять более быстрые, эффективные и безопасные финансовые услуги. Поскольку технология искусственного интеллекта продолжает развиваться, мы можем ожидать еще больших инноваций, которые изменят финансовую отрасль, сделав ее более доступной, эффективной и ориентированной на клиента. По мере быстрого развития технологий становится ясно, что искусственный интеллект и машинное обучение будут играть решающую роль в будущем индустрии финансовых технологий. Приложения искусственного интеллекта в финансах могут развиваться для улучшения и оптимизации более сложных бизнес-операций, устанавливая новые отраслевые стандарты. Компании, которые придерживаются ручных финансовых процессов, могут оказаться в невыгодном конкурентном положении. Поскольку многочисленные перспективные технологии будущего становятся реальностью, сейчас идеальное время для оценки ваших бизнес-процессов и определения областей, которые могли бы выиграть от интеграции искусственного интеллекта.

Список использованной литературы

1. Финансовые и монетарные системы. Искусственный интеллект начал финансовую революцию - вот как. Всемирный экономический форум. 4 февраля 2020 г.
2. Финтех и платежи. Juniper Research. Ноябрь 2022 г.
3. <https://www.globenewswire.com/news-release/2022/06/14/2461792/0/en/With-5-1-CAGR-Global-Online-Trading-Platform-Market-Size-Worth-USD-12-16-Billion-in-2028.html>
4. How AI Trading Technology Works for Stock Investors. Jessica Powers

ERKIN KURASHCHILARNING KO'P YILLIK TAYYORGARLIK KONSEPSIYASI SHAKLLANISHINING ILMIY ASOSLARI

Yusupov Saidaliakbar

*Buxoro muhandislik-texnologiya instituti Qo'shma talim dasturlarini
muvofiklashtrish fakulteti 2-22 iqtisodiyot ikkinchi bosqich talabasi:*

Xayitov Marvarbek

Marketing yo'nalishi uchinchi bosqich talabasi

Annotatsiya: Sport kurashi (yunon-rim, erkin, sambo, dzyudo, va b.) halqimiz ruhiyatiga yaqin yakkakurash turlari, chunki ushbu turlarning rivojlanish tarixining ildizlari vatanimiz bepoyon xududlarida yashab o'tgan halqlar qabila munosabatlari tarixiga borib taqaladi va kurashning milliy turlariga asoslanadi.

Kalit so'zlar: yakkakurash, bepoyon, qabila, milliy, ruhiyatiga, sportchi.

Kirish: Ushbu tarixiy ketma ketlik milliy kurashchilarimiz xalqaro musobaqalarda erishgan yutuqlarining poydevorini tashkil etadi. Biroq kurashning milliy turlari nafaqat halqimizning an'alarini saqlab qolish va boyitishga xizmat qiladi, balki eng iqtidorli vakillarini saralashga va eng asosiy masala echimini topishga imkoniyat yaratadi. Albatta asosiy masala bu Chempionni qanday tayyorlash kerak, qanday yangi sportchi xalqaro toifadagi sport ustasiga aylanadi, ushbu jarayonni qanday qilib boshqarish kerak? Ushbu savollarga javob topish jarayoni doimiy ham bir tekisda bo'lmagan. Mutaxassislarining har bir avlodi muammo echimiga o'z nigohi bilan qaragan. Birinchilari sportchining iqtidori va mehnatsevarligiga tayangan, ikkinchilari - kurashning o'zlari bilgan o'ziga xos xususiyatlari va sirlariga, uchinchilari – muvaffaqiyatga erishishni tayyorgarlikning moddiy-texnik ta'minot sharoitlariga, to'rtinchilari – sparing hamkorlarning yuqori darajali tayyorgarligiga. Afsuski, ular orasida g'alabaga tibbiy preparatlar orqali erishish tarafdorlari, hakamlar va raqib bilan kelishish tarafdorlari ham bo'lgan. Albatta, chempion-kurashchini tayyorlash jarayonida insof chegarasidan chiqmayotgan aytib o'tilgan barcha usullarning hammasi ham muhim o'rin tutadi. Biroq yana bir komponent mavjud, uning ahamiyati juda katta. Bu erda insonning hozirgi sharoitda oldindan qaytarish qobiliyati. Oldindan qaytarish mohiyatini agar kurash bo'yicha murabbiyning ishi misolida namoyish etsak, malakali mutaxassis nafaqat yakuniy maqsadni (kurashchi- chempionni) ko'zlaydi, balki unga etish usullarini ham (qo'yilgan maqsadga etishning oldinga surilgan modeli). Nimaga

intilish kerak va qanday qilib intilishni amalga oshirish mumkinligi haqida tasavvurni sportchini ko'p yillik tayyorgarligining murabbiylik konstepstiyasi deb ataydilar. Haqiqatdan, ta'kidlash joizki, murabbiylik konstepstiyasi juda ham primitiv bo'lishi mumkin. Ba'zi birlar ushbu konstepstiyani oddiy bir fikrga tenglashtiradilar: "Iqtidorli kurashchini topib, uning hayoti va shug'ullanishi uchun yaxshi shart-sharoitlar yaratib, unga kuchli sparing-hamkor topib, hajm va intensivlik jihatidan katta yuklamalarni berib uni shug'ullantirsang va kurashchi bularga chidab bersa, u engilmas bo'ladi." Afsuski ushbu yondashuvning tarfdorlari kam emas, chunki o'sha yondashuv tufayli yuqori sport natijalariga erishganlar. Biroq bunday konstepstiya o'z mohiyati bo'yicha tabiiy saralashga kelib taqaladi, u erda hal etuvchi omil sifatida murabbiyning tajriba va bilimi emas, balki tasodif bo'lib qoladi.

Asosiy qisim: Ilm fan sohasida tirik tizimlarning borliqni oldindan aks ettirish qobiliyatining kashf etilishi, hayot rivojlanishining ushbu tayanch qonunini N.A. Bernshteyn va P.K. Anoxin nomlari bilan bog'laydilar. Zamonaning ushbu mashhur olimlari tufayli biz yuqori malakali sportchilarning tayyorgarligi – tabiiy saralash emas, balki etarli darajada ob'ektiv va boshqariladigan jarayon ekanligini anglab etdik. Biroq murabbiy ishidagi muvaffaqiyatlar nazariy asosga egaligini bilish etarli emas. Umumiy mulohazalardan aniq maqsadalar belgilashga o'tish zarur. Ularga etgan murabbiy va uning shogirdi yuksak sport mahorati cho'qqilariga yaqinlashadilar, ammao maqsadlarni ulaga etishish darjalari ketma-ketligida joylashtirish kerak. Ushbu murakkab masalani faoliyatning psixologik nazarichsiga murojaat etgan holda hal etish mumkin. Keyingi bo'lim ushbu masalaga bag'ishlangan

Faoliyat nazariyasi shaxsning shakllanish jarayoni qanday kechishi, barcha biologik mavjudotlarga xos bo'lgan instinktini inson ongi qanday boshqaradi va shu kabi masalalarni izohlab beradi. Ushbu nazariya Rossiyada paydo bo'lgan. Unigg asoschisi L.S. Vigotskiy va uning shogirdlari. Faoliyat nazariyasi S.L. Rubinshteyn, A.N. Leontev, P.Ya. Galperin, V.A. Demin, va b. asarlarida to'liqligicha bayon etilgan. O'zbek olimlaridan ushbu nazariya ustida A.K.Atoev, F.A.Kerimov, N.A.Tastanov, R.S.Salomov va R.D.Xolmuxamedov va boshqalar ish olib borgan.

Ushbu nazariyaning asosiy tamoyili aniq faoliyatga kiritilgan, adekvat motivastiyaga ega bo'lgan individ xisoblanadi. Umuman olganda, motivastiya bu erda asosiy rol o'ynaydi, chunki inson faolligi uni qo'yilgan maqsad sari etaklaydi. Ushbu jarayonning eng yorqin namoyishi sportda kuzatiladi. Faqatgina tegishli tarzda motivastiyalashtirilgan sportchi ko'p yillik tayyorgarlikning jismoniy va

psixik qiyinchiliklarini engishga, kuchli raqib oldida o'zidagi tabiiy qo'rquvni engishga va sport xususiyatlariga xos cheklanishlarga chidab berishga qodir. Faoliyat nazariyasi tarafdorlari adekvat motivastiyani ichki qo'zg'alish sifatida ko'rib chiqadilar, u eng yuqori natijaga erishishning shaxsiyat ma'nosini anglash asosida paydo bo'ladi. Yirik xalqaro musobaqlarda uning g'alabasi qanday shaxsiy va ijtimoiy foyda keltirishini aniq tushunadigan sportchi, motivastiyalashgan sportchi deb hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, hozirgi vaqtda sportni jadal kommerstializastiyalash sur'ati sababli, ko'pchilik sportchilarning motivastiyasida birinchi o'ringa moddiy qiziqish chiqadi. Biroq ushbu tendenstiyalarga eng bilimli va to'g'ri fikrlaydigan mutaxassislar qarshi chiqmoqdalar, ular jamiyatda Olimpik o'yinlar haqida diplomatiya, tinchlik va quolsizlanish vositasi degan fikrni shakllantirishga harakat qiladilar. Ob'ektiv qiyinchiliklarga qaramasdan jamiyat ongida ushbu nuqtai nazarni o'rganish jarayonidan bir narsa ayonki, olimpiya ideallarining saqlash manbai bo'la turib, bu harakat sportchilarning adekvat motivastiyasini shakllantirishga ulkan hissasini qo'shib kelmoqda.

Faoliyat nazariyasining boshqa muhim tamoyili, bu – faoliyat predmeti – inson faolliigi doimiy aniq natijaga maqsadli yo'naltirilgan. Sportchining faoliyat predmeti – u tomonidan musobaqalarda erishiladigan natija. Bunday faoliyat ma'lum ma'noda ongli faoliyat xisoblanadi, chunki u doim asosiy maqsadni anglash bilan boshqariladi. Sport kurashida asosiy maqsad – Olimpiya chempioni, jahon chempioni, Evropa chempioni, mamlakat chempioni unvonlariga erishish.

Xulosa: Ushbu maqsadga erishining yagona yo'li – oraliq maqsadlarga javob beruvchi masalalarni ketma ketlik bilan echimini topish. Oddiy qilib aytganda, kurashda olimpiya chempioni bo'lish uchun, turli musobaqalarda ma'lum davr davomida shug'ullanish va g'alaba qozonish kerak, ushbu musobaqalar ham murakkablashish ketma ketligida joylashgan bo'lishi kerak, ular birinchi bo'lib “ochiq gilam“ bilan boshlanadi va Olimpiya turniri bilan tugatiladi; ular o'rtasida mintaqaviy, respublika va xalqaro musobaqalar bo'lib o'tishi mumkin. Biroq oraliq maqsadlar unchali global bo'lmagan muammolar bilan chegaralanmaydi. Har bir shug'ullanish va musobaqa spetifik maqsadosti mo'ljallarga ega. Buni aniq musobaqa misolida tahlil qilamiz. U yoki bu musobaqada ishtirok etish uchun eng avvalo, o'lchash jarayonidag o'tish lozim. Bu esa oddiy masala emas; odatda u vaznni me'yorlashtirish zaruriyati bilan bog'liq, bu esa kurashchidan iroda, jiddiy bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. O'lchashdash keyin jismoniy kuchni tiklash va muvaffaqiyatli kurash uchun asab energiyasini saqlash lozim. Har qanday musobaqaning markaziy o'rnida bellashuv turadi. Agar unga faoliyat nazariyasi

nuqtai nazaridan qarasak, u bir nechta maqsad osti mo'ljallarni ko'zlaydi. G'alaba qozonish uchun kurashchi eng kami 3 ballik muvaffaqiyatli hujum o'tkazishi lozim va raqibga o'zini 2 balldan ortiq hujum qilishiga yo'l qo'ymaslik, hakamlarga o'zini diskvalifikatsiya qilishga imkon bermasligi kerak. Albatta, kurashning kechishi hisobsiz variantlarga ega va shuning uchun maqsad osti mo'ljallar yanada ko'proq bo'lishi mumkin. Buning uchun bellashuv davomida sinab ko'rish lozim, kuchlarni tiklab, oxirgi soniyalarda ustunlikni saqlab qolish, havfli vaziyatdan chiqib ketish yoki aksincha, xavfli vaziyatda raqibning kuragini erga tegizish va h. Bellashuv davomida paydo bo'ladigan maqsad osti mo'ljallarni ajratishga to'xtalib o'tganimiz tasodifan emas, chunki ushbu tahlil keyinchalik bizga nafaqat kurash mazmunini faoliyat sifatida tushunib olishga, balki atamalar masalalariga oydinlik kiritishga ham ko'maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahimqulov K.D., Usmonxo'jayev T.S. «Jismoniy tarbiyadan bolalar va o'smirlar uchun 1000 mashq hamda harakatli o'yinlar. 2001y.
2. Raximqulov K.D. «Kichik yoshdagi bolalarning qaddi qomatini rivojlantirishga mo'ljallangan mashqlar va harakatli o'yinlar» 2001 y
3. Arjan Egges, Arno Kamphuis, Mark Overmars "Motion in Games" First International Workshop, Utrecht, MIG 2008. 236 s.

AREAL LINGVISTIKANING METODOLOGIK VA METODIK ASOSLARI

Po'latova Zilola Mahmud qizi,

Vobkent tuman 1-son kasb-hunar maktabi o'qituvchisi

Buxoro, O'zbekiston

E-mail: zilolamahmudqizi@gmail.ru

Tel: 99891 830-02-96

Annotatsiya. Areal lingvistika bir hodisaning ma'lum hududlarda tarqalgani va bir davrdagi o'xshashligi tadqiq etiladi (shu hodisaning turli davrlardagi o'xshashligi tarixiy arealogiyada o'rganiladi). Areal lingvistikaning tadqiq usuli va mabaida bo'lgan bunday farqlar uning tavsifiy, qiyosiy, tarixiy tilshunosliklar bilan bir qatorda til haqidagi fanning o'ziga xos alohida tarmog'i mavqeyida ekanligini asoslaydi.

Kalit so'zlar. Metod, metodologiya, areal lingvistika, areal tilshunoslik, lingvistik geografiya, sheva, izoglossa.

Arelogiyaning o'ziga xos tadqiq metodi, ya'ni ish usuli va o'ziga xos tadqiq ob'ekti borligini ko'pgina olimlar inkor etadilar. Ularning fikrini to'la to'kis asosli deb aytish mumkin emas. Chunki arealogiya tadqiq manbai sifatida adabiy til va shevalarda u yoki bu lisoniy birlikning tadqiqi bilan ish ko'radi. Bu jihatdan uning tadqiq manbai adabiy til va sheva unsurlarining tadqiqi va tavsifi bilan tanishadi. Ikkinchi tomondan, arealogik tadqiqotda adabiy til va sheva hodisalari qiyoslanadi. Bu jihatdan arealogiyaning tadqiq manbai qiyosiy tilshunoslik tadqiq manbai va usuli bilan to'qnashadi. Qiyosiy va tavsifiy – sixronik tilshunoslik tadqiq manbai va usuli bilan areal lingvistikaning tadqiq manbai hamda usulida bunday umumiylikning mavjudligi, arealogiyaning o'z tadqiq manbai va usuli (metodi) borligini ko'rsatadi. (Buni yorqin dalilini to'rtburchak misolida ko'rishimiz mumkin: to'rtburchak, rom, kvadrat, parallelepiped, tropetsiya kabi geometrik shakllar to'rt to'g'ri chiziq va to'rt burchakdan iboratdir. Ammo ular xilma xil munosabatlar chizmasiga egadir. Shuning uchun ularning har biri alohida bir geometrik shakl (butunlik)lar sistemasidir). Qiyosiy tilshunoslik, tarixiy tilshunoslik, areal lingvistika lisoniy hodisalarning tadqiq va tavsifiga atomistik usul (lisoniy hodisani sistemadan uzilgan holda) bilan yondashadi. (Jumladan, «a» ma'lum bir pozitsiyada «o»ga o'tishi; qaratqich va tushum kelishigi qo'shimchasining shaklan farqlanmasligi yoki

o‘rin-payt kelishigi qo‘shimchasi o‘rnida jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasining qo‘llanilishi bir-biriga bog‘liq ravishda emas, balki alohida-alohida hodisalar sifatida tadqiq va tavsif etiladi). Shuningdek, qiyosiy tilshunoslikda ko‘rganimizdek, alohida-alohida olingan lingvistik hodisalar arealogiyada ham qiyoslanadi. Lekin arealogik tadqiqotda makon tushunchasi ham mavjud. Arealogik makon dialektologik makon tushunchasidan batamom farq qiladi. Dialektologiyada makon tushunchasi tom ma‘noda ma‘lum bir hudud, mintaqa, geografik hudud bilan mos keladi (masalan: Buxoro shevasi, Toshkent shevasi). Dialektologik tadqiqotda bir makondagi turli xil til birliklarining bir davrda bir butunlikning tarkibiy qismlari sifatida yashashi tadqiq etiladi. Areal lingvistikada bir hodisaning turli hudud va mintaqalarda tarqalishi diqqat markazida turadi. Shuning uchun arealogik makon dialektologik (geografik) makondan tubdan farq qiladi (chunonchi: tushum va qaratqich kelishiklarining shaklan mos kelishi O‘zbekistonning qarluq-uyg‘ur shevalari uchun xos deb talqin etilsa, bu hodisaning areali sifatida O‘rxun-Enasoy, qumuq va yoqut tillari tarqalgan mintaqalar nazarda tutiladi. Chunki bu hodisa mazkur tillarda ancha keng tarqalgan). Shuning uchun areal lingvistikada makon deganda geografik hudud emas, ma‘lum bir hodisaning tarqalish hududi (hududlari) tushuniladi. Dialektologiyada hodisa makon orqali (ya‘ni, shu mintaqada qanday hodisalar bor) tavsiflansa, areal lingvistikada makon hodisa orqali beriladi (ya‘ni, bir hodisaning turli tarqalish makonlari). Boshqacha qilib aytganda, dialektologiyada bir makondagi turli hodisalar (makon – umumiy, hodisalar – xususiy) tadqiq etilsa, arealogiyada bir hodisaning turli makonlari (hodisa – umumiy, hududlar – xususiy) o‘rganiladi.

Areal tadqiq usulining qiyosiy, xususan, qiyosiy-tarixiy tilshunoslikdan farqi shundaki, qiyosiy tilshunoslikda tipologik o‘xshash va noo‘xshash hodisalar qiyoslanaveradi. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslikda esa faqat o‘zaro o‘xshash hodisalar turli davrlar asosida qiyoslanadi. Areal lingvistikada esa bir hodisaning ma‘lum bir davrdagi o‘xshashligi tadqiq etiladi (shu hodisaning turli davrlardagi o‘xshashligi tarixiy arealogiyada o‘rganiladi). Areal lingvistikaning tadqiq usuli va mabaida bo‘lgan bunday farqlar uning tavsifiy, qiyosiy, tarixiy tilshunosliklar bilan bir qatorda til haqidagi fanning o‘ziga xos alohida tarmog‘i mavqeyida ekanligini asoslaydi. Shunday qilib, areal lingvistikaning tadqiq manbayi va tadqiq metodini quyidagicha ta‘riflash mumkin:

Areal tadqiqotlarning manbayi sifatida ma‘lum bir davrda olingan lisoniy hodisa (qonuniyat)ning qarindosh va yondosh tillar amalda bo‘lgan turli hududlarni aniqlash hamda bu hududlarni bir arealga, lisoniy hodisaning tarqalish maydoniga

birlashtirishdir. Uning tadqiq usuli sifatida turli mintaqalardagi til shevalarida o'xshash hodisa (qonunyat)larni aniqlash va ularning qo'llanilish maydonini aniq belgilashdan iboratdir.

Bundan tashqari areal lingvistikaning oldida ma'lum bir hodisa (qonuniyat)ning tug'ilishni, vujudga kelish markazini, uning turli yo'nalishlarga tarqalishini (irraditsiyasini) va bu hodisaning turli mintaqalardagi o'ziga xosligini (innovatsiyalarini) belgilash vazifasi ham turadi.

Areal lingvistika asosiy tushunchalari va ish usullaridan biri **izoglossa** (gr. isos o'xshash, bir xil va gr. glossa til hodisasi) ayni bir lisoniy hodisaning tarqalish chegaralarini belgilovchi chiziq, hudud chegaralaridir.

Izoglossalar bilan uzviy bog'liq xaritalash va lisoniy (lingvistik) atlaslar tuzish areal lingvistikani lingvistik geografiya bilan yaqin aloqada ekanligini ko'rsatadi. Shuning uchun ba'zan **areal lingvistika** va **lingvistik geografiya** atamaları o'zaro tenglashtirish hamda birining o'rnida ikkinchisini qo'llash holatlari uchraydi.

Geografik xaritada yer sathining o'ziga xos xususiyatlari (quruqlik, suvlik, tekislik va boshqalar), ularning chegaralari va o'zaro o'xshashliklari asosida (jumladan, tog'lar och qizildan to'q qizilgacha, suv och ko'kdan to'q ko'kgacha, tekislik och yashildan to'q yashilgacha va boshqalar) maxsus usullar bilan ajratilib ko'rsatiladi. Ayni shunday holatni lingvistik (areal) xaritada ham uchratish mumkin. Ya'ni bir xil hodisalar bitta yoki bir xil izoglossalar bilan beriladi. Geografik xaritaga qarab, uni o'qiy oladigan kishi, relief (tog', ko'l, daryo, tekislik va boshqalar)ning Afrika, Osiyo, Evropa yoki Amerikaning qaysi hududlarida joylashganini tushuna olganidek, areal xaritani o'qiy oladigan shaxs o'zini qiziqtirgan lisoniy hodisa (qonuniyat) qaysi hududlarda qay darajada tarqalganligini bemalol uqiy oladi.

Areal lingvistikani tilshunoslikning alohida tarmog'i sifatida vujudga keltirgan ijtimoiy zaruriyat ham, areal lingvistikaning nihoya maqsadi ham mana shunday xaritalar tuzish va ularning uqa bilish madaniyatini shakllantirishdan iborat.

Bo'larning har biri ustida, biz, alohida alohida to'xtalamiz.

Ma'ruzamiz yakunida xulosa qila olamizki, areal lingvistika o'zining tadqiq maqsadi, usuli (metodi) va manbaiga ega bo'lgan tilshunoslikning alohida bir tarmog'idir.

Arealogik tadqiqotlar o'zbek tilshunosligida nisbatan yangi yo'nalish bo'lganligi va shu kungacha o'zbek lingvistik atlaslari tuzilmaganligi bu fanning ta'lim tizimida o'rganilishini dolzarb masalalardan biriga aylantirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kilichev B.E., A way of making words on proper nouns. International Journal on Integrated Education Volume 3, Issue II, Feb 2020. p. 96-98; Kilichev B.E., Safarova M.Z., Bukhara region's typical toponyms transformed by means the names of nations. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA. 2021 02 94; Kilichev B.E., Safarova M.Z., Toponyms Formed On The Basis Of Nation Names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107; Kilichev B.E., Lingvoculturological characteristics of anthroponyms used in artistic works. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. Volume 2, Issue 5 May, 2021; Kilichev B.E., Bafoyeva N., Some characteristics of onomastic units in Abdullah Qodiriy's novel "Bygone days". Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 01, January 2022;
2. Safarova M. Z., Kilichev B. E., The Concept of Totemism and Ethnonym. Central asian journal of literature, philosophy and culture. – 2022. – T. 3. – №. 5. – С. 121-124; Safarova M. Z., Alisher Navoiy ijodida etnonimlarning qoʻllanilishi. Научно-практическая конференция. – Вухоро. 2021.
3. Akhmedov A. R., Sevara P. Theoretical and practical issues of creating uzbek areal linguistics //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 12. – С.142-146.
4. Pulatova S.M. Unas of modern usbek literary norms (on the example of Vobkent district). Т., international journal of word art volume 4, issue 1. 2021.
5. Pulatova S.M. Areal linguistics. Globe. 2020.
6. Rahmatovich A. A. Poʻlatova S.M. Vobkent tumani shevasida soʻzning morfemik tarkibi //scientific reports of bukhara state university. – с. 123.
7. Akhmedov A. R., qizi Poʻlatova S. M. Oʻzbek shevalarini lingvo-geografik xaritalashtirish //Conferences. – 2021.

TIL – MILLAT RUHINING KO‘ZGUSI

Po'latova Zilola

Buxoro viloyati Vobkent tuman

1 -son kasb hunar maktabi o'qituvchisi

*Ey, xalqidek qoyabardosh bahodir til,
Ey, boshidan mashaqqatlar kechirgan til.
Ey, daryodek sermavj, zilol, injuga boy,
Yuz buloqdan qonib suvlar ichirgan til.
Alpsan, erksan, yorug'likan, ham bilimsan,
Ezgu o'yni ezgu so'zga ko'chirgan til.*

Kirish. 1989-yil 21-oktabrda tilimizga Davlat tili maqomi berildi. Bizningcha, davlatimiz mustaqilligiga ana shu kundan boshlab poydevor qo'yilgan edi. Tilga ehtirom va e'tibor bu dunyoda inson bolasi muhtamligining e'tirofidir. Mavjudotlar ichida aziz va mukarram qilib yaratilgan inson o'zining aqli, ongi va tengsiz zakovati bilan ulug'dir. Yana bir ulug' ne'mat til borki, u ilohiy kuch tomonidan yaratilgan va insonga berilgan buyuk tuhfadir.

Asosiy qism. Til kommunikatsiya, ya'ni kishilar aro aloqa vositasi hisoblanadi. Til yordamida odamlar bir-birlari bilan fikr almashadilar, narsalar, hodisalar, jarayonlar haqida axborot (bilim)ga ega bo'ladilar. Til yordamida bilimlar hosil qilinadi, to'planadi avloddan-avlodga yetkaziladi. Milliy ruhni shakllantiradigan, muntazam mustahkamlaydigan, uning doim avaylab-asralishiga imkon beradigan eng odil omil ona tilidir. Til xalq, millat ruhining betakror va hech bir zamon xira tortmas ko'zgidir. Til olamga o'z manfaatlarini qondirish uchun emas, aksincha fikr-o'y, tuyg'u, o'zidagi haqiqat va ilhom uchqunlarini ifodalash va o'zgalarga in'om etish uchun beriladi.

Kishilik tafakkurini eng yuksak, eng mukammal, eng teran bilimlar va ehtirosli tuyg'ular agar so'zda aniq va ravshan ifodalanmasa, odamlar uchun noma'lumligicha qolaveradi. Til fikrlarni ifoda etish qurolidir. Zero, Yusuf Xos Hojib aytganlaridek: "Kishini til e'zozlaydi, kishi u tufayli baxtga erishadi, kishini til qadrsiz qiladi, er boshini yoradi". Tilning qanchalik boyligi bu o'sha til sohibi bo'lmish millat yoki elatlarning tarixiy ravnaqi, bosib o'tgan tarixiy yo'li, insoniy jamiyatning qaysi bir taraqqiyot, jamiyat bosqichida ekanligi, iqtisodi, madaniyati, fani, ma'naviyati hamda shu kabi omillarga bog'liq.

Til – xalq tarixi, millat tarixi haqida keng, boy ma'lumot beruvchi eng birinchi vosita. Asrlar mobaynida el-yurtimizning dunyoqarashi, ma'naviy hayotining negizi sifatida vujudga kelgan, ong-u shuurimizdan chuqur joy olgan buyuk qadriyatlarning amaliy ifodasi tildadir.

Jahon miqyosida tilimizning mavqeyi oshib borayotgani sir emas. Ma'naviyat, sport sohasidagi o'zbekcha atamalarining dunyo sahnasida jaranglayotgani bizlarni shod etadi. Biz jahonga yuz tutyapmiz, dunyoni zabt etyapmiz, ammo, avvalo, o'z tilimizni yaxshi bilishimiz kerak. Tilimizni mukammal o'rganib, unga sayqal berib, bu tilda buyuk asarlar bitib, lisonimizning nodirligini, bebaholigini, o'lmasligini yana bir bora isbotlaymiz.

KASB-HUNAR MAKTABLARIDA MATEMATIK TA'LIM

Qo'ldosheva Munavvar Istam qizi

Buxoro viloyat Vobkent tuman 1-son kasb-hunar maktabi

Annotation-in this article, scientific opinions are put forward about the importance of Mathematics, its role in the educational process and programs for its teaching. Scientific opinions are summed up based on facts.

Keywords-Country, age, education, education, science, mathematics, decision, execution, assessment, industry, international, program, World, measure, measure, Rating, Research, Science, Quality, System, Task.

Аннотация-В данной статье выдвигаются научные соображения о значении математического предмета, его роли в образовательном процессе и программах его преподавания. Научные рассуждения заключаются на основе фактов.

Ключевые слова-страна, возраст, образование, образование, наука, математика, решение, исполнение, оценка, отрасль, международный, программа, Мир, мера, событие, рейтинг, исследование, наука, качество, система, задача.

Annotatsiya – Ushbu maqolada matematika fanining ahamiyati, uning ta'lim jarayonidagi tutgan o'rni va uni o'qitish dasturlari haqida ilmiy fikrlar ilgari suriladi. Ilmiy fikrlar faktlarga asoslanib xulosalanadi.

Kalit so'zlar □ Mamlakat, yosh, ta'lim, tarbiya, fan, matematika, qaror, ijro, baho, soha, xalqaro, dastur, jahon, chora, tadbir, reyting, tadqiqot, ilm, sifat, tizim, vazifa.

Bizga ma'lumki, bugungi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning o'z oldiga qo'ygan eng muhim masalalaridan biri - bu yosh avlodni ma'naviy barkamol insonlar qilib tarbiyalashdir. Buning uchun har bir o'qituvchi avvalo o'z fanining yetuk mutaxassisi, salohiyatli, zamonaviy ilmfan sirlarini puxta o'zlashtirgan bo'lmog'i lozim.

Matematika fani insonning intellektini, diqqatini rivojlantirishda, ko'zlangan maqsadga erishish uchun qat'iyat va irodani tarbiyalashda, algoritmik tarzdagi tartibintizomlilikni ta'minlashda va tafakkurini kengaytirishda katta o'rin tutadi. Matematika olamni bilishning asosi bo'lib, tevarak-atrofdagi voqea va hodisalarning o'ziga xos qonuniyatlarini ochib berish, ishlab chiqarish, fan-texnika va

texnologiyaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun matematik madaniyat - umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanadi. Matematika fanini nazariylashtirgan holda o'qitishga yondashishdan voz kechib, o'quvchining kundalik hayotida matematik bilimlarni tatbiq eta olish salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishga erishish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini namoyon qilish va faollashtirishga e'tiborni kuchaytirish □ davr talabi. Matematik ta'limga kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarda kasbiy, shaxsiy va kundalik hayotda uchraydigan holatlarda samarali harakat qilishga imkon beradigan amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishni hamda matematik ta'limning amaliy, tatbiqiy yo'nalishlarini kuchaytirishni nazarda tutadi. Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi yosh avlodning o'zgaruvchan dunyo mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishi, fanlarni mukammal egallashini taqozo etadi. Bu esa ta'lim tizimiga, jumladan, matematikani o'rgatishga ilg'or milliy va xalqaro tajribalar asosida standartlarni joriy etish orqali ta'minlanadi.

Xususan, 2017 yil... O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" gi 187-son qarori chiqdi.

2017 yili matematika fanidan standart hamda o'quv dasturini ishlab chiqishda yuqorida qayd etilgan Germaniya, Singapur, Koreya Respublikasi va Yaponiya kabi davlatlar standartlaridan tashqari umume'tirof etilgan xalqaro baholash dasturlari ramkalari va metodologiyasi ozmi-ko'pmi, hisobga olindi:

1) Evropa Kengashining "Uzluksiz ta'lim uchun tayanch kompetensiyalar □ umumiyevropa standartlari strukturasi" to'g'risidagi hujjati ("Key competences for lifelong learning - a European Reference Framework")

2) Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotining (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)) xalqaro o'quvchilarni baholash dasturi (Programme for International Student Assessment (PISA)) ramkalari .

3) ta'lim natijalarini baholash bo'yicha xalqaro Assosiasiyasining (International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)) xalqaro matematika va aniq va tabiiy fanlarning tendentsiyalarini o'rganish markazi (Trends in international mathematics and science study Center (TIMSS)) ramkalari . ham inobatga olindi.

2018 yil... Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda 997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori chiqdi.

Unga muvofiq xalqaro tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda matematikadan davlat ta'lim standarti, o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlari mazmuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Bunda davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlarini ilg'or xorijiy davlatlar bilan qiyoslash orqali o'rganib chiqildi. Qarorda ilg'or xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqqan holda davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlari mazmuniga bosqichma-bosqich o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilishi ko'zda tutilgan.

Shu bilan birga, umumiy o'rta ta'lim tizimida matematikani o'rganish bo'yicha qo'llaniladigan darsliklar va o'quv-metodik majmualarni yaratish va modernizatsiya qilish bo'yicha xalqaro ekspertlarni jalb qilgan holda mualliflar guruhlarini shakllantirib, xalqaro baholash dasturlari asosida matematikani o'rganish bo'yicha qo'llaniladigan darsliklar va o'quv-metodik majmualar yaratilishi belgilangan.

Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarga ta'lim va tarbiya berishga hamda «Matematika» fanini o'qitishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 7-maydagi «Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi» PQ-4708-sonli qarorini ijrosini ta'minlash hamda O'zbekiston Respublikasining 2030- yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan.

Konsepsiya doirasida, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish malakalari va kompetensiyalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlarini joriy etish, o'quvchilarning bilim darajasini baholashda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS va boshqa dasturlarda doimiy ishtirok etish nazarda tutilgan.

Kasb-hunar maktablarda matematika ta'limida o'quv jarayonini tashkil etish holati jiddiy bo'lib, o'quv faoliyati bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Matematika o'qitish metodikasining turli yo'nalishlari bilan N.A.Izvolskiy, V.M.Bradis, S.E.Lyapin, I.K.Andronov, N.A.Glagoleva, I.Ya.Dempman, A.N.Barsukov, S.X Novoselov, A.Ya.Xinchin, N.F.Chetveruxin, A.N.Kolmogorov, A.I.Markushevich, A.I.Fetisov va boshqalar shug'ullandilar.

1970 yildan boshlab maktab matematika kursining mazmuni yangi dastur asosida o'zgartirildi, natijada uni o'qitish metodikasi ham ishlab chiqildi. Hozirgi dastur asosida o'qitilayotgan maktab matematika fanining metodikasi bilan professorlardan V.M.Kolyagin, J.Ikromov, R.S Cherkasov, P.M.Erdniev, N.G'aybullaev, T.To'laganov, A.Abduqodirov va boshqa metodist olimlar shug'ullanmoqdalar. Matematika o'qitish metodikasi pedagogika institutlarining III-IV kurslarida o'tiladi. U o'zining tuzilishi xususiyatiga ko'ra shartli ravishda uchga bo'linadi:

1. Matematika o'qitishning umumiy metodikasi. Bu bo'limda matematika fanining maqsadi, mazmuni, metodlari va uning vositalarining metodik sistemasi, pedagogika, psixologiya qonunlari hamda didaktik prinsiplar asosida ochib beriladi.

2. Matematika o'qitishning maxsus metodikasi. Bu bo'limda matematika o'qitish umumiy metodikasining qonun va qoidalarining aniq mavzu materiallariga tadbiiq qiliish yo'riari ko'rsatiladi.

3. Matematika o'qitishning aniq metodikasi. Chunki bu davrda o'quvchining ta'lim tushunchalarini qabul qilish salohiyati yuqori saviyada bo'lib, ularni muntazam ravishda nazorat qilib borish lozim bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitish hamma davrda muammo bo'lib kelgan, chunki maktabga ilk qadam qo'ygan bolaga son va sanoq tushunchasini shakllantirish pedagogdan juda katta tajriba va mahorat talab qiladi. Darsni tashkil qilishda ko'rgazmalilik hamda didaktik materiallardan foydalangan holda dars qiziqarli tashkil etilishi uchun elektron darsliklardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Matematika fanini o'qitishda AKT vositalaridan foydalanilgan holda nazariy va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi. Nazariy mashg'ulotlarda matematika fanini o'qitishda ilg'or xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar haqida ma'lumotlar beriladi. Amaliy mashg'ulotlarda matematikani o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi, zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalanish usullari, matematika darsiga qo'yilgan zamonaviy talablar o'rgatiladi.

Mashg'ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash va boshqa interaktiv ta'lim usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Arifmetik amallarni o'rganamiz nomli dasturlar majmuasining mazmuni o'quv rejadagi «O'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash», «Pedagogning kasbiy kompetentligi va

mahorati», «Matematika fanini o`qitish metodikasi» o`quv rejasi bilan uzviy bog`langan holda o`quvchilarni bilim darajasini orttirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev SH. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza. 2017 yil 14 yanvar □ Toshkent : O'zbekiston, 2017. - 104 b.

2. Bikbayeva N.U va boshqalar Matematika 2 □ Toshkent.: O'qituvchi, 2005, 208 bet.

3. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 «On key competences for lifelong learning» (2006/962/EC)

QISQA MASOFAGA YUGURISH TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Arislonov Toshtemir Rashidovich.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti professor, dotsent.

Bozorov O'tkir Axatovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti ijtimoiy fanlar fakulteti o'qituvchisi.

Ergasheva Zulayxo Sodiqovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti ijtimoiy fanlar fakulteti jismoniy madaniyat xotin - qizlar sporti yunalishi 2 - kurs talabasi.

Annotatsiya: Bu maqola qisqa masofaga yuguruvchilarni yugurish jarayonida qo'llagan texnikasini, taktikasini to'g'ri qo'llay olishga va star, masofa bo'ylab yugurish hamda marraga qay tarzda yetib kelishi haqida so'z boradi. Hamda bu kabi sifatlarni yanada takomillashtirishga qaratilgan.

Kirish.

Jismoniy tarbiya darslari avvalo o'sib kelayotgan yosh avlod ham jismonan ham ruhan tarbiyalashdan iborat. Shu tariqa sportning yengil atletika sporti yoshlarni jismonan rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi. Sababi qaysi sport turiga yuzlanmaylik barchasi yengil atletikani o'z ichiga oladi. Maktablarda o'tilayotgan jismoniy tarbiya darslari doyimiy ravishda yugurishni o'z ichiga oladi, yugurish insonni jismoniy yengillikla yetaklaydi. Doyimo yugurish bilan shug'ullangan kishi hech qachon kasal bo'lmaydi. . O'quvchilarni har tomonlama jismoniy sifatlarini takomillashtirish esa pedagogdan ma'lum darajadagi bilimni talab qiladi. Shu tariqa dars jarayonida o'quvchilarni tubdan kuzatib, qay biri qaysi sport turiga qiziqishi kuchli bo'lsa usha sport turiga yo'naltirish lozim. Yengil atletika bilan shug'ullanish xar tomonlama inson organizmiga ijobiy ta'sir o'tkazadi.

Qisqa masofaga yugurish insondan kuch va epchillikni talab qiladi. Bu yunalishda yuksalish uchun ma'lum bir qiyinchiliklarni boshdan kechirish lozim hisoblanadi. Qisqa masofaga yugurish haqida ma'rcha ma'lumotlarga ega bo'lgan keyin mashg'ulot jarayoniga o'tish lozim.

Asosiy qism.

Yugurishning barcha turlari yengil atletikaning asosiy qismlari hisoblanadi. Yugurganda yuguruvchi tana mushaklarining deyarli barcha qismi ishga tushadi. Inson organizmida bazi o'zgarishlar amalga oshadi masalan, yurak qon tomir, nafas

olish kuchayadi. Yugurish bilan shug'ullangan kishidan avvalo kuchli iroda talab qilinadi sababi yugurish jarayoni ba'zi bir qiyinchiliklar bilan kuzatiladi. Qisqa masofaga yugurish jarayonini murabbiylar nazorati amalga oshirilsagina ko'zlagan maqsadga erisha olish mumkin. Isqa masofa uzoq masofadan anchagina farq qiladi. Murabbiy qisqa masofaga yuguruvchini (sprintni) shug'ullantirishda avvalo individual xususiyatlarini inobatga olish lozim.

Qisqa masofaga yugurish texnikasi quyidagilarga bo'linadi:

- star;
- star tezlanishi;
- masofa bo'ylab yugurish;
- marraga yetib kelish.

Musobaqa qoidalariga binoan qisqa masofaga yugurishda pastki stardan foydalaniladi, oyoqlar mustahkam joylashishi va startdan chiqish uchun qulay bo'lishi uchun maxsus tirgaklardan foydalaniladi. Bu tirgaklarning joylashishi esa sportchi imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda joylashtiriladi.

Star tezlanishi ham masofa bosib o'tilishi uchun qo'yilgan ilk qadam hisoblanadi. Stardan chiqib 20, 30 metrlik masofani yuguruvchi qadamlari egilgan holda tirgak yordamida itarilishdan boshlanadi. Start tezlanishi yuzaga kelgach va yuguruvchi ma'lum masofani yugurgach gavda ko'tariladi, qadamlar kattalashib tezlik yanada oshib boradi.

Masofa bo'ylab yugurishda sportchi yanada oldinga intilmog'i lozim. Yuguruvchi bir xil tartibda nafas olib nafas chiqarishi kerak, nafasni ushlab yugurish esa tezlikni kamayishiga sabab buladi. Shu tariqa masofa bir tekislikda katta qadam tashlab tezlikni oshirish bilan bosib o'tiladi.

Marraga yetib kelish jarayonida ko'pkina sportchilar masofa bo'ylab yugurgan tezligini saqlay olmaydi, marraga 15 - 20 m qolganda sportchi tezligi sekinlashadi. Masofa bo'ylab yugurilgan tezlikni ushlab qolish uchun esa yuguruvchidan tezlanish kuchi va katta iroda talab qilinadi. Marra chizig'iga yetib kelgan kelgach esa sportchi qo'llari orqaga kerilib, gavda oldinga itarilishi lozim. Bu usul - ko'krak bilan otilish deyiladi.

Xulosa.

Star texnikasini takomillashtirish uchun yuqorida qayd etilgan har bir usullardan foydalanish lozim. Star tezligini jilovlay olish uchun esa qisqa masofaga yugurish texnikasini mukammal tarzda o'rganish lozim. Texnika bu - qaysi sport turi bilan shug'ullanilsa usha sport turining sir asrori hisoblanadi. Yugurish jarayonida sportchi mashg'ulot jarayonida foydalangan har xil usullari foyda beradi. Mashg'ulot

jarayonida esa xar xil sakrash usullaridan foydalanish sportchi tezligini oshirishga yordam beradi. Inson oyoq mushaklarida portlovchi kuch bo'lganlihi sababli har bir oyoq uchun berilgan nagruzchalar hamda bu kabi mashqlar tezlanish kuchini rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- 1) Qudratov R. Q - ,, Yengil atletika".
- 2) Shakirjonova K. T ,, Yengil atletikada sport mashg'ulotlari asoslari".
- 3)Salimov R. ,, Yengil atletika ".
- 4)Rafiyev H. ,, Yengil atletika va uni o'qitish metodikasi".

РОЛЬ ИНТЕЛЛЕКТА СТУДЕНТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Эгамова Шукрия Амоновна

Магистрант Института психологии и иностранных языков

Аннотация. В данной статье проанализированы психологические особенности одаренной личности и методологические и теоретические подходы к изучению одаренности, определено понятие одаренности, а также система культурно-психологических факторов, влияющих на развитие одаренности, выделены критерии одаренности и на их основе уровни развития интеллектуальных способностей. Изучить влияние культурно-психологических факторов, влияющих на развитие одаренности как системы с макро -, мезо-и микроуровнями. Теоретическое обобщение результатов изучения психологии одаренности, определяется психологическая структура и рассматриваются понятия одаренности.

Ключевые слова: психогенетика, конвергентное мышление, анализ, синтез, интерактивность, талант, способности, темперамент, характер, экстраверсия, интроверсия.

Annotation: this article analyzes the psychological characteristics of a gifted person and methodological and theoretical approaches to the study of giftedness, defines the concept of giftedness, as well as the system of cultural and psychological factors affecting the development of giftedness, distinguishes the criteria for Giftedness and the levels of development of intellectual ability on their basis. Study the influence of cultural and psychological factors that influence the development of talent as a system with macro, meso and micro levels. The theoretical generalization of the results of the study of talent psychology, the psychological structure is determined and the concepts of talent are discussed.

Key words: psychogenetics, convergent thinking, analysis, synthesis, interactivity, talent, abilities, temperament, character, extraversion, introversion.

Введение. Проблема изучения одаренных детей в настоящее время становится чрезвычайно актуальной. Индивидуальные различия между людьми в области интеллекта признавались наукой всегда. При этом на один полюс помещались дефективные дети, на другой - одаренные. В отечественной психологии традиционно уделяется пристальное внимание к поддержке

умственно отсталых детей. Этим детей всесторонне исследовали, для них разрабатывались специальные программы обучения, готовились педагогические кадры.

В противоположность этому помощь одаренным детям расценивалась как выращивание интеллектуальной элиты и нарушение социальной справедливости. Поэтому психологическим изучением детской одаренности и разработкой методических рекомендаций по работе с одаренными детьми в нашей стране занимались очень мало. Только в последнее время проблема одаренности получила необходимое признание и стала вызывать повышенный интерес.

В новых социально-экономических условиях развития нашего общества изучение психологии одаренных детей становится одним из приоритетных научных направлений. Характеризуя современную социальную жизнь в России, необходимо отметить, что многолетняя кризисная ситуация негативно отражается на образовательном и интеллектуальном уровне населения страны, сопровождается утечкой интеллектуальных и творческих ресурсов, снижением заинтересованности и реальных возможностей родителей и педагогов для выявления и развития одаренных детей. Ценности «интеллект», «знание», «культура» в общественном сознании молодого поколения россиян занимают все более низкие места.

В сложившейся ситуации выявление, поддержка, социализация одаренных детей, как носителей «золотого» интеллектуального генофонда страны, должна стать приоритетной задачей государства и общества в целом.

Важнейшим инструментом решения проблем, связанных с созданием условий для развития одаренных детей является долгосрочная государственная программа «Развитие творчества и одаренности». Диссертационное исследование выполнено в рамках президентской программы «Одаренные дети».

Одаренным детям, развитие и образование которых происходит в настоящее время, предстоит решать проблемы XXI века, поэтому необходимо выявить наиболее значимые из этих проблем и сформулировать те требования к одаренной личности, ее социально-психологическим и духовным ресурсам, которые дадут ей возможность реализовать свой потенциал на пользу общества.

Проблемное пространство XXI в. - пространство глобальных кризисов. Кризис техногенной цивилизации породил экологические проблемы, кризис

культуры, кризис духовного опыта человечества - кризис смыслов человеческого существования.

В центре проблем, которые будут решать творчески одаренные люди, окажутся проблемы духовные, проблемы смысла человеческого существования. От них потребуются опыт духовной деятельности в сфере культуры, способность к открытию смыслов, фиксации их в языке обыденной жизни, науки, искусства, философии и содействие в обретении этих смыслов другими людьми.

Многие исследователи западной цивилизации отмечают ее закат и пытаются определить этот феномен как кризис цивилизации потребления и гедонизма. Однако не только дальнейший прогресс, но и само существование технологически сложных цивилизаций требует не потребителей и гедонистов - они не берут на себя груз проблем и ответственности за их решение. Развитие будущих цивилизаций может быть обеспечено личностями с ярко выраженными потребностями в поиске, риске, свободе, ориентированными на деловитость, ответственность. Образ жизни одаренных детей должен закладывать приоритет высших потребностей как альтернативу доминирования гедонизма и потребления.

Феномен одаренности имеет исторический аспект, зависит от образа жизни и требований общества к одаренным людям. В условиях современной цивилизации, в связи с кризисом личности, развитием технократического мышления, необходимостью противостоять негативным явлениям критерии одаренности претерпели изменения. На передний план выдвигаются те качества одаренной личности, которые помогут ей реализоваться, раскрыть творческий потенциал и в конечном итоге способствовать совершенствованию социальной среды и межличностных взаимоотношений в обществе. Очевидно одним из основных требований общества к одаренным людям, призванным решать возникшие проблемы, является развитая духовность.

Какую бы высокую производительность не несло внедрение новых технологий, научных или технических открытий, но если они достигаются за счет уничтожения природы или человека, авторы этих открытий, каким бы высоким интеллектом они не обладали, одаренными считаться не могут.

Одаренные люди - это хранители прекрасного, гармоничного в культуре, в природе, ее защитники, а не разрушители. Одаренные личности - это лучшие умы человечества, поэтому измерять и оценивать их роль, пользу их

творчества необходимо в соответствии с тем благом, которое может дать их деятельность людям.

Следует отметить, что проблема одаренности в отечественной психологической литературе недостаточно разработана, понятие одаренности находится в процессе становления, нет четких критериев ее выявления, недостаточно изучены факторы развития. Все сказанное и определило нами выбор темы исследования.

Мы опирались также на основные теоретические и методологические положения отечественной психологии о системном подходе (К.А. Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, Л.С. Выготский, Е.А. Климов, Б.Ф. Ломов,

С.Л. Рубинштейн, В.Д. Шадриков и др.), на деятельностный подход и основополагающий принцип связи психических процессов и деятельности (А.Н. Леонтьев, А.В. Брушлинский, Л.С. Выготский, В.В. Давыдов, С.Л. Рубинштейн и др.). Мы также руководствовались культурно-исторической теорией развития психики (А.Г. Асмолов, Л.С. Выготский, В.П. Зинченко, А.Н. Леонтьев, Д.А. Леонтьев, А.Р. Лурия, В.В. Слободчиков и др.), исходя из которой психическое развитие понимается как процесс развития личности при вращении человека в культуру; при этом важная роль уделяется культуре как идеальной форме, феномену опосредования, где в роли медиаторов выступают знак, слово, символ, взрослый, которые транслируют культуру ребенку и способствуют превращению реальной формы в идеальную.

Литература:

1. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6-ти т. Т. 3. М. Педагогика, 1982. - 367 с.
2. Дружинин В.Н. Психология семьи. Изд. 3-е, испр. и доп - Екатеринбург: Деловая книга, 2000. - 208 с.
3. Егоренко Т.А. Роль социального интеллекта в процессе профессионального становления личности на этапе обучения в вузе / Т.А. Егоренко // Современная зарубежная психология. - 2018. - Том 7. - № 3. - С. 109-114.
4. Ключкова А.Е. Характеристика социального интеллекта студентов-психологов / А.Е. Ключкова // Человеческий капитал. - 2015. - № 8 (80). - С. 58-62.
5. Краснощёченко И.П. Акмеологическая концепция становления и развития профессиональной субъектности будущих психологов: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / И.П. Краснощёченко. - М., 2012. - 47 с.
6. Куприна О.А. Психологические детерминанты осмысленности жизни студентов-психологов: автореф. дис. ... канд. психол. наук / О.А. Куприна. - М., 2010. - 29 с.

TARBIYASI QIYIN BO'LGAN O'SMIRLARNI O'RGANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sobirova Madinabonu Jamshid qizi

Psixologiya va xorijiy tillar instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiyasi qiyin bo'lgan o'smirlarni o'rganishning psixologik muammolari. Jinoyat sodir etishga moyil bo'lgan o'smirlarni o'rganishning psixologik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: bo'ysunmaslik, psixokorreksiya, psixoprofilaktika, obyektivlik, subyektivlik, ehtiyojlar, qiziqishlar, his-tuyg'ular, ijtimoiylashuv, jinoyatchilik.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПОДРОСТКОВ СО ТРУДНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические проблемы обучения подростков с трудной учебой. Выделены психологические особенности исследования подростков, склонных к совершению преступлений.

Ключевые слова: неповиновение, психокоррекция, психопрофилактика, объективность, субъективность, потребности, интересы, чувства, социализация, преступность.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF STUDYING ADOLESCENTS WITH DIFFICULT EDUCATION

Abstract. This article deals with the psychological problems of studying teenagers with difficult education. The psychological characteristics of the study of teenagers prone to committing crimes are highlighted.

Key words: disobedience, psychocorrection, psychoprophylaxis, objectivity, subjectivity, needs, interests, feelings, socialization, crime.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunga kelib, insonning tajovuzkor xulq-atvori muammosini o'rganish butun dunyo psixologlarining tadqiqotlaridagi mashhur yo'nalishlardan biriga aylandi. Bu, ehtimol, zamonaviy jamiyatda tajovuzkor xatti-harakatlar va zo'ravonlikning yuqori darajada o'sishi bilan bog'liq.

Zamonaviy jamiyatda o'smir o'zining mazmuni va ijtimoiylashuv tendentsiyalari jihatidan nihoyatda murakkab bo'lgan dunyoga kiradi, bu hali aniq hayotiy pozitsiyasi va himoya mexanizmlari shakllanmagan o'smirning ruhiyatiga chuqur ta'sir ko'rsatadigan ma'lumotlarning haddan tashqari to'yinganligi bilan bog'liq; o'quvchilar oldiga yangi talablar qo'yadigan ilmiy-texnikaviy o'zgarishlarning sur'ati va ritmi bilan; jamiyatimizni boshdan kechirgan ekologik va iqtisodiy inqirozlar, murakkab siyosiy va mafkuraviy-ma'naviy qiyinchiliklar bilan; avlodlar o'rtasidagi davomiylikning buzilishi, ma'naviyatning yetishmasligi va yot qadriyatlar va an'analarning kirib kelishi bilan; yosh avlodning katta qismining ta'lim va madaniy darajasining pasayishi va bolalarda umidsizlik va g'azablanish hissini keltirib chiqarishi bilan. Jinoyat sodir etishda o'smirlarning tajovuzkorligi, jasurligi kuchayadi, voyaga yetmaganlardan giyohvandlik vositalarini musodara qilish holatlari ko'paydi, yosh o'smirlarning jinoiy faolligi o'sishi tufayli jinoyatchilikning yosharishi barqaror tendentsiyasi kuzatilmoqda. Agressiv xatti-harakatlar shaxs bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning shakllanishidagi har qanday og'ishlarni ko'rsatadi va yetuk shaxsning ijtimoiy moslashuvini murakkablashtiradi. Agressiyaning tabiati va mexanizmlari haqidagi klassik va zamonaviy g'oyalar A. Bass, K. Lorenz, A. Bandura, L. Berkovits, Z. Freyd va boshqalarning asarlarida keltirilgan.

Xulq-atvorning buzilishi yoki ijtimoiy moslashuvning ijtimoiy ma'qullanmagan shakllari paydo bo'ladigan bunday sharoitlar qanchalik xilma-xil bo'lishidan qat'i nazar, ular deyarli har doim boshqa voyaga etmaganlar va kattalar bilan yomon munosabatlar bilan ajralib turadi, ular janjal va janjallarda yoki tajovuzkorlik, bo'ysunmaslik, buzg'unchi harakatlar yoki yolg'onchilikda namoyon bo'ladi. Ular, shuningdek, jamiyatga g'ayrioddiy va g'ayriqonuniy xatti-harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin, masalan, darsdan qoldirish, sarsonlik, o't qo'yish, tartibsizlik, o'g'irlik va boshqalar.

A.S.Makarenko ta'kidlaganidek, har bir o'qituvchi nafaqat ta'lim va tarbiyaning umume'tirof etilgan usullarini bilishi, balki o'smirning shaxsiyati - obyektini idrok etish orqali ularning sinishining o'ziga xosligini ham hisobga olishi kerak. Shaxsni o'rganishga kompleks yondashuv g'oyasi uzoq vaqtdan beri umumiy psixologik nazariyaga muvofiq shakllangan (B.G. Ananiyev, B.F. Lomov va boshqalar).

O'smirlar bilan ishlash amaliyotida, ilmiy tadqiqotlarda, shuningdek, holatlar va shaxsiyat xususiyatlarini diagnostika qilishda psixologik ekspertiza odatda turli usullardan foydalanadi: kuzatish, suhbat, tabiiy eksperiment, biografik tahlil, faoliyat mahsulotlarini o'rganish, test, sotsiometriya va boshqalar. Biroq, ko'p hollarda,

individual usullardan izolyatsiya qilingan foydalanish mavjud, ya'ni. ba'zilarini ortiqcha baholash va boshqalarga asossiz e'tibor bermaslik, bu shaxsni o'rganishga kompleks yondashuv talabini buzadi.

Ko'pincha yagona usul kuzatuv bo'lib, u o'ziga xos cheklovlar tufayli o'smir shaxsini baholashda to'liqlik va obyektivlikni ta'minlamaydi va uni qayta tarbiyalash jarayonida tuzatish dasturi uchun yetarli asos bo'la olmaydi. O'smirlar bilan ishlash amaliyotida tabiiy eksperimentdan foydalanish usullari ishlab chiqilmagan.

O'smirlar huquqbuzarlarini psixokorreksiya qilish - bu allaqachon shakllangan xulq-atvor va hayotga munosabat tizimlarini qayta qurish, buzishning murakkab jarayonidir. Shuning uchun, shaxsning psixologik xususiyatlarini bayon qilish bilan bir qatorda, psixokorreksiyada individual yondashuv usullarini adekvat tanlashni belgilaydigan bir qator vazifalarni hal qilish kerak. Bu vazifalar quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

Voyaga yetmagan shaxs tarkibida sodir etilgan ijtimoiy va noqonuniy xatti-harakatlarning asosiy sabablarini, ma'naviy nuqsonlarning o'ziga xos sabablarini aniqlash dolzarb vazifadir.

1. Turli xil o'smirlarning tashqi ko'rinishiga o'xshash g'ayriijtimoiy xatti-harakatlari turli sabablarga ko'ra bo'lishi mumkin: bolalikdan g'azab, haddan tashqari talonchilik, xudbinlik va "hamma narsaga ruxsat berilgan" degan ishonch. O'smirlarda asotsial xulq-atvor sabablarining ikkita toifasini ajratib ko'rsatish mumkin: obyektiv va subyektiv toifalaridir. O'smirlarning ijtimoiy xulq-atvorining eng muhim obyektiv omillari, birinchi navbatda, oilaning ularga ta'siri - shaxsiyat shakllanishi boshlanadigan birlamchi mikro muhitni o'z ichiga oladi.

Voyaga yetmagan shaxsning faoliyati va ongi orqali sindirilgan, makro va mikro muhitning obyektiv ta'siri sub'ektiv omillarning shakllanishiga olib keladi - ayrim ijtimoiy harakatlar uchun motiv bo'lgan individual psixologik xususiyatlar. O'smir xulq-atvorining eng muhim subyektiv-motivatsion tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi: ehtiyojlar, qiziqishlar, his-tuyg'ular, ideallar tarkibi, ularning rivojlanish darajasi va barqarorligini kiritish mumkin.

2. O'smir uchun eng muhim hayotiy maqsadlarni aniqlash: u nimaga intiladi, hayotining mazmunini, kelajagi nimada ko'radi. Bu maqsadlar o'smirning harakatlarida, uning bajariladigan faoliyat turlariga: o'qitish, mehnat, muloqot va hokazolarga bo'lgan munosabatida, uning bayonotlarida, yozuvlarida va faoliyati natijalarida ko'rinadi.

3. O'smirning o'z xulq-atvorini o'zgartirishga tayyorlik darajasini aniqlash va xulq-atvorning ijtimoiy ijobiy shakllarini ongli ravishda tanlash. Bu muammo

birinchi ikkitasini hal qilish bilan bog'liq. Faqat ijtimoiy salbiy motivlar va maqsadlarni sindirish, ularni ijobiy manfaatlar va ijtimoiy qimmatli yo'nalish bilan almashtirish o'spirinda antisotsial xatti-harakatlarning qaytalanishiga yo'l qo'ymaydigan keyingi o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini o'zi boshqarish uchun sub'ektiv rag'batlantirish tizimini shakllantirganligini kafolatlaydi. O'smir nafaqat ta'lim ob'ekti, balki ta'lim subyekti hamdir, uning o'zi xatti-harakatini o'zgartirish zarurligini bilishi va uni mazmunli ideallar asosida boshqarishni o'rganishi kerak. Ushbu vazifani amalga oshirish uchun maktab va boshqa ta'lim muassasalari o'smirlarga mustaqil hayotga to'g'ri yo'lni topishga, intellektual rivojlanishning yetarlicha yuqori darajasini, shuningdek, tushunishni ta'minlaydigan mustahkam axloqiy asoslarni shakllantirishga imkon beradigan yetarli ta'lim va mehnat malakasi bilan ta'minlashi kerak.

**Voyaga yetmagan jinoyatchining shaxsiyati, qoida tariqasida,
ijtimoiylashuvning past darajasi bilan tavsiflanadi.**

Ijtimoiylashuv - bu shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimiga qo'shilishi jarayoni va natijasidir. Bu shaxs tomonidan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish va uning faoliyatida takrorlash orqali amalga oshiriladi. Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs shaxsga aylanadi va odamlar orasida hayot uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi, ya'ni, boshqa odamlar bilan muloqot qilish qobiliyati shakllanadi.

Bolalar va o'smirlar manfaatlarini himoya qilish shuningdek, ular tomonidan huquqbuzarliklarning oldini olishning huquqiy vositalaridan faolroq va samarali foydalanish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Kichik yoki o'rta og'irlikdagi jinoyatlarni birinchi marta sodir etgan voyaga yetmaganlarga nisbatan tarbiyaviy xarakterdagi majburlov choralarini qo'llash amaliyotini kengaytirish zarur: ogohlantirish; ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar yoxud ixtisoslashtirilgan davlat organlari nazorati ostida o'tkazish; yetkazilgan zararni qoplash majburiyatini yuklash; dam olishni cheklash va xulq-atvorga maxsus talablarni belgilash, kabilarni qo'llash mumkin.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar ko'pincha ularga qarshi qaratilgan (yoki tahdid qilish) zo'rvonlik harakatlariga javoban jinoyat qilishadi. Shu munosabat bilan bolalar va o'smirlarga nisbatan zo'rvonlikka qarshi kurashning barcha qonuniy (jumladan, jinoiy qonunchilik) vositalaridan faolroq foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Baratov Sh. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari.-T.:O'qituvchi,1995.
2. Ananiyev B.G.Zamonaviy inson bilimlari muammolari haqida. M., 2007;
Lomov B.F. Psixologiyaning metodologik va nazariy muammolari. M., 2015 yil.
3. Ermakov V.D. Oilaviy tarbiyaning etishmasligi bilan bog'liq voyaga etmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning ijtimoiy-huquqiy profilaktikasi. M., 1981. S.24-30
4. Saxarov A.B. Shaxsiy jinoiy xatti-harakatlarning sabablari va shartlari. M., 1995. S.15-18.
5. Vasilyeva M.V., Gorkovaya I.A. Sud-tibbiy ekspertizasi. SPb., 1997 yil.
6. Gippenreiter Yu.B. Umumiy psixologiyaga kirish. M., 1988. S. 260.

Internet saytlari

1. Arxiv.uz
2. Ziyonet.uz
3. Book.ru
4. Disercat.com

РОЛЬ МОТИВА АФФИЛИАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОГО ОБЛИКА ПОДРОСТКОВ

Мусаева Мухлиса Гайбуллоевна

Исследователь Бухарского государственного университета

Аннотация: в данной статье рассматривается такая психологическая характеристика подростков, как мотивация аффилиации. Также была предпринята попытка изучить особенности взаимоотношений современных подростков с родителями и имеют ли эти отношения влияние на развитие мотивации аффилиации у самих подростков.

Ключевые слова: аффилиация, мотив аффилиации, взаимоотношения с родителями, позитивный интерес, враждебность, автономность, директивность, непоследовательность.

THE ROLE OF THE AFFILIATION MOTIVE IN SHAPING THE SPIRITUAL APPEARANCE OF ADOLESCENTS

Annotation: this article examines such a psychological characteristic of adolescents as the motivation of affiliation. An attempt was also made to study the peculiarities of the relationship between modern adolescents and their parents and whether these relationships have an impact on the development of affiliation motivation among adolescents themselves.

Keywords: affiliation, motivation of affiliation, relationship with parents, positive interest, hostility, autonomy, directionality, inconsistency.

Семья – это всегда сложный социальный институт, значение которого со временем несколько не уменьшается. И скорее наоборот, все более остро становятся вопросы разводов, неполных семей или дисфункциональных семей. Сейчас очень редко можно встретить счастливую семью, где не было разводов или других проблем. Именно поэтому очень важно знать, каким именно образом все эти факторы отражаются на подрастающем поколении, в каких условиях протекает их развитие, как это влияет на их успеваемость и образование и чего от них ожидать в будущем, что несомненно является доказательством актуальности данной проблемы.

Под аффилиацией (контактом, общением) мы подразумеваем определенный класс социальных взаимодействий, имеющих повседневный и в

то же время фундаментальный характер. Содержание их заключается в общении с другими людьми (в том числе с людьми незнакомыми или малознакомыми) и такое его поддержание, которое приносит удовлетворение, увлекает и обогащает обе стороны.

Цель мотива аффилиации можно определить как взаимную и доверительную связь, где каждый из партнеров если и не любит другого, то относится к нему приязненно, принимает его, дружески поддерживает и симпатизирует ему.

Аффилиация элемент мотивационно–потребностной сферы, которая выражается побуждением к общению, к эмоциональным контактам, к дружбе и любви. Обратной стороной мотива аффилиации является страх отвержения (боязнь быть непринятым, отвергнутым), который существенно нарушает социальные контакты личности.

Объектом исследования являются подростки в возрасте 12-15. Предметом данного исследования является зависимость мотивации аффилиации подростков от характера их взаимоотношений с родителями. Соответственно, гипотеза заключается в следующем: существует взаимосвязь между мотивацией аффилиации подростков и характером их взаимоотношений с родителями.

Теоретическая значимость данной работы заключается в том, что результаты данного исследования позволят определить уровни развития мотивации аффилиации у подростков, родители которых используют различные способы взаимодействия в семье

В этой работе мы использовали следующие методики:

1. Методика «Мотивация аффилиации» А. Мехрабиана в модификации М.Ш. Магомед-Эминова.

В исследовании принимала участие группа подростков в количестве 58 человек, но 6 подростков оказались из неполных семей (не было отца), поэтому из последующей интерпретации их протоколы были исключены. Таким образом, выборка составила 52 человека, 30 из которых – девушки, а 22 – парни. Все они являются учениками 7-9 классов Бережновской СШ.

Возрастной ценз – 12-15 лет.

Исследование мотивации аффилиации подростков позволило выявить, что у 44% испытуемых преобладает мотив аффилиации, у 46% подростков – страх отвержения, а у 10% – эти мотивы находятся в равных позициях без выраженного преобладания какого-либо одного.

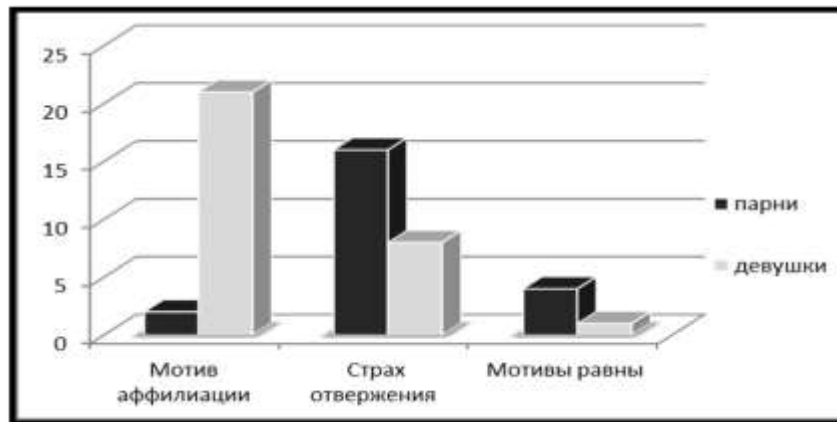

Рис. 1 – Особенности соотношения мотива аффилиации и страха отвержения у парней и девушек.

В итоге мы видим, что эти два мотива имеют приблизительно равное значение в структуре личности подростка, т.е. тех, кто общается ради самого общения, кто получает удовольствие непосредственно от самой коммуникации, кому интересны люди и новые знакомства, приблизительно столько же, сколько и тех, кто вынужден общаться с другими, чтобы не оставаться в одиночестве, кто боится обидеть или выглядеть плохо в глазах других, но в то же время не стремится к большому числу знакомств. Те же испытуемые, у кого мотивы равны, характеризуются наличием внутреннего дискомфорта, напряженности, так как страх отвержения препятствует удовлетворению потребности быть в обществе других людей.

Довольно интересным в исследовании мотивации аффилиации оказалось то, что если во всей выборке мотивы получили фактически равномерное распределение среди испытуемых, то изучая парней и девушек по отдельности, был получен совершенно неожиданный результат. Дело в том, что для большинства девушек-подростков характерно преобладание мотива аффилиации, а ситуация равенства мотивов встретилась нам крайне редко. А вот почти у всех парней преобладающим мотивом оказался страх отвержения, а менее значимым – мотив аффилиации. На этом основании парни-подростки и предпочитают общаться сами как можно больше, чтобы подавить в себе эту тревогу и заглушить связанный с этим внутренний дискомфорт. Девушки же с преобладанием мотива аффилиации лишены такой внутренней тревожности, они уверены в своих коммуникативных компетенциях, а поэтому готовы и слушать, и говорить когда это необходимо.

Таким образом, в ходе корреляционного анализа наша гипотеза не получила своего подтверждения, так как не было выявлено статистически значимых взаимосвязей. Это значит, что необходимо проводить дальнейшие исследования в области аффилиации, чтобы выявить факторы, которые способствуют высокому уровню его развития. Все это будет крайне необходимо для улучшения учебного процесса, в рамках которого более благоприятно именно преобладание мотива аффилиации, чем страха отвержения. Страх отвержения сопровождается повышенной тревожностью, что естественно затормаживает психические процессы и, следовательно, снижает успеваемость подростков в школе. В этом плане мотив аффилиации является более продуктивным и способствует получению более высокого уровня образования.

В связи с этим для определения дальнейших путей исследования поставленного вопроса считается необходимым изучать не только пути формирования мотива аффилиации, но и разрабатывать возможные способы трансформации страха отвержения в стремление к принятию.

Литература.

1. *Земска, М.* Семья и личность / М. Земска; пер. с польск. Л.В. Васильева; под общ. ред. М.С. Мацковского. – М.: Прогресс, 1986.
2. *Ковалёв, В.И.* Мотивы поведения и деятельности / В.И. Ковалев. М.: Наука, 1988. – 192 с.
3. *Почепцов Г.Г.* Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – М.: Ваклер, 2001.
4. Практикум по возрастной психологии: Учеб.пособие / Под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002.
5. *Фетискин Н.П.*, Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М., 2002.

ПЕРСПЕКТИВЫ И РАЗВИТИЕ ПЕРЕХОДА УЗБЕКИСТАНА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Шарипов Санжар Саидович

Международный Азиатский университет

70310102-Экономика (по отраслям и отраслям)

Магистрант

Аннотация. В данной статье рассмотрены перспективы перехода к цифровой экономике, разработаны принципы формирования цифровой экономики. Кроме того, было изучено важное значение цифровизации экономики в социально-экономическом развитии стран и особенности развития цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровые технологии, новая экономика, оцифровка, онлайн-рынки, цензура, кризис, социальная экономика.

Введение. В настоящее время цифровые технологии меняют отношения между экономическими участниками в энергетике, строительстве, банковском деле, транспортной логистике, торговле, образовании, здравоохранении, государственном управлении, средствах массовой информации и безопасности.

Такие стремительные изменения и обострение конкуренции, происходящие в мировом сообществе, требуют широкого внедрения инноваций и цифровых технологий. Как и в предыдущих волнах технологических инноваций, цифровые технологии создают условия для изменения социально-экономических отношений. Интернет может создать рабочие места и сделать транспортные системы более безопасными, а города более пригодными для жизни. Он используется для создания широкого спектра сетей и онлайн-рынков, приложений, коммуникаций, покупок, путешествий и бизнеса, а также для создания совершенно новых бизнес-моделей и онлайн-систем. Оцифровка предлагает широкий спектр возможностей для многих потребителей, производя контент на цифровых платформах и участвуя в одноранговых сетях (продавец и покупатель). Цифровая экономика повышает производительность и поддерживает социально-экономическое развитие.

Внедрение и использование цифровых технологий в экономических процессах повышает эффективность и позволяет участвовать в глобальных

цепочках создания стоимости. Оцифровка помогает повысить эффективность за счет снижения транзитных затрат, устранения информационной асимметрии и использования эффекта масштаба и сетевых результатов. Благодаря этим факторам Цифровая экономика получила более широкие возможности для увеличения рынков и услуг, образования, здравоохранения, кредита, ресурсов и инвестиций. При этом рост цифровой экономики не обходится без проблем. Поскольку оцифровка открывает ряд возможностей для экономики страны, у нее также есть свои недостатки. То есть цифровизация создает новые рабочие места, сокращает старые и вызывает значительные изменения на рынке труда. Это влияет на изменения, которые являются основной причиной растущего неравенства доходов. Такие изменения на рынке труда вызывают беспокойство, поскольку оцифровка может привести к росту безработицы и увеличить существующие различия в распределении доходов. Одним словом, целью данного исследования является разработка принципов формирования цифровой экономики.

Цифровая экономика, характеризующая эксклюзивную сферу экономики на основе цифровых технологий и электронных товаров и услуг: первый подход называется “классическим”, классическими примерами являются телемедицина, дистанционное обучение, продажа лекарств (фильмов, телевизоров, книг и т. д.). Второй подход:” Цифровая экономика ” - это экономическое производство с использованием передовых цифровых технологий. М.Л. Калужский определил цифровую экономику как экономическую интернет – деятельность, а также формы, методы, средства и коммуникационную среду ее реализации.

Цифровая экономика-это производственный комплекс, производственная система, которая создает продукты и услуги, которые обеспечивают жизнь и комфорт человеку, где возникает определенная кибер-физическая (кибер-физическая) система.

Источники утверждают, что” цифровая экономика ” - это своего рода модель, в которой этот тип экономики в некоторой степени работает на практике. Цифровая экономика – это производственный комплекс, производственная система, создающая продукты и услуги, обеспечивающие жизнь и комфорт человеку, где возникает определенная кибер-физическая (киберфизическая) система. Мы считаем, что цифровая экономика-это система экономического производства с использованием цифровых технологий, в

которой производственный комплекс представляет собой виртуальную среду, в которой создаются продукты и услуги, обеспечивающие удобство для людей.

Выводы и предложения. Подводя итог, можно сказать, что современные научные подходы и инновации будут важными и приоритетными в цифровой экономике. В то же время развиваются отрасли с высоким научным потенциалом. В странах с развитой цифровой экономикой высок как объем ВВП, так и доля ВВП на душу населения. В связи с этим большое внимание главы нашего государства к этому вопросу преследует одну цель-во-первых, повышение уровня жизни населения, во-вторых, повышение реальных доходов населения и удовлетворение нашего народа.

Список использованной литературы

1. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. - N.Y.: Basic Books, 1973, ISBN 0-465-01281-7.
2. Castells, M. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell, 1996.
3. DeSousa V., McConatha D., Lynch M.J. (2011) The Nexus of Digital Technology, Sociology and Economics. The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences. Vol.
4. Dirican C. (2015) The Impacts of Robotics, Artificial Intelligence on Business and Economics. Procedia – Social and Behavioral Sciences. Vol. 195, pp. 564-573.
5. Semyachkov K. State Management of Russian Regions by Means of Digital Technologies. Proceedings of the 18th European Conference on Digital Government ECDG 2018 pp. 206-213.

TRANSPORTLARNING HAYOT TARZIGA TA'SIRI

Maxmudova Sarvinoz Samar qizi
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma'nan rivojlanish uchun texnikaning o'rni hamda butun sayyoramizni va insoniyatni saqlab qolish uchun tafakkurni rivojlantirish tendensiyalari ko'rib chiqildi. Avtomobillarning keskin kamayish jarayonining samaradorligi va uning aholi turmush sharoitiga ta'siri tahlil qilindi. Sog'lom turmush kechirish va o'rtacha umr ko'rish foizini ko'tarish borasida takliflar keltirildi.

Kalit so'zlar: transport tizimi, rivojlanish istiqbollari, elektromobillarning raqobatbardoshligi, velosipedning foydalari, jamoaviy kurashish.

THE IMPACT TO THE LIFESTYLE OF TRANSPORTATION

Makhmudova Sarvinoz Samar kizi
Student of Samarkand state institute of foreign languages

Abstract: In this article, trends in developing thinking for the progress of technology and preserving our entire ecosystem and humanity are indentified. The effectiveness of the rapid development process of automobiles and its impact on the living conditions of the population is analyzed. Suggestions are made to improve the percentage of a healthy lifestyle and increase average life expectancy.

Key words: transport system, development prospects, competitiveness of electric vehicles, benefits of cycling, team effort.

Kirish

Har bir tirik mavjudot yashash uchun kurash olib boradi. Insoniyatning ham uzoq o'tmishiga nazar soladigan bo'lsak, rivojlanish uchun tashlangan murakkab qadamlarga duch kelamiz. Inson o'z taraqqiyoti, istiqboli hamda taqdiri uchun kurashishga haqli. Mana shu kurashuv davomidagi to'siqlardan biri transportga ehtiyojning ko'payishidir. Ortiqcha zararli gazlar, ularning nafaqat insonlarga balki butun sayyoraga ta'siri, qulaylikka haddan ortiq o'rganib qolish, harakatsizlik tufayli kelib chiqadigan kasalliklarning barchasi bugungi kundagi dolzarb muammolardir. Bu muammolardan qadam baqadam qutulishni o'z zimmamizga olishimiz zarur. Bu

loyihada qanday qadam-tadbirlar bajarilishini ta'minlashga oid muhim masalalar ko'rsatilgan.

Asosiy qism

Mutaxassislar fikricha, havoni ifloslantiruvchi asosiy antropogen omillar ro'yhatida avtomobil transporti birinchi o'rinni egallaydi. 35 million tonna zararli chiqindilarning 89 foizi avtomobillardan chiqadigan moddalar va yo'l qurilishi korxonalarini tomonidan chiqariladigan chiqindilar hisoblanadi. Bu juda katta ko'rsatkich. Bundan tashqari, transport shaharlardagi shovqinning asosiy manbalaridan biri bo'lib, atrof-muhitning global isishiga sezilarli darajada hissa qo'shadi. Transportlashuv rivojlanish istiqbollari ekanligini inkor qila olmaymiz. Ammo ushbu chegara bilmaydigan rivojlanishning qanchalik zararli tomonlari borligini ham yodda tutishimiz kerak. Hozirgi kunda avtomobillardan hosil bo'ladigan zararli moddalarning oldini olish maqsadida elektromobillar muomalasi yo'lga qo'yildi. Elektromobillarning jahon bozorida qiymati doimiy avtomobillarga nisbatan qiymati balandligi sababli uning raqobatbardoshligining oshish foizi sustligicha qolmoqda.

Transport orqali uzoq masofali yo'lga chiqar ekanmiz har birimiz uchun eng muammoli holat — tirbandlik. Tirbandlik sababli birinchi navbatda katta vaqt yo'qotiladi. Agar mashina orqali harakatlanilmasa va buuning o'rniga shu yo'l velosiped orqali bosib o'tilsa bir tomonlama sog'liq uchun foydali bo'lsa, ikkinchi tomonlama tirbandlikda qoladigan vaqt tejalgan bo'ladi. Taxminan 11.5 kilometr yo'l mashinada 15 daqiqada bosib o'tiladi. Velosiped orqali esa xuddi shu masofa 30 daqiqada bosib o'tiladi. Avtomobil orqali hosil bo'ladigan tirbandlikni hisobga oladigan bo'lsak har ikki holatda ham deyarli bir xil vaqt sarflanadi.

Velosiped haydashning umumiy foydali tomonlari quyidagilardan iborat:

- uyquning yaxshilanishi;
- ovqat hazm qilish sistemasining yaxshilanishi;
- moddalar almashinuvi jarayonining tezlashishi;
- tashqi ko'rinishning yaxshilanishi;
- teri holatining rivojlanishi;
- ortiqcha vazndan xalos bo'lish;
- mushak tonusining oshishi;
- tushkunlikni bartaraf etish (baxt gormoniga erishish);
- fikrlash qobiliyatining rivojlanishi;

- vaqt hamda mablag'ning tejalishi (velosiped bizga o'z yo'nalishimizni mustaqil tahlil qilsih imkonini beradi);

- avtoturargoh bilan bog'liq muammolarning kamligi (deyarli yo'qligi).

Yuqoridagilardan aniq ko'rinib turibdiki, velosipedlar avtomobillarga qaraganda vaqtni tejaydi va eng asosiysi turmush tarzi uchun foydalidir. Biroq qulaylik tomonlama mashinaning o'rni bunga teng emas. Velosipedlarning narxi mashinalarning narxiga qaraganda taxminan 100 barobar arzon. Velosiped xarid qilib olingandan keyin unga har kuni yoqilg'i quyish, sug'urta hamda soliq to'lash talab qilinmaydi. Uni ta'mirlash ham ko'p miqdorda moddiy talab qilmaydi. Avtomobil hamda velosiped harakatining o'z o'rni bor. Qariyalar, sog'ligida jiddiy muammolari borlar, homilador ayollar yoki yosh bolalilar uchun transportda yurish tavsiya qilinsa, o'smirlar, samarali kun tartibini tashkil qilmoqchilar hamda jismoniy baquvvatligini oshirmoqchi bo'lganlar uchun velosipedda harakatlanish tavsiya qilinadi. Ba'zilarda shunday odat bor, hattoki 0.5 kilometr yo'lni bosib o'tish uchun ham turli transport vositalari yoki velosipeddan foydalanishadi. Bu masofa uchun eng samarali yechim piyoda borish. Albatta, har qanday holatda ham emas.

Bugungi kunda O'zbekiston bo'ylab 4 milliondan ortiq mashina harakatlanmoqda. Natijada, zaharli moddalar tufayli ozon qatlamining yemirilishi kuchayib bormoqda. Olimlarning tadqiqot natijalariga ko'ra, ozon qatlamining yemirilishiga sovitish vositalari, tarkibida galogenlar (xlor, ftor, yod va brom) bo'lgan kimyoviy moddalarning qurilish va sanoat yo'nalishida ko'p qo'llanilishi asosiy sabab hisoblanadi. Global isish kuchayganda esa qurg'oqchilik sababli qishloq xo'jaligining kamida 30 foizi zarar ko'radi. Birgina zararli moddalar chiqaruvchi avtomobillar sababli zanjir tipidagi murakkablikka duch kelishni kuzatdik.

Xulosa

Yaqqol ko'rinib turibdiki, fan-texnika taraqqiyotining muvaffaqiyatlari insoniyatga va tabiatga nafaqat foyda, balki sezilarli darajadagi zarar ham olib keladi. Biz transportsiz yashshga undamaymiz, undan keraklicha foydalanish tarafdorimiz. "Comfort zone" dan chiqishga harakat qilishning o'zi ham taraqqiyot sari tashlangan qadamlardan biri hisoblanadi. Transportlarning jamiyatga olib kelishi mumkin bo'lgan oqibatlariga jiddiy qarashimiz lozim. Shuni ham yoddan chiqarmaslik kerak, o'z transport vositalari va yo'llari bo'lgan shaharlar insonlar uchun sotsial, madaniy va iqtisodiy imkonoyatlarni taqdim etadi.

References

1. "Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. Тошкент — 2000.
2. Usmonqulov Tolmas "O'zbekiston Respublikasi transport geografiyasi". Guliston — 2015.
3. <https://cyberleninka.ru>
4. <https://api.scienceweb.uz>
5. [@yoshlarittifoqi.uz](https://t.me/yoshlarittifoqi)

БЕСКОНЕЧНОЕ ОТНОШЕНИЕ

Н.Х.Гаффорова

*Преподаватель Академического лицея
Ферганского государственного университета*

Аннотация: В данной теме рассматривается понятие “бесконечное отношение” и его значение в различных научных и философских теориях. Бесконечное отношение представляет собой специальную форму отношения, которая не имеет конечного предела или ограничения. Такие отношения могут быть применены в математике, физике, информатике, философии и других областях науки.

Ключевые слова: бесконечное отношение, теория множеств, теория вероятности, теория вычислимости, формула, четные числа.

Доказать , что

$$\frac{2}{1} / \frac{5}{4} / \frac{8}{7} / \frac{11}{10} \dots = \sqrt{3} .$$

Здесь символ $a_1 / a_2 / a_3 \dots$ (бесконечное отношение) обозначает предел последовательности A_k , определяемой формулами

$$A_{2n} = \frac{a_1 a_3 \dots a_{2n-1}}{a_2 a_4 \dots a_{2n}}, \quad A_{2n+1} = \frac{a_1 a_3 \dots a_{2n+1}}{a_2 a_4 \dots a_{2n}} .$$

Число $\sqrt{3}$ не является исключением. Разложения в виде бесконечных отношений можно получать и для других радикалов. Докажем это утверждение

При $a \rightarrow \infty$ дроби

$$F(a) = \frac{2 \cdot 4 \cdot 6 \dots 2a}{1 \cdot 3 \cdot 5 \dots (2a-1)} = \frac{2^{2a} a! a!}{(2a)!}$$

расходятся , но частные

$$\frac{F(na)}{F(a)} = \frac{2^{2a(n-1)} (na)! (na)! (2a)!}{a! a! (2na)!} \quad (1)$$

сходятся к $\sqrt{n}$, в чем нетрудно убедиться , если воспользоваться формулой Стирлинга. Если при нечетном n каждый множитель дроби $F(a)$ умножить на n , то отношение (1) будет эквивалентно дроби $F(na)$, в которой вычеркнуты все числа, кратные n . Эту дробь нетрудно разложить в бесконечное отношение $r_0 / r_1 / r_2 \dots$, где

$$r_k = \frac{(kn+2)(kn+4)\dots(kn+n-1)}{(kn+1)(kn+3)\dots(kn+n-2)}.$$

Примерами таких разложений могут служить разложение, приведенное в условии задачи, и разложения

$$\sqrt{5} = \frac{2 \cdot 4}{1 \cdot 3} / \frac{7 \cdot 9}{6 \cdot 8} / \frac{12 \cdot 14}{11 \cdot 13} / \frac{17 \cdot 19}{16 \cdot 18} \dots,$$

$$\sqrt{7} = \frac{2 \cdot 4 \cdot 6}{1 \cdot 3 \cdot 5} / \frac{9 \cdot 11 \cdot 13}{8 \cdot 10 \cdot 12} / \frac{16 \cdot 18 \cdot 20}{15 \cdot 17 \cdot 19} / \dots$$

Если n четно, то все числа, кратные n , войдут в числитель дроби $F(na)$. Следовательно, отношение (1) в этом случае эквивалентно дроби $F(na)$, у которой все нечетные числа, кратные n , повторены дважды, а все четные числа, кратные n , вычеркнуты. Соответствующее бесконечное отношение $r_0/r_1/r_2\dots$ содержит числа

$$r_k = \frac{(kn+2)(kn+4)\dots(kn+n)}{(kn+1)(kn+3)\dots(kn+n-1)} \quad \text{при четном } k,$$

$$r_k = \frac{(kn+1)(kn+3)\dots(kn+n-1)}{(kn)(kn+2)\dots(kn+n-2)} \quad \text{при нечетном } k.$$

Например,

$$\sqrt{2} = \frac{2}{1} / \frac{3}{2} / \frac{6}{5} / \frac{7}{6} / \frac{10}{9} \dots,$$

$$\sqrt{4} = \frac{2 \cdot 4}{1 \cdot 3} / \frac{5 \cdot 7}{4 \cdot 6} / \frac{10 \cdot 12}{9 \cdot 11} / \frac{13 \cdot 15}{12 \cdot 14} \dots,$$

$$\sqrt{6} = \frac{2 \cdot 4 \cdot 6}{1 \cdot 3 \cdot 5} / \frac{7 \cdot 9 \cdot 11}{6 \cdot 8 \cdot 10} / \frac{14 \cdot 16 \cdot 18}{13 \cdot 15 \cdot 17} / \dots$$

ЛИТЕРАТУРА

1. Yusupova A.K., Gafforov R.A. The role of student attentiveness in the classroom of probability theory and mathematical statistics in higher education. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. Vol. 11, Issue 11, November 2021
2. R.A.Gafforov, T.To'xtasinov. Using the tacsionomy of Blum in Discreet math and logic math lessons. Texas Journal of Multidisciplinary Studies. Vol. 11, 2022.
3. Избранные задачи. Сборник. Пер. с англ. Ю. А. Данилова. Под ред. и с предисл. В. М. Алексеева. М., «Мир», 1977.

РЕШЕНИЕ СИСТЕМЫ УРАВНЕНИЙ В ЦЕЛЫХ ЧИСЛАХ

Н.Х.Гаффорова

*Преподаватель Академического лицея
Ферганского государственного университета*

Аннотация: Решение системы уравнений в целых числах является одной из важных задач в алгебре и численных методах. Целые числа являются основным объектом исследования в алгебре и имеют широкое применение в различных областях науки и техники. Решение системы уравнений в целых числах требует разработки специальных алгоритмов и методов, учитывающих особенности целочисленной арифметики.

Ключевые слова: система уравнений, целые числа, решение, алгоритм, арифметика.

Доказать, что существуют четыре различных набора целых чисел, удовлетворяющих уравнениям

$$x_1 + x_2 + x_3 = 54, \quad x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 = 1406.$$

Разработать общий метод решения в целых числах аналогичной системы уравнений, в которых вместо 54 и 1406 стоят целые числа a и b

Рассмотрим сразу общий случай, то есть уравнения

$$\begin{cases} x_1 + x_2 + x_3 = a & (1) \\ x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 = b & (2) \end{cases}$$

Исключив x_1 на уравнений (1) и (2) получим

$$2(x_2^2 + x_2x_3 + x_3^2 - ax_2 - ax_3) = b - a^2. \quad (3)$$

Следовательно, $b - a^2$ четное число и коэффициенты a и b должны быть либо оба четные, либо оба нечетные.

Пусть,

$$x_1 = \frac{a}{3} - x, \quad (4)$$

$$x_2 = \frac{x - y}{2} + \frac{a}{3}, \quad (5)$$

$$x_3 = \frac{x + y}{2} + \frac{a}{3}. \quad (6)$$

Вычитая из уравнения (6) уравнение (5), заключаем, что y целое число (быть может равное 0). Не ограничивая общности, условимся считать y неотрицательным целым числом, поскольку изменение знака y приводит лишь к перестановке x_2 и x_3 и не порождает нового набора целочисленных решений x_1, x_2, x_3 системы уравнений (1) и (2). При $y = 0$ числа x_2 и x_3 равны.

Подставляя (4), (5) и (6) в уравнение (2), получаем

$$3x^2 + y^2 = 2\left(b - \frac{a^2}{3}\right) \quad (7)$$

откуда $b \geq \frac{a^2}{3}$.

Случай 1. Число a кратно 3. Как показывает соотношение (4), число x в этом случае целое. Поскольку x_2 и x_3 - целые числа, x и y должны быть либо оба четные, либо оба нечетные. Любая пара чисел x, y , удовлетворяющих соотношению (7), порождает набор целых чисел x_1, x_2, x_3 , удовлетворяющих системе уравнений (1) и (2). Решение (x_1, x_2, x_3) , получаемое при положительном x , как правило, отличается от решения

(x_1, x_2, x_3) , соответствующего равному по абсолютной величине, но противоположному по знаку значению x . Если $x = y$, то независимо от знака x решение (x_1, x_2, x_3) одинаково при одном и том же значении $|x|$. Различные пары чисел x и y , удовлетворяющих соотношению (7), не обязательно приводят к различным решениям (x_1, x_2, x_3) системы уравнений (1), (2). Действительно, как следует из симметрии уравнений (1) и (2), если новое значение x приводит к значению x_1 , совпадающему с ранее полученными значениями x_2 или x_3 , то нового набора значений x_1, x_2, x_3 не возникает. Поэтому, за исключением особых случаев, следует ожидать, что каждому набору x_1, x_2, x_3 соответствуют три различные пары значений x и y .

Случай 2. Число a не кратно 3.

В этом случае число x имеет вид $\frac{n}{3}$, где n - такое целое число, что $\frac{(a-n)}{3}$ - целое. Пары значений n и y , используемые для набора x_1, x_2, x_3 должны удовлетворять соотношению (7), а знак n следует выбирать так, чтобы

удовлетворилась соотношению (4). Числа n и y должны быть либо оба четные, либо оба нечетные.

При заданных значениях a и b предложенный метод позволяет довести решение задачи до конца. При $a = 54$, $b = 1406$ правая часть соотношения (7) равна 868. Различные решения системы уравнений (1) и (2) для этого случая представлены в таблице :

x	y	x_1	x_2	x_3
3	29	15	5	34
-3	29	21	2	31
8	26	10	9	35
-8	26	26	1	27

Остальные пары значений (x, y)

$$(\pm 9, 25), (\pm 13, 19), (\pm 16, 10), (\pm 17, 1)$$

не приводят к новым наборам x_1, x_2, x_3 .

ЛИТЕРАТУРА

1. Yusupova A.K., Gafforov R.A. The role of student attentiveness in the classroom of probability theory and mathematical statistics in higher education. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. Vol. 11, Issue 11, November 2021
2. R.A.Gafforov, T.To'xtasinov. Using the taxonomy of Blum in Discrete math and logic math lessons. Texas Journal of Multidisciplinary Studies. Vol. 11, 2022.
3. Избранные задачи. Сборник. Пер. с англ. Ю. А. Данилова. Под ред. и с предисл. В. М. Алексеева. М., «Мир», 1977.

THE IMPORTANCE OF CULTURAL CONTEXT AND NUANCES IN TRANSLATION OF FICTION

---

*Anvarjonova Zarifa, 3rd grade student
Ferghana state university
zarifaanvarjonova12@gmail.com*

Annotation: The annotation underscores the significance of understanding the cultural backdrop that shapes the atmosphere, setting, and characterizations in fictional narratives. It emphasizes how the translator must navigate the intricacies of idiomatic language, ensuring that metaphors and expressions carry the same cultural resonance in the target language. Furthermore, the annotation acknowledges the challenge of conveying cultural themes and motifs, recognizing that these elements contribute to the richness and depth of the narrative. Overall, it emphasizes that a successful translation involves not just linguistic accuracy but a nuanced appreciation of cultural subtleties, allowing readers in the target language to fully experience the authenticity and emotional impact of the original fiction.

Аннотация: Аннотация подчеркивает важность понимания культурного фона, который формирует атмосферу, обстановку и характеристики в художественных повествованиях. В ней подчеркивается, как переводчик должен ориентироваться в тонкостях фразеологического языка, гарантируя, что метафоры и выражения имеют одинаковый культурный резонанс в языке перевода. Кроме того, в аннотации также подчеркивается сложность передачи культурных тем и мотивов, что эти элементы способствуют богатству и глубине повествования. В целом, успешный перевод предполагает не только лингвистическую точность, но и тонкое понимание культурных тонкостей, позволяя читателям на изучаемом языке в полной мере ощутить подлинность и эмоциональное воздействие оригинальной художественной литературы.

Annotatsiya: Annotatsiya badiiy adabiyotdagi atmosfera, muhit va xususiyatlarni shakllantiradigan madaniy fonni tushunish muhimligi haqida aytiladi. Tarjimon frazeologik tilning nozik tomonlarini qanday boshqarishi kerakligini ta'kidlab, metafora va iboralar tarjima tilida bir xil madaniy rezonansga ega bo'lishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, The annotatsiya shuningdek, madaniy mavzular va motivlarni etkazish qiyinligini ta'kidlaydi, bu elementlar hikoyaning boyligi va chuqurligiga hissa qo'shadi. Umuman olganda, muvaffaqiyatli tarjima nafaqat lingvistik aniqlikni, balki madaniy nozikliklarni nozik tushunishni ham o'z ichiga

oladi, bu esa o'rganilayotgan tildagi o'quvchilarga asl badiiy adabiyotning haqiqiyliги va hissiy ta'sirini to'liq his qilish imkonini beradi.

Key words: plot, character, culture, fiction, nuances, cultural background, ambiance, context, community, portrayal.

Ключевые слова: сюжет, персонаж, культура, художественная литература, нюансы, культурный фон, атмосфера, контекст, сообщество, изображение.

Kalit so'zlar: syujet, xarakter, madaniyat, fantastika, nuanslar, madaniy zamin, muhit, kontekst, jamoa, tasvir.

Translating stories isn't just about changing words from one language to another—it's like carrying the vibe and feelings of a place into a different language. When it comes to fiction, like novels or stories, understanding the culture behind the words is super important. It's not just about characters and plots; it's about the whole atmosphere, the way people talk, and the special things that make a culture unique. In this discussion, we're going to talk about why it's so crucial to get the cultural stuff right when translating fiction. From the way people talk to the cool things that happen in a story, we'll see how culture is like the secret ingredient that makes a story really special. So, let's dive into why understanding culture matters so much when we're turning stories from one language into another.

1. Atmosphere and Setting:

Fictional stories are like a journey into different worlds, and the way these worlds are described creates a unique atmosphere. Think about it like a movie where the scenes, the weather, and the overall environment set the mood. In fiction, this is closely tied to culture. For example, a story set in a bustling, vibrant city in one culture might have a different feel compared to a similar story set in a quiet rural village in another culture.

In the translation of fiction, the challenge is to not just translate the physical descriptions but to capture the cultural flavor that comes with it. The sounds, the smells, and the way people interact with their surroundings—all of these contribute to the atmosphere. A skilled translator needs to understand the cultural nuances that shape these details, ensuring that readers in the translated version feel the same ambiance and emotional tone that the author originally intended. It's not just about the buildings and landscapes; it's about recreating the cultural backdrop that breathes life into the fictional world.

2. Characterization:

Characters are the heart of any story, and they are deeply influenced by the cultural context in which they exist. Their behaviors, beliefs, and even the way they speak are shaped by the society they come from. When translating fiction, it's not just about finding equivalent words; it's about preserving the essence of each character's cultural background.

Imagine a character who is exceptionally polite and uses formal language in a story set in a culture where respect is highly valued. Translating this character accurately means not just translating the words, but also ensuring that the politeness and formality are conveyed in a way that makes sense in the target culture. On the other hand, a character from a more informal culture might use casual language, and the challenge is to capture that informality without losing the character's unique charm.

Additionally, cultural norms and expectations shape character interactions. The relationships between characters, family dynamics, and societal hierarchies all contribute to the depth of character portrayal. A skilled translator navigates these cultural intricacies, allowing readers in the translated version to connect with the characters on a level that goes beyond mere words. In essence, the translation should maintain the cultural fingerprints on each character, ensuring that their personalities resonate authentically in the new cultural context.

3. Cultural Themes and Motifs:

Fiction often serves as a lens through which authors explore and reflect upon cultural themes, historical events, and societal issues. These themes are interwoven into the fabric of the narrative, providing readers with insights into the values and challenges of a particular culture. When translating fiction, it becomes imperative to carry these cultural themes across linguistic borders.

Consider a novel that delves into the cultural history of a specific community, addressing themes like identity, tradition, or societal change. The translator must not only convey the literal meaning of the words but also ensure that the deeper cultural messages are accurately transmitted. This involves understanding the cultural context that underlies these themes and finding equivalent expressions or references that resonate in the target language.

Historical events or cultural rituals, for instance, may require additional explanations or contextual information to bridge the gap between cultures. A successful translation allows readers in the target language to grasp the significance of these cultural motifs, appreciating the layers of meaning that contribute to the richness of the narrative.

Moreover, authors often use fiction as a medium to comment on contemporary issues or universal human experiences. The translator's task is to ensure that these commentaries remain relevant and impactful in the target culture. Whether it's a reflection on societal norms, cultural clashes, or timeless human emotions, the translation should maintain the integrity of the author's exploration of cultural themes, fostering a meaningful connection between the story and its new audience.

4. Idiomatic Language:

Fictional works are replete with idioms, metaphors, and expressions unique to a particular language and culture. These linguistic elements contribute to the richness of the narrative, offering layers of meaning that extend beyond literal interpretations. In the realm of translation, the challenge is not just to convert words but to carry over the cultural essence embedded in these idiomatic expressions.

Idioms often draw upon cultural references, historical events, or local traditions. Consider a metaphor that draws inspiration from a specific cultural practice or a saying rooted in the folklore of a community. The translator faces the task of unraveling these linguistic puzzles and finding equivalent expressions that capture the same figurative meaning in the target language.

Furthermore, some idioms may not have direct equivalents in the target language, necessitating a creative approach. Translators must decide whether to provide an explanation or to adapt the expression while preserving the intended nuance. This delicate balancing act ensures that readers in the translated version not only comprehend the literal meaning but also grasp the cultural connotations and emotional undertones carried by idiomatic language.

Additionally, idioms contribute to the distinctive voices of characters. A character's use of colloquial expressions or regional sayings adds authenticity and flavor to their dialogue. A skilled translator pays meticulous attention to these linguistic idiosyncrasies, ensuring that the translated dialogue feels natural and resonates with the cultural nuances of the original text. In essence, the translation of idiomatic language is a dance between linguistic accuracy and cultural fidelity, preserving the unique linguistic charm of the source text.

5. Narrative Style:

The narrative style in fiction encompasses a myriad of elements, including the author's tone, rhythm, and stylistic choices, all of which are profoundly influenced by cultural nuances. Every culture has its own storytelling traditions, and these traditions shape the way authors craft their narratives. In the process of translation, maintaining the author's unique voice becomes a pivotal task.

Consider, for instance, a story that relies on a specific narrative tone, such as a melancholic or whimsical atmosphere. The translator must not only convey the literal meaning of the words but also capture the emotional undertones embedded in the narrative style. This involves understanding how certain words or phrases evoke particular emotions within the cultural context of the source language. Stylistic choices, such as the use of metaphors, similes, or poetic language, contribute to the aesthetic appeal of the text. A skilled translator is attuned to these stylistic nuances, working to recreate the same artistic impact in the translated version. This may involve finding equivalent literary devices or adapting the language to evoke a similar emotional response in the target audience.

Additionally, cultural storytelling traditions often dictate the pacing of a narrative. Some cultures may prefer elaborate, descriptive passages, while others may favor a more succinct and direct style. Adapting the narrative style ensures that the translated work resonates with the reading preferences of the target audience while staying true to the author's original intent.

In the complex realm of fiction translation, the paramount importance of cultural context and nuances becomes undeniably evident. This exploration has illuminated how every facet of storytelling, from atmospheric settings and character portrayals to idiomatic language and cultural themes, is intricately interwoven with cultural threads. The role of a skilled translator extends beyond linguistic accuracy, delving into the realm of cultural sensitivity and understanding. The translator serves as a bridge, carrying the cultural essence of the original work into a new linguistic landscape. Each expanded point has underscored the challenges and considerations involved in this process, emphasizing the need for a deep appreciation of cultural intricacies. Whether capturing the idiosyncrasies of character dialogues or maintaining the aesthetic allure of narrative styles, the translator's task is an art that requires finesse and cultural acumen.

In the translation of fiction, it is not merely words that are transferred, but the very soul of a narrative—the atmosphere, the characters, and the thematic undercurrents. The conclusion drawn is clear: a successful translation is one that not only communicates the literal meaning but also preserves the cultural nuances, allowing readers in the target language to embark on a journey that authentically mirrors the richness and emotional depth of the original fiction. Ultimately, the importance of cultural context in fiction translation lies in its ability to transcend linguistic barriers, fostering a connection between diverse cultures through the universal language of storytelling.

REFERENCES

1. Anvarjonova Z. (2023). Enhancing language fluency: Exploring modern approaches to teaching translation into a foreign language. *Yangi o'zbekiston pedagoglari axborotnomasi* 1-jild, 11-son (yo'pa) (59-61)
2. Satvoldiyeva, U. D. (2021). Axiological Characteristics Of English, Uzbek And Russian Phraseological Units. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(06), 40-45.
3. Colombo, J. (Trans). (2011). *Edensor. The Third Novel of The Rainbow Troops Quartet*: Edensor. Yogyakarta; Penerbit Bentang.(77-89)
4. Усмонова, Д. С. (2019). Роль и особенность соматических фразеологизмов различных языков. *Мировая наука*, (9 (30)), 250-252.
5. Usmonova, D., & Gulamova, D. (2022). LINGUISTIC AND CULTURAL CLASSIFICATION OF EUPHEMISMS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. *Science and innovation*, 1(B7), 467-471.
6. Sotvoldiyeva, U. D., & Zafarjon, D. (2023). Turli Tillardagi O 'Xshatishlar Tarjimasining Lingvomadaniy Xususiyatlari. *Miasto Przyszłości*, 31, 330-332.

ГЕПАТИТ А ЭПИДЕМИОЛОГИЯСИ

Qayimov Mirzohid Normurotovich

Qarshi davlat universiteti Tibbiyot kafedrasida assistenti

Qarshiyev Shamsiddin Mordonovich

SamDTU epidemiologiya kafedrasida klinik ordinatori

Annotatsiya: Gepatit A dunyoda o'tkir virusli hepatitning eng keng tarqalgan shakli hisoblanadi. Gepatit A endemikligidagi asosiy geografik farqlar gigienik va sanitariya sharoitlari va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasining boshqa ko'rsatkichlari bilan chambarchas bog'liq. Gepatit A virusiga qarshi seroprevalentlik darajasi hozirgi vaqtda dunyoning ko'p joylarida pasaymoqda, ammo kam rivojlangan hududlarda va bir qator rivojlanayotgan mamlakatlarda HAV infeksiyasi hayotning birinchi yillarida juda keng tarqalgan va seroprevalentlik darajasi 100% ga yaqinlashmoqda. O'rta darajadagi endemik hududlarda virusga ta'sir qilishning kechikishi juda ko'p sezgir o'smirlar va kattalarni keltirib chiqardi va infeksiyaning o'rtacha yoshini sezilarli darajada oshirdi. Kasallikning og'irligi yoshga qarab oshgani sayin, bu hepatit A ning avj olishiga olib keldi. INFEKTSION darajasining pasayishiga bir qancha omillar, jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy darajaning ko'tarilishi, toza suvdan foydalanish imkoniyatining oshishi va ishlab chiqilgan hepatit A vaktsinasining mavjudligi yordam beradi. Katta yoshdagi sezgir populyatsiyalar uchun emlash dasturlarini amalga oshirish ko'rib chiqilishi mumkin. Ushbu hisobotda biz mavjud epidemiologik ma'lumotlarni va emlash strategiyalarini amalga oshirishni, xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarga e'tibor qaratamiz.

Kalit so'zlar: Gepatit A, Rivojlanayotgan mamlakatlar, Endemiklik, Seroprevalentlik, Vaktsina.

Tadqiqot maqsadi: Gepatit A epidemiologiyasi tahlil qilish.

Materiallar va uslublar. Ushbu mavzu bo'yicha 14 ta adabiyot manbalari tahlili o'tkazildi.

Adabiyotlar tahlili: Gepatit A butun dunyoda o'tkir virusli hepatitning eng keng tarqalgan shakli hisoblanadi. Gepatitning birinchi tavsifi (epidemik sariqlik) odatda Gippokratga tegishli va hepatit A ning avj olishi asrlar davomida tan olingan va bu ham harbiy, ham tinch aholiga ta'sir qiladi[1].

Gepatit A virusi (HAV) kichik konvertsiz bir zanjirli RNK virusidir. U termostabil va kislotaga chidamli. Identifikatsiya qilinganidan keyin bir muncha vaqt davomida HAV enterovirus deb hisoblangan; Picornaviridae oilasining gepatovirus jinsi a'zosi sifatida tasniflangan. HAV gepatotsitlarda ko'payadi va jigar faoliyatiga to'sqinlik qiladi, bu jigar yallig'lanishiga olib keladigan immunitet reaksiyasini keltirib chiqaradi. HAV fekal-og'iz yo'li bilan olinadi. Odamdan odamga yuqish keng tarqalgan va odatda yaqin aloqalar bilan cheklangan [2].

Odatda simptomatik ko'rinish isitma, bezovtalik, zaiflik, anoreksiya, ko'ngil aynishi, qusish, artralgiya va miyalgiyalarning o'zgaruvchan kombinatsiyasi bilan o'ziga xos bo'lmagan prodromal simptomlarni o'z ichiga oladi. Prodromal simptomlar sariqlikning boshlanishi bilan kamayib boradi, garchi anoreksiya, bezovtalik va zaiflik davom etishi yoki vaqtincha kuchayishi mumkin. Sariqlik bir necha hafta davom etadi va undan keyin tiklanish davri keladi. Yuqumlilikning eng yuqori cho'qqisi sariqlik boshlanishidan yoki jigar fermenti darajasining ko'tarilishidan ikki hafta oldin, axlatda virus kontsentratsiyasi eng yuqori bo'lganda sodir bo'ladi. Sariqlik paydo bo'lganda, axlatdagi virus kontsentratsiyasi pasayadi va bemorlarning ko'pchiligi bir haftadan so'ng yuqumli emas [3].

Klinik belgilarning namoyon bo'lishi infeksiyalangan odamning yoshiga qarab juda farq qiladi. 6 yoshgacha bo'lgan gepatit A bilan kasallangan bolalarning taxminan 50% asemptomatikdir, qolganlarning aksariyati engil alomatlariga ega, ko'pincha gepatit sifatida tan olinmaydi. Gepatit A bilan kasallangan 4 yoshgacha bo'lgan bolalarning 5% dan kamrog'i va 4 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarning 10% dan kamrog'ida sariqlik rivojlanadi. 6 yoshdan boshlab balog'at yoshiga qadar 75% dan ortig'i sariqlik va qoraygan siydik bilan kasallikning xarakterli belgilarini rivojlantiradi [4]. Kamdan kam bo'lsa-da, HAV infeksiyasi o'tkir jigar etishmovchiligi va o'limga olib kelishi mumkin (klinik holatlarning taxminan 0,2 foizida) va bu xavf yosh va surunkali jigar kasalligi [5] bilan ortadi.

O'tkir gepatit A belgilari boshqa virusli gepatit belgilariga o'xshaydi va tashxisni tasdiqlash uchun immunoglobulin M (IgM) HAVga (anti-HAV) antikorlarini aniqlash uchun serologik tekshiruv talab qilinadi. IgM anti-HAV odatda simptomlar paydo bo'lganda aniqlanadi va ko'pchilik bemorlar uchun 6 oy ichida kontsentratsiya aniqlanmaydigan darajaga tushadi. Biroq, infeksiyadan keyin 1 yildan ko'proq vaqt davomida IgM anti-HAV testi ijobiy bo'lgan bemorlar haqida xabar berilgan. Immunoglobulin G (IgG) anti-HAV infeksiyaning boshida paydo bo'ladi va inson hayoti davomida aniqlanishi mumkin. Umumiy anti-HAV testlari

ko'pincha epidemiologik tekshiruvlarda yoki HAVga sezuvchanlikni aniqlashda qo'llaniladi, ammo ular o'tkir infektsiyani aniqlamaydi[6].

Gepatit A ning global epidemiologiyasi.

Dunyo bo'ylab har yili taxminan 1,5 million hepatit A ning klinik holatlari ro'y beradi, ammo infektsiya darajasi, ehtimol, o'n baravar yuqori. Kasallik darajasi ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar va toza ichimlik suvidan foydalanish bilan kuchli bog'liq: daromadlar oshgani va toza suvdan foydalanish imkoniyati oshgani sayin, HAV infektsiyasi bilan kasallanish kamayadi. HAV infektsiyasi xavfining gigiena va sanitariya me'yorlari bilan bog'liqligi, kasallikning yoshga bog'liq klinik ko'rinishi va umrbod immunitet butun dunyoda kuzatilgan HAV infektsiyasining turli shakllarini aniqlaydi[7].

Populyatsiya uchun HAV endemiklik darajasi yosh bo'yicha seroprevalentlik tadqiqotlari natijalari bilan belgilanadi; Yaqinda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (VOZ) tomonidan HAV infektsiyasining global tarqalishi bo'yicha tizimli sharh chop etildi [8].

Dunyo hududlari hepatit A uchun yuqori, o'rta va past endemiklikka ega deb tavsiflanishi mumkin. Sanitariya va gigiyena sharoitlari juda yomon bo'lgan kam rivojlangan mamlakatlarda HAV infektsiyasi yuqori darajada endemik bo'lib, ko'pchilik erta bolalik davrida yuqadi. INFEKTSION kasallik ko'pincha asemptomatik bo'lgan erta yoshda sodir bo'lganligi sababli, ushbu hududlarda kasallikning qayd etilgan darajasi nisbatan past va epidemiyalar tez-tez uchramaydi[14]. Yuqori endemik hududlarga Afrika, Osiyo va Markaziy va Janubiy Amerikaning aksariyat qismi kiradi. Ushbu hududlarda virusning yosh bolalar o'rtasida tarqalishiga yordam beradigan sharoitlar orasida uylarning to'planishi, yomon sanitariya darajasi va suv ta'minotining etarli emasligi kiradi[9].

Rivojlanayotgan mamlakatlarda va rivojlangan mamlakatlarning ayrim hududlarida, jumladan, Sharqiy Yevropa, Afrika, Osiyo va Amerikaning ba'zi qismlarida sanitariya-gigiyena sharoitlari o'zgarib turadi va ba'zi bolalar erta bolalik davrida infektsiyadan qochishadi. Infektsiyaning eng yuqori darajasi odatda keyingi bolalik yoki o'smirlik davrida sodir bo'ladi. Ajablanarlisi shundaki, HAV yuqishi ushbu hududlarda keksa yoshdagi guruhlarda sodir bo'lganligi sababli, hepatit A ning qayd etilgan darajasi HAV yuqishi yuqori endemik bo'lgan kam rivojlangan mamlakatlarga qaraganda yuqori bo'lishi mumkin. Jamiyat miqyosidagi yirik epidemiyalarda odamdan odamga yuqish ushbu hududlarda kasallikning katta qismini tashkil qiladi. Ushbu epidemiyalarni qo'l yuvish va kontaktlarga immun globulin kiritish kabi standart choralar bilan nazorat qilish juda qiyin. Kasalliklar

bolalar parvarishlash markazlari va maktablarda ham kuzatiladi va vaqti-vaqti bilan yirik oziq-ovqat epidemiyalari sodir bo'ladi, masalan, 1988 yilda Shanxayda epidemiya qisqichbaqasimonlar iste'moli bilan bog'liq edi [10]. Ba'zi hududlarda kasallik tendentsiyalari tsiklik bo'lgan sharoitlar mavjud; HAV butun jamiyat miqyosidagi epidemiyalarda aholi sezgir shaxslardan tugamaguncha uzatiladi, shundan so'ng sezgir bolalarning yangi guruhi klinik kasallik tez-tez uchraydigan yoshga etgunga qadar bir necha yil vaqt o'tadi[11].

Shimoliy Amerika, G'arbiy Evropa, Avstraliya va Yaponiya kabi rivojlangan mamlakatlarning ko'pchiligida sanitariya va gigiyena sharoitlari odatda yaxshi va bolalarda infektsiya darajasi odatda past. INFEKTSION va xabar qilingan kasallikning eng yuqori darajasi odatda o'smirlar va yoshlar orasida bo'ladi. Ushbu hududlarda odamdan odamga uzatilgan keng tarqalgan jamoat epidemiyalari hali ham gepatit A kasalligining yukiga sezilarli hissa qo'shishi mumkin. Bundan tashqari, bolalar parvarishlash markazlarida yoki turar-joy muassasalarida vaqti-vaqti bilan epidemiyalar va oziq-ovqat yoki suv orqali yuqadigan epidemiyalar paydo bo'lishi mumkin[12]. Tarqalishi juda past bo'lgan ba'zi mamlakatlarda (masalan, Shimoliy Evropa) kasallik kattalar uchun xavfli guruhlar orasida ustunlik qiladi: gepatit A endemik bo'lgan mamlakatlarga sayohatchilar; tomir ichiga giyohvand moddalarni iste'mol qiluvchilar; va gomoseksual xatti-harakatlar tarixi bo'lgan erkaklar. Anti-HAV tarqalishi yosh bilan asta-sekin o'sib boradi, bu birinchi navbatda kasallanishning kamayishi, endemiyaning o'zgarishi va natijada vaqt o'tishi bilan bolalik infektsiyasi darajasining pasayishini aks ettiradi [13].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tursunov Feruz O'Ktam O'G'Li, Raximova Gulchiroy Olim Qizi, Isroilova Umidaxon, Turayeva Shaxnoza ASSESSMENT OF CARBOHYDRATE METABOLISM IN PATIENTS WITH DIABETES AND COVID-19 // ReFocus. 2022. №4.

2. Кудратова З.Э., Турсунов Ф.У., Мусаева Ф.Р., Абдулхаев Иброхим АТИПИК МИКРОФЛОРА ЭТИОЛОГИЯЛИ Ў ТКИР ОБСТРУКТИВ БРОНХИТЛАРИНИНГ Ў СИГА ХОС КЛИНИК КЕЧИШИ // ReFocus. 2022. №4.

3. Feruz O'ktam o'g T. et al. Qandli diabet va covid-19 bilan kasallangan bemorlarda glikemiya va glyukozuriya taxlili //Journal of new century innovations. – 2023. – T. 23. – №. 1. – С. 94-98.

4. Dilshod ogli X. H., Uktam ogli T. F. RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLARDA ICHIMLIK SUVINI TOZALASH VA MUAMMOLAR. – 2023.

5. Burkhanova D. S., Tursunov F. O., Musayeva F. THYMOMEGALY AND THE STATE OF HEALTH OF CHILDREN IN THE FIRST YEAR OF LIFE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – Т. 11. – №. 10. – С. 62-64.

6. Feruz O'ktam o'gli T., Mengdobilovich M. N. ANALYSIS OF GLYCEMIA AND GLUCOSURIA IN PATIENTS WITH DIABETES AND COVID-19 //Open Access Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 177-181.

7. Xalilov, XD, N.K. Shadmanova, M.N. Qayumov. "Gipertireorizmni eksperimental modellashtirish". (2023).

8. Karabayev, Sanjar, et al. "SOG'LIQNI SAQLASHDA TELETIBBIYOT IMKONIYATLARI, XUSUSIYATLARI VA TO'SIQLARI." *Евразийский журнал медицинских и естественных наук* 3.2 Part 2 (2023): 41-46.

9. Dilshodovich, Khalilov Hikmatulla, Kayimov Mirzohid Normurotovich, and Esanov Alisher Akromovich. "RELATIONSHIP BETWEEN THYROID DISEASE AND TYPE 2 DIABETES." (2023).

10. Dilshodovich, Khalilov Hikmatulla. "SHIELD OF INTESTINAL MICROFLORA CHANGE EFFECT ON THE GLANDS." *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences* (2993-2149) 1.5 (2023): 81-83.

11. Dilshod ogli, X. H. (2023). OSHQOZON-ICHAK KASALLIKLARINING YURAKQON TOMIR TIZIMIGA TASIRI.

12. Шадманова, Н. К., and X. Д. Халилов. "НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ИНТЕРЕС ИЗУЧЕНИЯ ВЕГЕТАТИВНОЙ РЕГУЛЯЦИИ ДИЗАДАПТИВНЫХ РЕАКЦИЙ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ." *Евразийский журнал академических исследований* 3.8 (2023): 126-134.

13. Qosimov, E. R., Axmedova, D. B., Musaev, H. A. va Xalilov, X. D. (2024). GEMIK GIPOKSIYANI RIVOJLANISHDA QO'RGAN NOOTROPIK DORILARNING GLYKUZA TARKIBIGA TA'SIRI.

14. Dilshod ogli, X. H., & Uktam ogli, T. F. (2023). GIPOTALAMUS FIZIOLOGIYASI.

TEMURIYLAR DAVRI - MA'NAVIY HAYOTI

Jurayev Sunnatilla Sa'dulla o'g'li

O'z R FA Temuriylar tarixi davlat muzeyi ilmiy xodimi

Tel: (99) 107-35-66

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Parlamentga qilgan Murojaatnomasi, Amir Temurning boy ma'naviy merosi, Sohibqironning davlat va jamiyat boshqaruvidagi faoliyati haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Amir Temur, davlatchilik tarixi, Temur tuzuklari, Samarqand.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2018 yil 28 dekabrda Parlamentga qilgan Murojaatnomasida "Buyuk alloma va adiblarimiz, aziz avliyolarimizning bebaho merosi, yengilmas sarkarda va arboblarning jasoratini yoshlar ongiga singdirish, ularda milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini kuchaytishga alohida e'tibor qaratishimiz kerak" deb ta'kidladi [1]. Bu bejizga aytilmadi, albatta. Zero, xalqimiz, ayniqsa millatning kelajagi bo'lgan yoshlar buyuk ajdodlar tarixini qanchalar ko'p o'rgansa, ularning hayoti va faoliyatidan ibrat va saboq olib yashasa, qalbida milliy g'urur va iftixor tuyg'ulari jo'sh urib, el – u yurtga bo'lgan muhabbati yanada ortadi. Bu ezgu ishlarni amalga oshirishda esa xalqimiz tarixida o'tgan ko'plab buyuk siymolar qatorida, Sohibqiron Amir Temur qadriyatini o'rganish ham muhim ijtimoiy – siyosiy va ma'naviy ahamiyat egadir.

Ma'lumki, Amir Temurning qanday shaxs va davlat arbobi bo'lganligi, hamda uning ijtimoiy-siyosiy qarashlari, saltanat taraqqiyoti yo'lida amalga oshirgan islohotlari borasida uning zamondoshlari ham, keyingi davr olimlari va siyosatchilari ham o'z fikrlarini bayon aytgan. Endi ana shu fikrlar tahlili bilan yaqindan tanishishni lozim deb topdik. Amir Temurning zamondoshi muarrih Hofiz Abru yozishicha : «... hazrat Sohibqiron Amir Temurning humoyun va saodatli ayyomida Movarounnahr yer yuzi mamlakatlarining poytaxtiga aylandi. Jahonning turli joylaridan olim – u fuzalolar, muhandislar va hunarmandlar bu yerga oqib kelib, yashab ijod eta boshladi». Aytib o'tish joyizki, azaldan olim – u fuzalolar va hunarmand odamlar (ijodkor va bunyodkorlar) ijod qilish uchun qayerda qulay sharoit bo'lsa, shu tomonga talpinib yashagan. Demoqchimizki, adolatli davlat boshqaruvchisi bo'lgan, tinchlik va osoyishtalik hukm surgan yurtlarda ijod qilgan. Chunki, urush, zulm, jaholat bor joyda na ijod bo'ladi na bunyodkorlik. Misol uchun, chingiziylar hukmronligi yillarida iqtisod izdan chiqqan, savdo susaygan, boshqaruv

tizimi yo‘q hisobida bo‘lgan. Shuning uchun ham, ko‘plab nodir hunar, san‘at va iste‘dod egalari jon saqlash niyatida chekka mamlakatlarga qochib ketishga majbur bo‘lganlar. Amir Temur davlatida esa, ilgari davrlardan farqli o‘laroq barcha tabaqalarning haq-huquqlari va manfaatlarini inobatga olinib, ularning hayoti uchun zarur ijtimoiy zamin vujudga keltirilgan. Har bir toifaning, ya‘ni u xoh olim, xoh naqqosh, xoh shoir bo‘ladimi ularning haq-huquqlari, burch va majburiyatlari o‘ziga xos qonun bilan kafolatlab qo‘yilgan. Ular saltanat g‘aznasidan moddiy rag‘batlantirib turilgan. Demak, Amir Temur davlatida, xususan uning poytaxti bo‘lmish Samarqanda ijodkor insonlar yashashi va ijod qilishi uchun barcha moddiy – maishiy sharoitlar yaratilgan ekanki, jahonning turli joylaridan olim – u fuzalolar, muhandislar va hunarmandlar bu yerga oqib kela boshlagan.

Fransuz olimi Lyangle ham Amir Temurning ilm ma‘rifat allomalariga, sohibi hunarmandlarga qanchalik hurmat bilan munosabatda bo‘lganligi to‘g‘risida shunday deydi: «Temur olimlarga seriltifotli edi. Bilimdonligi bilan bir qatorda sofdilligini ko‘rgan kishilarga ishonch bildirardi. U tarixchilar, faylasuflar, shuningdek, ilm fan, idora va boshqa ishlarda iste‘dodli bo‘lgan barcha kishilar bilan suhbatlashish uchun ko‘pincha taxtdan tushib, ularning yoniga kelardi. Negaki, Temur bu sohalarga g‘amxo‘rlik qilishga asosiy e‘tiborini berardi» [2. 51].

Bundan tashqari, Sohibqiron davlat va jamiyat boshqaruvidagi faoliyatini ilm ahlining ma‘naviy ko‘magiga tayangan holda olib borgan. U olim - u ulamolarga yuksak ishonch bildirib, qudratli davlat barpo etishda ularning beqiyos o‘rni borligini alohida ta‘kidlab o‘tgan. Amir Temur xazratlari qaysi mamlakatni fath etsa, shu yerlik ijodkor ahlini izlab topdirib, ularni ham moddiy, ham ma‘naviy tomondan qo‘llab – quvvatlagan. Izzat- hurmatini o‘z o‘rniga qo‘ygan. «Temur tuzuklari»da bu borada shunday deyiladi: «Sayyidlar, ulamo, mashoyix, oqil va dono kishilar, muhaddislar va tarixshunoslarni sara va e‘tiborli kishilar deb hisoblab, hurmat- izzatlarini o‘rniga qo‘ydim ... Olimlar bilan suhbatda bo‘ldim va pok niyatli, toza qalbli kishilarga talpinib yashadim» [3. 30].

Yuqorida ta‘kidlab o‘tkazganimizdek, o‘z davrida Amir Temur shunday qudratli, ozod va obod davlat barpo qilganki, bu yurtda yashab, ijod qilish uchun odamlarni o‘zi talpingan. Chunki, saltanatda ijodkor ahli uchun (qaysi soha bo‘lishidan qat’iy nazar) barcha sharoitlar muhayyo qilingan. Hattoki, Amir Temur qadami yetmagan mamlakatlar xalqlari ham uning adolati, mardligi, xalqparvarligi to‘g‘risida eshitib, shu yurtda yashashni orzu qilganlar. Ayniqsa, Samarqandagi to‘kinchilik, obodonchilik va arzonchilik ko‘plarni havasini keltirgan. Bu haqda

ispan elchisi Rui Gonsales de Klavixo o‘zining «Samarqandga, Temur saroyiga qilingan sayohat kundaligida»da hayratlanib yozib qoldirgani ko‘pchilikka ma’lum.

Alisher Navoiy hazratlari Amir Temurdek adolatli hukmdorlar haqida shunday deb yozib qoldirgan: «O‘zga yurtlarning el – u xalqi uni orzu qiladi, boshqa o‘lkalarning mazlumlari adolatparvarligi uchun uni duo bilan tilga oladi» [3. 53].

Darhaqiqat, biz yashayotgan zamin Sohibqiron Amir Temur davrida ham, bugungi ham kunda ham ko‘pchilikning havasini keltirayotgani rost. Eng asosiysi raiyat deb atalmish xalq rozi bo‘lgan. Shuning uchun ham Amir Temur hukmronligi davrida xalq tinch, osoyishta va farovon turmush kechirgan. Shuning uchun ham uning tasarrufida bo‘lgan biror – bir mamlakatda Sohibqiron siyosatiga qarshi raiyat tomonidan norozilik harakati bo‘lmagan. Biz tarixiy manbalarga murojaat qilib, hech qanaqa ma’lumot ololmadik. Bu nimadan dalolat beradi? Bu Sohibqironning doimo xalq g‘amida, uning manfaati yo‘lida faoliyat yurgizganligidan, raiyat ahvolidan doimo xabardor bo‘lganidan dalolat beradi. «Temur tuzuklari»da yozilganidek: «Raiyat ahvolidan ogoh bo‘ldim. Ulug‘larini ota qatorida, kichiklarini farzand o‘rnida ko‘rdim. Har yerning tabiati, har el-yurt va shaharning rasm – u odatlari va mizojidan voqif bo‘lib turdim. Har bir yurt va shahar aholisining ulug‘lari bilan do‘st tutindim. Ularning mizojlari va tabiatiga to‘g‘ri kelgan, o‘zlari tilagan odamlarini ularga hokim qilib tayinladim» [2. 58].

Taniqli yozuvchi Chingiz Aytmatov keltirgan bir hikoyada Amir Temur mulozimlariga qarata shunday degan ekan: «O‘z shoirini izlab yurgan podshoning qo‘l ostidagi xalq baxtli bo‘ladi. Biroq, o‘z hukmdorini izlab yurgan shoirning xalqi baxtsizdir. Mening shu so‘zlarim yodingizda bo‘lsin» [2. 58-59].

Ma’lumki, saxovatpeshalik, mehr-muruvvatlilik, fuqaroning turmushi va hol ahvolidan xabardor bo‘lishlik faqat buyuk davlat arboblarga xos bo‘lgan fazilatdir. Amir Temur xazratlariga xos bulgan ushbu fazilat bugungi kunda mamlakatimizda Prezident Shavkat Mirziyoev tomonidan olib borilayotgan siyosatda o‘z aksini topmokka. Buni quyidagi so‘zlardan xam anglab olish mumkin: “Hammamizni tarbiyalagan, voyaga yetkazgan – shu xalq. Barchamizga tuz-nasiba bergan ham shu xalq. Bizga ishonch bildirgan, rahbar qilib saylagan ham shu xalq. Shunday ekan, biz birinchi navbatda kim bilan muloqot qilishimiz kerak – odamlarimiz bilan. Kim bilan bamaslahat ish tutishimiz kerak – avvalo xalqimiz bilan. Shunda xalqimiz bizdan rozi bo‘ladi. Xalq rozi bo‘lsa, ishimizda unum va baraka bo‘ladi. Xalq bizdan rozi bo‘lsa, Yaratgan ham bizdan rozi bo‘ladi” [4].

Xulosa qilib aytganda, Sohibqiron Amir Temur hazratlari milliy davlatchiligimiz tarixida nafaqat yetti iqlim sultoni sifatida, balki yurt obodonchiligi va xalq farovonligi yo‘lida bor kuch g‘ayratini safarbar etgan buyuk davlat arbobi sifatida nom qoldirdi. Demak, barchamiz Amir Temur bobomiz singari ulug‘ ajdodlarning ma‘nan boy hayot yo‘lini chuqur o‘rganib, undan ibrat va saboq olib yashashga intilishimiz, yosh avlodni ham shunga da‘vat etishimiz lozim. Zero bu, yosh avlodni bugungi kunda jamiyatimizga yot bo‘lgan turli zararli oqimlar tomonidan zo‘ravonlikni, ahloqsizlikni, sharm – hayosizlikni targ‘ib etishga qaratilgan g‘oyalardan asrashda ulkan ahamiyat kasb etadi. Buni hech kim va hech qachon unutmashligi kerak. Chunki o‘z yurti, ajdodlari tarixini bilmagan va milliy qadriyatlarini unutgan xalqda milliy g‘urur bo‘lmaganidek, nasl-nasabini, avlod-ajdodi kimligini bilmagan insonda ham g‘urur bo‘lmaydi. G‘urur tuyg‘usini shakllantirish uchun, albatta tarixiy xotirani tiklash lozim bo‘ladi. Tarixiy xotirani tiklashning samarali usullaridan biri esa, buyuk ajdodlarimiz hayoti va faoliyati bilan tanishishdir.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2018 yil 28 dekabrda Parlamentga qilgan Murojaatnomasi

<https://prezident.uz/uz/lists/view/3324>

2. Sultonov K. Amur Temurga munosib vorislar. Metodik qollanma. T.: “Yangi nasr”, 2014. 88 b.

3. Temur Tuzuklari. So‘zboshi muallifi va mas‘ul muharrir M.Ali, forschadan tarj. A.Sog‘uniy va H.Karomatov. – Toshkent: Sharq, 2005. 160 b.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2016 yil 14 dekabr Oliy Maglis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma maglisidagi nutqi. <https://uza.uz/oz/posts/o-zbekiston-respublikasi-prezidenti-lavozimiga-kirishish-tan-14-12-2016>. [4].

OQSIL VA UGLEVODLARGA BOY BO'LGAN DONLI MAHSULOTLARNI MINERALLASHGAN TUPROQLARDA O'SISHINI O'RGANIB CHIQISH

Saida Malikova Malikovna

*Abu Ali ibn Sino nomidagi ixtisoslashtirilgan maktab
8 B sinf o'quvchisi. +9989973154175*

ANNOTATSIYA

O'simliklar tarkibida uchrovchi tabiiy oqsil, uglevod va yog'larni aniqlash ularning organizmga ta'siri. Shu aktiv moddalar bo'lgan o'simliklarni iqlimlashtirish. Aholiga tabiiy oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berish.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining kimyoviy tarkibi

Tirik organizm va oziq-ovqat moddalari tarkibida uchraydigan birikmalar o'zining kimyoviy tabiatiga qarab ikkiga bo'linadi.

1. Organik birikmalar - oksillar, uglevodlar, lipidlar, pigmentlar, vitaminlar, fermentlar va nuklein kislotalar.

2. Anorganik moddalar - suv va mineral elementlar.

Kimyoviy tarkibiga qarab donlar uchga bo'linadi:

- 1. Kraxmalga boy donlar (bugdoy, arpa va xokazo)*
- 2. Oksilga boy donlar (nuxat, loviya va xokazo)*
- 3. Yog'larga boy donlar (kungabokar, soya va xokazo)*

Makkajuxori doni bug'doyga nisbatan tarkibida ko'p yog' bo'lishi bilan farq qiladi. Ayniqsa makkajuxori donida kraxmal ko'p, shuning uchun undan ovqatlanish ratsionimizda makkajo'xori bo'lishi kerak

O'simliklar tarkibidagi uglevodlar

Uglevodlar hamma organizmlarning xujayra va tuqimalarida bor va ular o'simliklarda keng tarqalgan. Uglevodlar o'simliklarning 70-80 % qismini tashkil qiladi. Xayvonot organizmida bo'lsa, qariyb 2 % ni tashkil qiladi, bularning asosiy qismi jigarda va muskulda glikogen xolatida uchraydi.

Monosaxaridlar - tarkibidagi uglerod atomlari soniga qarab trioza, tetroza, pentoza, geksoza va heptozalarga bo'linadi. Karbonil guruxining joylanishiga qarab, ular aldoza va ketozalarga bo'linadi.

Glyukoza eng ko'p tarqalgan monosaxaridlardan xisoblanadi. U mevalarda ko'p uchraydi. Polisaxaridlar - kraxmal, glikogen, sellyuleza glyukoza qoldiqlaridan

tashkil topgan. Glyukoza, maltoza, saxaroza, laktoza va raffinoza tarkibiga kiradi. Glyukoza fosforlangan xolatda uglevodlar parchalanishining oraliq moddasi sifatida uchraydi.

Polisaxaridlar

Polisaxaridlar - kimyoviy tuzilishiga qarab polisaxaridlar ikkiga bo'linadi:

1. Gomopolisaxaridlar - bir xil monosaxaridlar qoldig'idan tashkil topgan
2. Geteropolisaxaridlar - xar xil monosaxarid koldiqlaridan tuzilgan

Uglevodlarning xarakteristikasi

Kraxmalli bo'lmagan polisakkaridlar (NPS) "balast moddalari"

-tegishli fermentlar etishmasligi tufayli ingichka ichakda hazm bo'lmaydi

- hozirgi vaqtda muhim oziqlanish omillari hisoblanadi

Pektinlar

-eruvchan modda (shakar

va tetragalakturon kislotasiga)

-meva va sabzavotlarda (olma, behi, o'rik, kızılcık, lavlagi, smrodina) mavjud

- oshqozon-ichak trakti, terapevtik va profilaktik ovqatlanish, kuyishlar va infeksiyalangan yaralarni davolash uchun ishlatiladi.

Sellyuloza (tola)

- fermentlar etishmasligi tufayli ichaklarda parchalanmaydi (ba'zi istisnolar, masalan, kartoshka)

- ichak motorikasini, najas shakllanishini rag'batlantiradi

-xolesterolni yo'q qilishga yordam beradi

- foydali ichak mikroflorasini normallantiradi

Dukkakli ekinlar dukkaklilar oilasiga (Leguminosae), ikki pallali o'simliklar sinfiga kiradi.

Dukkaklilarga soya, loviya, yasmiq, vetch, chin, no'xat kiradi.

Dukkakli mahsulotlar

Dukkakli mahsulotlar o'simlik oqsilining koni hisoblanadi. 1 porsiya qizil yasmiq (chechevitsa) tarkibida 18 gr, qizil va qora loviyada esa 14 gr oqsil bo'ladi. Bundan tashqari dukkakli mahsulotlar vitamin B, magniy, kaliy, temir va kletchatkani o'z ichiga oladi. Bu esa ovqat hazm bo'lishi, ichaklarning sog'lom bo'lishini ta'minlaydi.

Grechka

Grechka sog'lom hayot kechirishni istagan har qanday kishi uchun eng maqbul variant hisoblanadi. Ushbu mahsulot tarkibida ko'p miqdordagi oqsildan tashqari, vitamin va minerallar, kletchatka hamda sekin hazm bo'ladigan uglevodlar mavjud. Grechkadan tayyorlangan taom to'q tutadi va kun bo'yi tetik bo'lishga sababchi bo'ladi.

Kinoa

Oqsilga limmo-lim bo'lgan kinoa omega-3 kislotasining ham manbasi hisoblanadi.

Ushbu mahsulotni sabzavotlardan tayyorlangan salatga qo'shish yoki o'zidan quritilgan o't va sarimsoq qo'shib, alohida taom tayyorlash mumkin.

TUPROQ HAQIDA

Tuproq millionlab tirik organizmlar uchun «yashash makoni» va «ishxonasi»dir. Ma'lumotlarga ko'ra bir gramm tuproqda 1,5 milliongacha oddiy mikroorganizmlar yashar ekan. Bir gektar maydondagi tuproqda mayda umurtqasiz hayvonlar soni 12,5 milliondan 2 milliardgacha etar ekan. Bunday xilma-xil va juda ko'p miqdordagi organizmlar tuproqda nafaqat yashaydilar, balki organik moddalarni mineral moddalarga aylantiradilar, tuproqning donadorligi, g'ovakligi, namlikning harakat qilishi tuproq energiyasining yuzaga kelishida xizmat qiladi.

• Cho'l(sahro) qumli tuproqlar - bu bevosita tekisliklar bepoyon Qizilqum hududi bilan tutash bo'lgan tekis relefli sharoitda rivojlangan. O'simlik dunyosi asosan polin (supurgi) va sho'ralardan iborat, o't o'simliklari (chim hosil qiluvchilar) juda kam. Bu tuproqlarda genetik qatlamlar deyarlik ifodalanmagan chim va chim osti qatlamlarida 0,4-0,6% gumus bo'ladi, lekin mexanik tarkibi qumli bo'lganligi sababli shamol eroziyasiga chalingan, shuning uchun bo'lsa kerak, tuproqning yuza qismi mayda shag'allidir. Odatda bu tuproqlar tarqagan hududlardan chorva uchun yaylov sifatida foydalaniladi.

• Ilmiy ishimda oqsilga boy bo'lgan loviya o'simligini ekib ko'rdim. U 5 kunda unib chiqdi. Va shu oqsilga boy o'simlik urug'ini sho'rlangan tuproqqa ekdim. Endilikda uning unib chiqqan muddati va holatini tekshirib chiqaman. So'ngra bu ikkala natijalarni solishtirib chiqaman.

Xulosa o'rnida shuni aytmoqchimanki men bu bazibir mahsulotlarni O'zbekiston hududiga moslashtirish va O'zbekistonda oziq ovqat sanoatini yanada rivojlantirmoqchiman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M. G'. Vasiyev, Q. O. Dadayev, I. B. Isaboyev, Z. Sh. Sapayeva, Z. J. G'ulomova "Oziq-ovqat texnologiyasi asoslari" Toshkent "Voris-nashryot"2012

НЕОБХОДИМОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Музаффаров Мухаммаджон Махмуд угли
преподаватель в "INTERNATIONAL SCHOOL OF FINANCE
TECHNOLOGY AND SCIENCE INSTITUTE"

Исроилова Мухаббат Рустамжон кизи

Аннотация: В статье рассматривается развитие реального сектора, его необходимость и особенности, анализируется тенденция роста предприятий и организаций, работающих в этом секторе в нашей стране в 2018-2022 годах, а также выработываются обоснованные выводы и предложения по развитию реального сектора. отрасли в нашей стране.

Ключевые слова: Реальный сектор, производство, промышленность, предпринимательство, предприятие.

Государство берет на себя задачи, которые рыночный механизм регулирования экономики не смог выполнить в полной мере. Основной целью государственного регулирования экономики является предотвращение депрессии и напряженности на основе достижения экономического баланса, обеспечение стабильного роста общественного производства, создание возможностей для развития национальной экономики, а также достижение социального баланса между различными классы населения.

В настоящее время для большинства стран характерна рыночная экономика, она практикуется и развивается на разных уровнях и имеет свои особенности. Механизм функционирования этой экономики формировался веками, в настоящее время приобрел культурную форму и стал доминирующей экономической системой во многих странах. Устойчивость этой экономики объясняется сохранением основных правил её функционирования в ходе длительной экономической эволюции.

Таблица 1

Причины, требующие государственного регулирования реального сектора экономики.

	Создание условий для эффективного функционирования рыночного механизма в государственном регулировании экономики
--	--

	Производство социальных товаров и услуг и из них организация использования государством, регулирование необходимость подать заявку
	Человеческая деятельность вне рыночной системы и от вредного воздействия природы (для здоровья человека, факторы, наносящие вред природе) необходимость защиты населения
	Обеспечение социально-политической стабильности в обществе в целях экономически обездоленного населения необходимость социальной защиты групп
	Реализация мер макроэкономической стабилизации необходимость увеличения

таблица 2

Объекты регулирования	рыночный механизм
	его нормальное течение неудовлетворительно или полностью не может обеспечить общественное воспроизводство определенные условия в сфере экспорта.
	это процессы и отношения.

Государственное вмешательство в экономику и необходимость государственного управления экономикой Государственный сектор представляет собой совокупность различных бюджетных ведомств и учреждений, которые не преследуют цели получения прибыли, а в основном выполняют задачи по регулированию экономики. Механизм регулирования любой рыночной экономики в основном состоит из четырех компонентов: цена, спрос, предложение, конкуренция. Соотношение цен колеблется, поэтому цена служит для производителя ориентиром при определении необходимости изменения объема производства. Изменения спроса и предложения, а также конкурентной среды, в свою очередь, вызывают изменения цен. Сегодняшняя рыночная экономика основана на взаимодействии частного и государственного секторов экономики.

В целом основной целью государственного регулирования экономики является:

1. Достижение экономической и социальной стабильности;
2. Создание благоприятных условий для функционирования рынка;
3. Обеспечение уровня устойчивости экономического роста;
4. Управление структурными изменениями в экономике;
5. Обеспечение социального развития;
6. Решение экологических и демографических проблем.

В ближайшие два года цифровизация будет широко внедрена в деятельность 37 предприятий, в цифровизации сетей реального сектора будут задействованы три приоритетных направления:[1]

- автоматизация производственно-технологических процессов, автоматизация финансово-хозяйственной деятельности, системы учета и управления материально-техническими ресурсами (ЭРП);
- программные продукты для интеграции информационных систем в единый информационный комплекс, направленный на автоматизацию производственно-технологических процессов;
- регулирование отношений с клиентами, продажа продукции через электронные системы, системы управления маркетингом (СРМ).

Всего до 2023 года по указанным направлениям планируется реализовать 92 проекта общей стоимостью 5,2 трлн сумов. Проекты охватывают деятельность 37 предприятий и предусматривают следующие основные изменения:[2]

- Автоматизированная система управления шахтным транспортным комплексом на рудниках «Ёшлик-1» и «Колмоккир» «Алмалык ХМК»;
- Автоматизированная система управления горнотранспортным комплексом на руднике «Мурунгов» «Навоийский горно-металлургический комбинат»;
- Управленчески-ориентированная корпоративная информационная система (ЭРП) компании «Узбекнефтегаз», а также информационная система автоматизации и мониторинга технологических процессов на шахтах;
- Программно-аппаратный комплекс диспетчерского управления и сбора данных (SCADA) «Узтрансгаз».

Сегодня особое внимание уделяется вопросу углубления созданных в нашей стране цифровых платформ и расширения их деятельности.

В 2023 году на реализацию 47 запланированных проектов выделено 1,2 трлн сумов. В 2024 году этот показатель составит 2,1 трлн сумов, будет реализовано 23 проекта[3].

Доля цифровой экономики в ВВП ведущих стран растет с каждым годом. Например, его доля в экономике США составляет 10,9 процента, в России – 3,9 процента, в Индии – 5,5 процента, в Беларуси – 6,5 процента, в Китае – 10 процентов.[4]

Узбекистан определил три важных условия формирования цифрового промышленного рынка:[5]

- нормативное регулирование цифровой среды (концепция, программа и закон);
- развитие инфраструктуры (центр обработки данных, мобильная связь, интернет, устройства автоматизации бизнеса и производственных процессов);
- подготовка специалистов является основой создания здорового рынка.

таблица-3

Количество предприятий и организаций, работающих в отрасли экономики [6]

Сети	2020	2021	2022	2023
Общий	398133	475197	528929	592371
сельское хозяйство, лесное хозяйство и рыболовство	29379	41321	46501	53808
промышленность	70576	83539	91152	98805
строительство	36199	40950	43695	46971
торговля	101081	132192	157129	182917
транспортировка и хранение	15360	17301	18251	20666
услуги по проживанию и питанию	25636	30111	33104	36811
информация и коммуникация	7901	9517	10587	12204
здравоохранение и социальные услуги	7903	9145	10391	11597
другие типы	104098	111121	118119	128592

Если обратить внимание на данные таблицы, то количество предприятий, работающих во всех отраслях и секторах экономики в период с 2020 по 2023 год, демонстрирует ежегодную тенденцию роста. Это, в свою очередь, свидетельствует о том, что доля продукции и услуг, создаваемых в реальном секторе экономики, увеличивается.

Список литературы

1. Muzaffarov Muhammadjon Maxmud o'g'li, Ortiqov Ulug'bek Akrombek o'g, Mavlonov Doston Mavlon o'g'li. БЮДЖЕТ СОЛИҚ СИЁСАТИ ОРҚАЛИ МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 2023/10/1
2. Mukhammadjon Muzaffarov. Projects formed on the basis of public opinion and financing them in Uzbekistan. World of Scientific news in Science Journal, 2023
3. Muzaffarov Muhammadjon Maxmud o'g'li, Ortiqov Ulug'bek Akrombek o'g. AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING KORPORATIV MOLIYAVIY STRATEGIYASINI AMALGA OSHIRISHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI. MASTERS, 2023/6/14
4. Muhammadjon Muzaffarov. DIGITALIZATION OF THE BANKING SECTOR, ITS TRANSFORMATION AND EFFICIENCY. Miasto Przyszłości, 2023/12/31
5. Исроилова Мухаббат Рустамжон кизи. Факторы развития реального сектора экономики и роль инвестиций в него. Golden Brain, 2023/12/25
6. ИСРОИЛОВА Мухаббат Рустамжон қизи. ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ ЭКСПОРТИ. ФУНДАМЕНТАЛ ТАДҚИҚОТЛАР ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛИ, 2023 февраль. №.2. – С. 35-40.
7. Muzaffarov M. Projects formed on the basis of public opinion and financing them in Uzbekistan //World of Scientific news in Science. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 117-123.
8. Ortiqov Ulug'bek Akrombek o'g, Muzaffarov Muhammadjon Maxmud o'g'li. IQTISODIY O'RSISHGA TA'SIR KO'RSATUVCHI OMILLAR VA ULARNING TASNIFI. MASTERS, 2023/12/27
9. Muhammadjon Muzaffarov. RAISING INTERNATIONAL CAPITAL BY INCREASING THE COUNTRY'S INVESTMENT ATTRACTIVENESS. MASTERS, 2023/12/27

10. Muzaffarov Muhammadjon Maxmud o'g'li, Ortiqov Ulug'bek Akrombek o'g'. AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING KORPORATIV MOLIYAVIY STRATEGIYASINI AMALGA OSHIRISHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI. MASTERS, 2023/12/27

11. Ortiqov Ulug'bek Akrombek o'g', Muzaffarov Muhammadjon Maxmud o'g'li. WAYS TO IMPLEMENT OPTIMIZED FISCAL POLICIES IN PROMOTING ECONOMIC GROWTH. MASTERS, 2023/12/27

12. Ortiqov Ulug'bek Akrombek o'g', Muzaffarov Muhammadjon Maxmud o'g'li. TASHQI SAVDODA SOLIQ NAZORATIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR. MASTERS, 2023/12/27

13. Ortiqov Ulug'bek Akrombek o'g', Muzaffarov Muhammadjon Maxmud o'g'li. O'ZBEKISTONDA ISLOM MOLIYASINING RIVOJLANISHI. MASTERS, 2023/12/27

14. Muhammadjon Maxmud o'g'li Muzaffarov. BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISH ORQALI KORXONA RESURSLARINI BOSHQARISH. Science and education, 2023/10/30

THE IMPORTANCE OF USAGE COMMA IN WRITING

Xudayberdiyeva Muhayyo Vahidjon qizi
FarPI academic lyceum English teacher
Kimsanova Shoxista Shuhratjon qizi
FarPI academic lyceum English teacher
Oxunjonov Muhridin Hayitboy o'g'li
FarPI academic lyceum Mother tongue and
Literature teacher

Abstract: The article exposes the rules of usage comma which is considered vital in learning English. Besides, in the article the examples for the rules are explained

Keywords : comma, *Coordinate clauses, Lists, Adjectives, Adverbial clauses, Non-restrictive relative clauses and appositions, Forms of address in letters/emails, Linking adverbs, Geographical locations*

In English and other languages punctuation rules are widely used. Punctuation rules are an important part of writing. One of most frequent used punctuation is “comma”. It has numbers of rules to follow. In this article the different rules of usage of comma explained.

Commas separate parts of a sentence. They also tell readers to pause between words, and they can clarify the meanings of sentences.

- Commas are used to separate three or more words or phrases in a series.

EXAMPLE: Practice will be held before school, in the afternoon, and at night.

- Commas are used after introductory words and introductory dependent clauses (groups of words before the subject of a sentence that do not form complete sentences). Examples: If your friends enjoy Chinese food, they will love this restaurant. Incidentally, I was not late this morning. Hoping for a bigger fish, Rob spent three more hours fishing.

a. Coordinate clauses

Two coordinate clauses are separated by a conjunction and/or a comma.

More specifically: - commas are used before the coordinators but, yet and nor his first films met with great success, but/yet his popularity soon waned. The new testing regulations will not help teachers, nor are they likely to improve educational standards.

- commas are optional before and or or; they are recommended with longer clauses, as this guides the reader to an accurate reading of the grouping of words.

The musicians played and the children sang. The musicians played traditional folk songs all night long, and all the children joined in with the singing. The musicians played, the children sang(,) and everybody danced. Students can go home for lunch(,) or they can eat in the canteen.

A comma is highly recommended if it separates (phrasal or clausal) items belonging to different

syntactic constituents, and/or if it signals conceptual groupings within phrases/clauses, thus

preventing ambiguity and making the processing of the text easier.

I saw Anne and Jane. I saw Anne, and Jane saw Peter. The committee discussed the case, and the chair adjourned the meeting.

A. Who's coming to the party?

B: Paul and Mary, Susy and Bob, and Alice.

b. Lists

Commas are used to separate items in a list. And or or are often found before the

last item, and in this case, the final comma may be omitted. Britons are now emigrating to Germany, France, Belgium (,) and/or Holland.

c. Adjectives

Commas are used to separate adjectives which describe the same noun, unless they are separated by and. She was a brave, determined leader. She was a brave, determined and wise leader.

d. Adverbial clauses

Commas are often used when the adverbial clause comes at the beginning of the sentence. In a tiny village near the English-Welsh border, some very strange things have

been happening. (BUT: Some very strange things have been happening in a tiny village near the

English-Welsh border.) If all the money is raised in the next few weeks, the expedition will leave. (BUT: The expedition will leave if the money is raised in the next few weeks.)

e. Non-restrictive relative clauses and appositions

Commas are put around non-restrictive relative clauses and appositions. - His daughter, who had worked with him for many years, took over the business.

Dangerous substances, banned in many countries, are still being used. Mr Barrett, the mayor of Eastville, will lead the discussion.

In this case, the commas can be replaced by dashes or parentheses.

f. Linking adverbs

Commas are used to separate linking adverbs from the rest of the sentence. - However, antibiotics are often used incorrectly. Antibiotics, however, are often used incorrectly.

Antibiotics, are often used incorrectly, however.

g. Geographical locations

Commas are used to separate the name of a place from the county, state or country

in which it is found. -They live in Alberta, Canada.

h. Forms of address in letters/emails

Commas are used after forms of address and in signature lines after the salutation.

Dear Michael,

Thanks you for your mail ...

Best regards,

Katherine Jones

a comma after every item in an address or date (if there is more than one item).

Example: My address is 511 Sand Lane, St. Joseph, Missouri.

I'm going to a conference on Monday, May 11, 1997.

i. Line breaks

Commas may be used to signal that information units (e.g. in addresses or signature lines) are to be understood as if written on separate lines. -Please address all correspondence to Peggy Johnson, 154 Willow Road, AB346 London, UK. Have a great weekend. Bye, Sarah

j. Question tags

Commas are used before questions tags. -This was a great experience, wasn't it?

k. Intonation and emphasis

Commas can be used to mark level intonation (i.e. steady, constant, neither rising nor falling pitch) combined with a pause. This can signal added emphasis to

the phrases or clauses separated by the comma. -The problem was resolved, to everyone's surprise and pleasure.

Commas are not used before or after restrictive relative clauses or before wh-noun clauses.

The man who sits by the fountain every day was once the richest landowner in the village.

Nobody knows where Johnson went that autumn. Tell me who came yesterday.

l. quotation

A comma is used before the text of a quotation. -Example: The teacher said, "Return to your seats."

REFERENCE:

1. Utah Valley University "Basic Punctuation" handout for learners
2. apu.edu/writingcenter/resources
3. Punctuation marks in English. By Cath McLellan 2020
4. Wikipedia.com
5. Punctuation in Webster's Revised Unabridged Dictionary G & C Merriam, 1913
6. Grammar for English language teachers. Second edition Martin Parrott. Edu press

"ECONOMIC PROBLEMS SOLVED USING DIFFERENTIAL EQUATIONS"

---

*Bukhara Engineering-Technology Institute academic lyceum
Mathematics teacher of the "Exact Sciences" department*

Ramazonov Jasurjon Rakhimovich

*Bukhara Engineering-Technology Institute academic lyceum
Mathematics teacher of the "Exact Sciences" department*

Yaxshiyev G'ayrat Erkinovich

*Academic Lyceum of Bukhara Institute of engineering and technology
Physics teacher of the Department "Exact Sciences"*

Qosimov Fazliddin Tolibovich

Abstract: Economic problems solved by differential equations are relatively little studied. The application of differential equations in economics, formulation of problems related to it, drawing from life problems constitute the scientific novelty of the work.

Keywords: differential, equation, property, business, infinite, argument, mechanical, physical, chemical

In this period, legal acts aimed at strengthening the legal protection of private property, strengthening the movement to ensure the formation of a class of wealthy property owners in our country, ensuring further liberalization of the economy, creating favorable conditions for the development of entrepreneurship, first of all small business activities, the establishment of a wide-ranging market infrastructure a whole complex was accepted.

Economic problems written by differential equations are relatively little studied and there is also little literature on it. The scientific study of economic processes during the current market economy and the entire world financial crisis can prevent many problems. The obtained theoretical knowledge can be applied in practical processes and become important as an economic prognosis.

The differential equation combines and summarizes many ideas of mathematical analysis. Reveals the strict limits of the method of infinitesimals as an important way to understand.

Differential equations are formed when constructing a mathematical model of practical problems using differential symbols. It is advisable to use the so-called method of differentials when constructing differential equations of the first order. This method consists in the fact that the relationship between the differentials is established in an approximate way from the condition of the problem. Constructing differential equations is determining the relationship between an argument, a function, its derivative, or differentials.

Formulating a differential equation is an important yet difficult process. It is impossible to show a universal method that is suitable for all cases. It is necessary to develop competence and skills in solving various problems. For this, it is necessary to independently analyze a large number of issues and also to have knowledge of this subject.

Methodology of creating differential equations.

Compiling a differential equation depending on the mechanical, physical, chemical, economic or arbitrary other condition of the problem means finding the mathematical relationship between variable quantities and their increments. Additions are replaced by differentials. In most cases, differential equations are constructed with generally accepted differentials, ignoring increments

$$V = \frac{ds}{dt}$$

When expressed by the expression, we do not use DS and DT additions in calculations, because

$$V = \frac{ds}{dt} = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{ds}{dt} \right)^1$$

Considered.

Acceleration at arbitrary time is determined by the following relations

$$A^2 = \frac{ds}{dt} = \frac{dv}{dt} = v \frac{dv}{ds}$$

The study of the voluntary process is focused on identifying its special cases and bringing about its general law. The elementary process is represented by a differential equation. In this case, the general law of the process, which is obtained after the integration of the variables of the process, is expressed by the equation connecting the variables of the process. There are no special rules for constructing differential equations.

In most cases, the method of solving certain problems, which are solved using ordinary differential equations, is given below.

1). Analyzing all the conditions of the problems and drawing a diagram explaining its meaning

2). Compile the differential equation of the considered process

3). Integrate this equation and find the general solution.

4). to determine the specific solution of the problems based on the initial conditions.

5) if necessary, determine auxiliary parameters using additional problem conditions. (eg proportionality coefficient).

6). Bringing out the general law for the considered process and determining the required quantities.

7). Analyze the answer and check the problems. Depending on the nature of the issue, the above points can be applied, and others may not be applied.

Solving financial problems using differential equations requires more inventiveness and a deep understanding of the processes being studied. The problem can be simplified by making Eq.

For example. Replacing a complex element with a simpler element, considering the non-uniform movement of material points in a small time interval as uniform movement, it is possible to assume that the speed of an arbitrary process in a small time interval is constant.

When building a mathematical model of the problem, the main parameters should be taken into account.

Solving geometric, physical and economic problems that require differential equations is often difficult. The specification of specific economic or physical problems requires knowledge of various physical laws and economic processes.

In general, the equation expressing the relationship between the unknown function and its derivative is called a differential equation, if the unknown function in the differential equation is a one-variable function, such an equation is called an ordinary differential equation.

For example, an equation of the form $y' = yx$. If the unknown function $y = y(x)$ depends on two or more variables, then this is called a partial differential equation.

Summary

In the method of creating differential equations, it is understood that creating a differential equation depending on the mechanical, physical, chemical, economic or arbitrary other conditions of the problem means finding the mathematical relationship between the variable quantities and their increments. The increments are replaced by differentials. In many cases, differential equations are constructed with generally accepted differentials, ignoring additions.

Solving practical problems using differential equations requires more inventiveness and a deep understanding of the processes being studied.

Used literaturea

1. Salahiddinov. M. C. "Ordinary differential equations" Teacher-1982
2. Puter.P.C "Differential Equations". Toshken-1978.
3. F. Nasriddinov "Mathematics for Economists".
4. Gaymnazarov, Kasimov.C, "Mathematics in Economics"

THE ROLE OF PHYSICS-MATHEMATICS LESSONS IN TRAINING STUDENTS FOR A PROFESSION

---

*Bukhara Engineering-Technology Institute academic lyceum
Mathematics teacher of the "Exact Sciences" department*

Ramazonov Jasurjon Rakhimovich.

*Bukhara Engineering-Technology Institute academic lyceum
Mathematics teacher of the "Exact Sciences" department*

Yaxshiyev G'ayrat Erkinovich

*Academic Lyceum of Bukhara Institute of engineering and technology
Physics teacher of the Department "Exact Sciences"*

Qosimov Fazliddin Tolibovich

The process of teaching physics and mathematics in schools, lesson content, form, methods and production. It is known that secondary special and vocational education implies mastering the basics of general education subjects along with professional knowledge, skills and qualifications. It is necessary to regularly develop critical thinking, logical memory and creative imagination in students in order to acquire knowledge thoroughly. He has a great knowledge of physics and mathematics. Therefore, physics and mathematics work step-by-step and in connection with other subjects help boys to develop independent thinking skills. It is not enough for a teacher to have deep knowledge of his specialty in order to organize and conduct lessons at a high level. For this, it is necessary to demand high-quality pedagogical skills from the teacher.

Before the field for which professions physics is, it is worth considering all of it. It belongs to the exact sciences, but it is closely related to chemistry, biology, ecology and medicine. Physical sciences: mechanics; electricity; great radiation; physical properties of metals; semiconductors, conductivity; properties of the holder at high pressure; light, optical phenomena, laser radiation; radiation and methods of its application; acoustics; the origin and evolution of the universe; stars, black holes, planets and other space objects; plasma and methods of its application; thermodynamics; elementary particles and quantum fields; nuclear power problems. It is very difficult to get the whole science of physics. Each section has thousands of unstudied questions and many narrowly missed qualifications. By choosing one of the directions, you can find out the exact details.

Is math really that important?

Physical problems cannot be solved without mathematics. For example, you need to write the equation of motion, calculate the current with missing data through formulas in which you can enter the available parameters, change the expression, calculate probability, integrals, derivatives, etc. Without such basic knowledge, one cannot even attempt to enter a physical specialty. Of course, a physicist can simply talk about the structure of the Earth, gravity and argue "what if ...", but there are no such specialties where mathematics is not assigned, only physics. These two sciences always go hand in hand. Even when entering studies in all specialties, the Russian language with literature is required everywhere. In entrance exams, physics and mathematics are taken together almost everywhere.

Combining Physics and Mathematics with other subjects

As an example, let's take a vibroacoustic device with two transducers for the treatment of joint diseases, osteochondrosis, diabetes and other diseases. Obviously, to create an ideal device for treatment, you need to know biology and physics. Often, a doctor and a physicist work together in the laboratory and create their original idea. Biophysics is also a subject that can be studied by a scientist, physicist or biologist. It all depends on people's interests and abilities. Medical universities have such specialties. Physics can also be applied in the acoustic and electromagnetic field: ultrasound devices, infrasound, various electromagnetic emitters. It should be remembered that equipment for creating a microclimate cannot be created without knowledge of physical laws.

Of course, there is a "mathematical" profession, but there are very few "pure mathematicians". It's not often you see a "Mathematics Wanted" ad anyway. Mathematics is the foundation upon which hundreds of different professions and careers are built. This includes engineers, computer scientists, economists - all of whom use mathematics constantly in their daily activities. Some professionals, such as statisticians, insurance accountants, or operations researchers, apply mathematical knowledge from certain areas of this discipline. Specialists in applied mathematics often actively collaborate with other employees of the company to solve common problems. Mathematics is the oldest and most fundamental of all sciences. Professionals in this field use mathematical theories, computational methods, algorithms, and the latest computer technologies to solve economic, scientific, engineering, physical, and even business problems. Mathematics graduates may find themselves in either theoretical or applied mathematics, but these fields often overlap.

Summary

Physics and mathematics play an important role in professional activities. Education in universities of physics and technology ensures a secure future because no factory can do without specialists of technical professions. With knowledge of physical sciences, you can freely choose who to work with and what to do throughout your life. Physics is a huge science that is applied everywhere. After all, thanks to its laws, the Universe exists, the planets revolve around the Sun, and all the necessary conditions for life exist. Modern man does not represent life without physical processes. If this science had not been developed by ancient scientists, there would not be many serious discoveries and inventions today. As a knowledgeable and curious person, the physicist's specialties are very diverse. The role of physics and mathematics lessons in guiding students to the profession has been studied. A lot of work has been done in this area. Problems and examples in mathematics classes, in the process of solving life problems in physics classes, there are activities to get interested in various professions.

List of used literature

1.2010-2012 yillard olimpiadalarning viloyat bosqichida matematika fanidan qo'yilgan testlar va masalalar to'plami.

2.1979-1989 yillarda viloyat, jumhuriyat hamda tashqi olimpiadalarda matematika fanidan qo'yilgan masalalar jamlanmasi.

3.Аъзамов А. “ Ёш математик қомусий луғати”, қомуслар бош таҳририяти, Тошкент-1992й. 218 бетлар

4. Аъзамов А.А.,Ҳайдаров Б.К. “Математика сайёраси”, “Ўқитувчи” нашриёти,Тошкент-1993й.,289-301 бетлар.

MECHANICAL MEANING OF THE DERIVATIVE

*Bukhara Engineering-Technology Institute academic lyceum
Mathematics teacher of the "Exact Sciences" department*

Ramazonov Jasurjon Rakhimovich

*Bukhara Engineering-Technology Institute academic lyceum
Mathematics teacher of the "Exact Sciences" department*

Yaxshiyev G'ayrat Erkinovich

*Academic Lyceum of Bukhara Institute of engineering and technology
Physics teacher of the Department "Exact Sciences"*

Qosimov Fazliddin Tolibovich

Movement of a material point $s = f(t)$ be expressed by the rule, in this, where t is time, S is the distance (distance) traveled during this time. Let's consider the problem of finding the instantaneous speed of a moving point at moment t_0 according to this law. Taking the value of time t along with the value of t_0 , $t_0 + \Delta t$; ($\Delta t > 0$) in points, taking the value as well $s = f(t)$ we find the values of Material point Δt in time $\Delta s = f(t_0 + \Delta t) - f(t_0)$ passes the distance and its $[t_0, t_0 + \Delta t]$ will be the average speed in the segment. $\Delta t \rightarrow 0$ The limit of the ratio at represents the instantaneous speed of the material point at the moment $\frac{\Delta s}{\Delta t}$.

$$v = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta s}{\Delta t} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{f(t_0 + \Delta t) - f(t_0)}{\Delta t}$$

According to the definition of the derivative

$$\lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{f(t_0 + \Delta t) - f(t_0)}{\Delta t} = f'(t_0)$$

So, the derivative of the function $s=f(t)$ at the point t_0 is from a mechanical point of view $s=f(t)$ denotes the instantaneous speed of a material point moving according to the law at the moment t_0 . Let's look at the simplest case: a material point is along a straight line of coordinates is moving, in which the law of motion is given, that is, the coordinate of this point consists of a certain function $x(t)$ of time t . In the time interval from t_0 to, the displacement of the point is $x(t_0 + \Delta t) - x(t_0) = \Delta x$, and its average speed $v_{\text{avr}}(\Delta t) = \frac{\Delta x}{\Delta t}$ is equal to $v_{\text{avr}}(\Delta t) = \frac{\Delta x}{\Delta t}$

The formula (1) is valid for $\Delta t < 0$ as well: the shift is $x(t_0) - x(t_0 + \Delta t) = -\Delta x$, and the duration of the time interval is equal to $-\Delta t$. Usually, the nature of the movement

is such that the average speed does not change in practice, that is, the movement with high accuracy can be considered as a straight movement.

In other words, the value of the average speed at $\Delta t \rightarrow 0$ tends to a fully determined value, which is called the $v(t_0)$ instantaneous speed of that point at the t_0 moment of time. So at $\Delta t \rightarrow 0$ $v_{avr}(\Delta t) = \frac{\Delta x}{\Delta t} \rightarrow v(t_0)$ But according to the definition of the derivative: $\Delta t \rightarrow 0$ $\frac{\Delta x}{\Delta t} \rightarrow x'(t_0)$. will be. Hence $v(t)$ is the instantaneous rate (only) of any differentiable $x(t)$ are considered to be defined for the function, in which

$v(t) = x'(t)$ In short: the time derivative of the coordinate is the velocity. This is the mechanical content of the product.

Instantaneous velocity can take both positive and negative values, of course. If the speed is positive in any (t_1, t_2) interval of time, then the point moves in a positive direction, that is, $x(t)$ coordinates will increase over time, if $v(t)$ is negative, then $x(t)$ coordinates will decrease. In more complicated cases, the point moves in a plane or in space. In that case, the velocity will be a vector quantity, and each coordinate of the $v(t)$ vectors will be determined using the formula (2).

The same happens when the movement accelerates. The speed v of the movement of a point is a function of time t , i.e. $v = v(t)$. The derivative of this function is called the acceleration of the movement and is written as follows: $a = v'(t)$

In short: the time derivative of velocity is acceleration.

Example 1. Let's look at the drop of the material point. If we direct the coordinate line vertically downward, and the initial position of the material point coincides with it, then, as is known from physics, $x(t) = \frac{gt^2}{2}$

is equal to Then t is the falling speed of the point $v = \left(\frac{gt^2}{2}\right)' = gt$

and acceleration is a constant quantity of $a = (gt)' = g$

Now let's look at a more general case.

Example 2. Time dependence of the coordinates of a point moving along a straight line $x(t) = \frac{a}{2} \cdot t^2 + v_0 \cdot t + x_0$ be expressed by the formula, in which $a \neq 0$, v_0 and x_0 remain unchanged. We find the velocity and acceleration of the motion:

$$v = x(t)' = \left(\frac{a}{2} \cdot t^2 + v_0 \cdot t + x_0\right)' = 2 \cdot \frac{a}{2} \cdot t + v_0 = a \cdot t + v_0$$

Since we know that the speed of motion is a function of time, we can find the acceleration of this motion: $v'(t) = (at + v_0)' = a$

We see that the acceleration in motion according to the quadratic law is constant and is equal to a . If $a > 0$, it is a smooth acceleration motion, if $a < 0$, it is a smooth deceleration motion. We also note that it is $v_0 = v(0)$ $x_0 = x(0)$.

Let $y = f(x)$ be an arbitrary differentiable function. Then we are material according to the $x = f(t)$ th law on the straight line of coordinates of the point we can look at the upcoming movement.

The mechanical meaning of the derivation allows an indicative interpretation of differential calculus theorems.

THE LIST OF USED LITERATURE

5. Azlarov T. "Mansurov H Matematik analiz". 1-tom. "O'zbekiston". T.1995.
6. Fixtengol's. "Matematik analiz asoslari". 1-tom. "O'qituvchi". T.1970.
7. Sa'dullayev A, Mansurov X, Xudoyberganov G, Vorisov A, G'ulomov R. "Matematik analiz kursidan misol va masalalar to'plami". 1.T. "O'zbekiston". 1993.
8. Hodjiyev S.H, Jo'rayeva N.O, Sharipova N.O'. "Matematik analiz fanining asosiy tushunchalari" Buxoro-2010-yil.
9. G'ulomov, Shoimqulov, To'ychiyev. "Matematik analiz". I-II tom "O'qituvchi" 1993.

AVTOMOBIL DVIGATELINI DIAGNOSTIK PARAMETRLARINI TAXLILI

*Toshloq tuman 2-son kasb hunar maktabi
“Mashinasozlik kafedrası” ishlab chiqarish ta’lim ustasi.*

Djo’raboeva Nilufar Alijonovna

Annotatsiya: Dvigatelni diagnostikalash dvigatelning asosiy parametrlarini miqdoriy baholash yo’li bilan uning ishga yaroqliligini nazorat qilish maqsadida o’tkaziladi. Bunda diagnostik parametrlar sifatida samarali quvvat, yonilg’i sarfi, ishlatilgan gazlar tarkibi, shovqin va titrash darajasi, moy bosimidan foydalaniladi.

Kalit so’zlar Dvigatelni asosiy nosozligi, kirivoship shatun mexanizmi gaz taqsimlash mexanizmi, dvigatelni diagnostikalash, zamonaviy diagnostik apparatlar.

Dvigatel texnik obyekt sifatida energetik qurilma kabi uning sifatini aniqlaydigan xususiyatlari majmuasi bilan bo’linadi, uni miqdorli baholash uchun **tejamkorlik, quvvat, ekologik va foydalanish** ko’rsatkichlari ishlatiladi. Dvigatelning ishlashida bu ko’rsatkichlarning boshlang’ich qiymatlarini muqarrar ravishda yomonlashishi kuzatiladi, chunki ishqalanuvchi sathlarning yeyilishi, ayrim detallarning plastik deformatsiyalanishi va toliqishdan buzilishi, tizim va mexanizmlarning rostlanishini buzilishi va boshqalar tufayli uning lexnik holatini uzluksiz o’zgarishi sodir bo’ladi. Dvigatelning texnik holati strukturali parametrlarining qiymatlarini xarakterlaydigan, foydalanish jarayonida o’zgaradigan xususiyatlar majmuasi bilan aniqlanadi: texnik hujjatlarda o’rnatiladigan $S_1, S_2, \dots, S_i, \dots, S_n$. Dvigatelning ishchi jarayoni va uning alohida tizimlari asosan bog’liq bo’lgan bunday strukturali, yoki ularning **to’g’ri parametrlari** deb ataladiganiga quyidagilar kiradi:

- yeyilishi mumkin bo’lgan detallarning geometrik o’lchamlari;
- detallarning shakli va ular sathinining holati;
- tutashmadagi tirqishlar;
- rostlanadigan parametrlar qiymatlari va boshqalar.

Me’yorlar bilan strukturaviy parametrlarning nominal S_n , va chegara S_{ch} qiymatlari o’rnatiladi. Yangi dvigatelning texnik holatiga strukturaviy parametrlarning nominal qiymati, texnik va iqtisodiy sabablarga ko’ra keyinchalik foydalanishga noliyiq bo’lgan texnik holatiga esa strukturaviy parametrlarning chegaraviy qiymati mos keladi.

Dvigatelni diagnostikalash deganda uning umumiy texnik holatini, shuningdek, uning alohida uzellari va tizimlarining holatini aniqlash jarayoni tushuniladi. Diagnostikalash protsedurasi to'liq yig'ilgan foydalanishda bo'lgan dvigatellarda qo'llaniladi va ulami qismlarga ajratmasdan bajariladi. Bunda ishlatiladigan barcha usullar va vositalar buzmaydigan bo'lishi kerak.

Resursni cheklash bilan erishiladigan va toza statik asosga asoslanadigan ishonchlilik kafolatidan farqli o'laroq, foydalanish ishonchlilikini ta'minlash dvigatelning texnik holatini baholashga yakka va aniq yondashishni talab qiladi; bunda diagnostik vositalar yordamida har bir dvigatel bo'yicha ma'lumot bevosita olinadi. Texnik diagnostikalashning natijasi bo'lib, dvigatelning texnik holatini, uning uzellari va detallarini bevosita xarakterlaydigan struktura parametrlarining qiymatlarini aniqlash hisoblanadi. Nazorat qilinadigan parametrlarning qiymatlarini foydalanish davomida o'zgarish qonunini hisobga olish bilan qoldiq resursni baholash uchun uning haqiqiy va chegara qiymatlarini bilish kerak. Biroq ishlayotgan dvigatelda ko'p strukturali parametrlarni haqiqiy qiymatlarini aniqlash amaliy jihatdan mumkin emas. Dvigatelni qismlarga ajratishda ulami aniqlash qayta yig'ilgan dvigatel tutashmalarida jarayonlarni buzadi va ulami kechish qonuniyatini o'zgartiradi, bu bunday ma'lumotlar olish usulidan foydalanishni amaliy jihatdan qo'llab bo'lmasligini ko'rsatadi. Bu holatda diagnostikalash *bevosita belgilar* bo'yicha o'tkaziladi, u son jihatdan *diagnostik parametrlar* bilan baholanadi. Dvigatelning butunligicha, uning tizimlari, mexanizmlari va alohida detallarining texnik holatini aniq baholashga imkon beradigan kerakli va yetarlicha diagnostik parametrlar sonini aniqlash dvigatelda kechadigan fizik jarayonlar tahliliga va ularning rivojlanish qonuniyatlariga asoslanadi.

Diagnostikalash jarayonining mukammalligiga bog'liq holda dvigatelni diagnostikalash umumiy va mahalliyga bo'linadi.

Umumiy diagnostikalash dvigatelning asosiy parametrlarini miqdoriy baholash yo'li bilan uning ishga yaroqliligini nazorat qilish maqsadida o'tkaziladi. Bunda diagnostik parametrlar sifatida samarali quvvat, yonilg'i sarfi, ishlatilgan gazlar tarkibi, shovqin va titrash darajasi, moy bosimidan foydalaniladi. Dvigatelning samarali quvvatini aniqlash uchun tormozli va tormozsiz usullar ishlab chiqilgan.

Tormozli usullar, asosan, avtomobil dvigatellarini diagnostikalash uchun qo'llaniladi va yurish barabanli tortqi stendlaridan foydalanib, avtomobilning g'ildiragi tomonidan dvigatelni yuklantirish amalga oshiriladi. Bu holatda tormoz momenti gidravlik, elektr yoki inersion yuklantirish tuzilma(qurilma)lari bilan barpo

qilinadi. Dvigatelning samarali quvvati avtomobilning g'ilairagidagi quvvati N_c , avtomobilni transmissiyasidagi va stendagi mexanik isroflarini hisobga olgan holda quyidagi ifoda bo'yicha aniqlanadi.

$$N_c = \frac{N_q}{\mu_t \cdot \mu_{st}}$$

bunda: μ_t va μ_{st} -mos holda transmissiya va stendning FIK.

Diagnostikalashning **tormozsiz usuli** oddiyroq hisoblanadi va uni amalga oshirish uchun maxsus tormoz qurilmalaridan foydalanishni talab qilmaydi.

Tormozsiz yuklantirishning eng oddiy usuli faqat silindrlarni o'chirib qo'yish hisobiga yuklantirish hisoblanadi. Bu usul uning silindrlarini navbat bilan ishlashini to'xtatib-barpo qilinadigan yuklama hisobiga tirsakli valning aylanishlar chastotasining pasayishini o'lchashdir. Bu maqsad uchun dvigatelning qizish harorati me'yoriga yetgandan so'ng dizellarda yonilg'i uzatish uzib qo'yiladi. Ishlamayotgan silindr kompressiya hisobiga dvigatelni yuklantiradi. Ishlamayotgan silindring quvvati qancha kam bo'lsa, u uzib qo'yilganda tirsakli valning aylanishlar chastotasi shunchaga kam pasayadi.

Valning aylanishlar chastotasining pasayishini me'yoridagisi bilan taqqoslab, ko'rsatilgan quvvatga erishmayotgan dvigatel silindri aniqlanadi. Dvigatelning tezlashish tavsifi bo'yicha ham uning quvatini tormozsiz aniqlash usuli ishlab chiqilgan. U yonilg'ini to'liq uzatishda tirsakli valning eng past barqaror salt yurishidagi aylanishlar chastotasidan eng yuqori aylanishlar chastotasigacha uning tezlashish jadalligini o'lchashdan iborat bo'ladi. Bunda dvigatelning yuklanishi, bu dvigatel uchun doimiy qiymatga ega bo'lgan harakatlanuvchi massalarining inersiya kuchi hisobiga amalga oshiriladi.

Ko'rsatilgan usulda dvigatelning quvvati N_e quyidagiga teng bo'ladi:

$$N_e = \frac{I \cdot n}{9500} \frac{d\omega}{dt}$$

bunda: I -dvigatelning barcha harakatlanuvchi massalarini uning tirsakli vali o'qiga keltirilgan inersiya momenti; ω -dvigatelning tirsakli valini burchak tezlanishi; n - dvigatel tirsakli valining aylanishlar chastotasi.

Umumiy diagnostikalashda samarali quvat bilan parallel ravishda yonilg'ining sarfi ham o'lchanadi. Yonilg'i sarfini aniqlash uchun ***o'lchov idishi, massali qurilma, rotometrlar*** yoki ***taxometrik fotoelekirik sarf o'lchagichlari ishlatiladi***. Samarali quvvat va yonilg'i sarfi dvigatelning umumiy holatini muhim obyektiv ko'rsatkichi hisoblanadi, lekin bu tizimlar va mexanizmlarning, shuningdek, ularning rostlanishini texnik holatini aks ettiruvchi majmua parametrlaridir. Dvigatelning

texnik holati to'g'risida uning akustik nurlanish xarakteri bo'yicha ham fikr yuritish mumkin. Ishlayotgan dvigatelda shovqin o'zak va shatun podshipniklarini porshen barmoqlarini, porshenlaming taqillashi, klapanlaming tebranishi, tirsakli valning buralma tebranishi, chiqarish va kiritish uzatuvchi quvurlarida gazlaming tebranishi, karbyuratorli dvigatelda detonatsiya to'g'risida guvohlik berishi mumkin.

Rostlanishlarning buzilishi va yeyilishning mavjudligi tufayli detallar tutashmasida tirqishning o'zgarishi keltirib chiqaradigan, dvigatelning texnik holatini yomonlashishi, shuningdek, aralashma majburiy o't oldiriladigan dvigatellarda ta'minlash va o't oldirish tizimlarining nosozligi ham shovqinning yuqori bo'lishini, uning nobarqaror ishlashini keltirib chiqaradi.

Dvigatel shovqinining asosiy tavsifi sifatida dvigatel yuklamasiz va yuklama bilan ishlayotganda uning atrofida o'lchangan shovqin darajasini qabul qilish mumkin. Hozirgi paytda ishlatilgan gazlarni zararli moddalari bilan atrofmuhitning ifloslanishini aniqlaydigan parametrlari bo'yicha dvigatelni diagnostikalash ko'proq ahamiyatga ega boimoqda. Ishlatilgan gazlaming tarkibi asosan silindr-porshen guruhi detallarining yeyilishi va ta'minlash tizimining texnik holatiga bog'liq. Shuning uchun gazlar tahlilining natijalari bo'yicha dastlab ta'minlash tizimi rostlanadi, -so'ngra yeyilish keltirib chiqaigan dvigatelning nosozligini baholash mumkin bo'ladi.

Dvigatelni umumiy diagnostikalash tugallanganda, uning chiqish parametrlari me'yoridan chetlangan bo'lsa, mexanizm, uzal, detallami ishga yaroqliligi yo'qolishini izlash maqsadida *elementlari (mahalliy)* bo'yicha *diagnostikalashda* amalga oshiriladi. Elementlar bo'yicha diagnostikalashda odatda, KSHM va gaz taqsimlash mexanizmi, ta'minlash tizimining detallari tekshiriladi. Bunda mahalliy diagnostikalash dvigatelning foydalanish ko'rsatkichlariga ko'proq darajada ta'sir qiladigan detallardan boshlanadi. Bunday detallarga birinchi navbatda silindr-porshen guruhi detallari va tirsakli valning ichquymasi kiradi.

Hozirgi kunga kelib avtomobil dvigatellarini diagnostikalashning zamonaviy uskunalari ishlab chiqilgan. Osiloskop diagnostik skaner bo'lib, uning yordamida siz raqamli va grafik ekvivalentdan boshqa tizimlarning ishi haqida ma'lumot olishingiz mumkin, aniqki, ularni standart qiymatlarga o'rnatishingiz mumkin. Ko'proq zamonaviy qo'shimchalar motor-tester vazifasini bajarishi mumkin.

Dvigatel sinov qurilmasidan osiloskop sifatida foydalanish mumkin, shuningdek, quvvat blokining elektr boshqaruv tizimlarini o'lchash mumkin. Ma'lumotni o'qish elektron blokdan emas, balki ilovadagi sensorlardan olinadi.

Osiloskop rejimini o'z ichiga olgan holda, motor-tester boshqaruv blokidagi sensorning ishlashini bekor qilishi, blokdagi signal parametrlarini qo'shimchaga o'zgartirishi mumkin. Elektr simlarini va astarlash tizimining elementlarini o'zgartirish ham mumkin.

Osiloskop va dvigatelni tekshirgich tekshirgich

Sinov rejimida turli xil dvigatel tizimlarining roboti sinovdan o'tkaziladi. Masalan, dvigatel tsilindrlarida viroblyayuvannya vise, silindrlardan biri yoqilganda krank milining o'rash qismlarini o'zgartirish, qabul qilish va chiqarish kollektorlarida vimiryuvannya tushirish, ishga tushirish reaktivini qayta tekshirish va boshqa operatsiyalarni o'chirish. Bu uskuna orqali avtomobil dvigatelni osongina diagnostika qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.Muxitdinov va boshqalar. Transport vositalarining tuzilishi. O.Salimov tahriri ostida. "Ta'lim nashriyoti" Toshkent-2014,.
- 2.A.Muxitdinov va boshqalar. Avtomobillar konstruksiya asoslari. "Istiqlol nuri" Toshkent- 2015,
- 3 .Файзуллаев Э.З. ва бошқалар.Транспорт воситаларининг тузилиши ва назарияси. 1 - кисм Файзуллаев Е.З. тахрири остида. Тошкент, Зарқалам, 2005,
- 4.Fayzullaev va boshqalar Transport vositalari tuzilishi va nazariyasi. 1-qism. E.Z.Fayzullaev tahriri ostida. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2006
- 5.Файзуллаев Е.З. ва бошқалар. Транспорт воситаларининг тузилиши ва назарияси. 1- кисм Файзуллаев Е.З. тахрири остида. Тошкент, Зарқалам, 2010,
- 6.Иванов А.М. и др. Основы конструкции автомобиля, М.ООО. Книжное издательство Зарулем, 2005,
- 7.Маматов Х.М. Автомобиллар. (Автомобиллар конструкцияси асослари) 1- кисм Тошкент, Узбекистан, 1995,
- 8.Маматов Х.М. Автомобиллар 2-кисм. Тошкент "Узбекистон" 1998
- 9.Кодирхонов М.О., Расулов Ф.Ф., Автомобиллар назариясидан масалалар туплами. Тошкент, Укитувчи, 1992,

CHIPSLARNI O'RGANISH MASALALARI

Akramov Sanjarbek

Toskent shahar Olmozor tumani

Ali Abu ibn Sino maktabi 7-“B” sinf o'quvchisi

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada uzoq vaqt davomida sog'liq uchun zararli hamda semizlikka olib keluvchi mahsulotlar ichida kartoshka chislari yetakchilik qilib kelmoqda. Tarkibidagi yog', kraxmal, shakar, tuz hamda qovurish jarayoni sababli ushbu mahsulot ixlosmandlari qisqa vaqt ichida yurak-qon tomir kasalliklari, ortiqcha vazn, hansirash va boshqa muammolarga duch keladilar.

Kalit so'zlar: Jahl ustida ixtiro qilingan chipslar, Lay's, Tortilla, Doritos, Tailand

Kartoshka chipslari AQSH kurortlaridan birining restoranida tasodifan kashf qilingan. Ushbu restoranning maxsus taomi – qovurilgan fri kartoshkasi edi. Kunlarning birida ushbu oromgohda dam olish uchun kelgan temir yo'l magnati kartoshka bo'laklarining qalinligi, shu bois ular yaxshi qovurilmaganligidan shikoyat qiladi va taomni qaytarib yuboradi. Ta'bi nozik mijozning bu qiligi' bosh oshpazning jahlini chiqaradi va unga qasdma-qads kartoshkani maksimal darajada yupqa qilib kesib, keyin yo'qqa tashlaydi. Natijada daftar varag'iday yupqa bo'laklar hosil bo'ldi. Bosh oshpaz xo'randaning ustidan kulganday qilib ushbu kartoshka bo'laklarini unga tortdi – nozik ta'bli xo'randaga esa bu taom juda yoqib tushdi. Mana shu voqea sabab kartoshka chislari ixtiro qilindi va bu taom restoranning maxsus taomiga aylandi. Chips solingan paketlar azot bilan to'ldirilgan.

Ko'pchilik odamlar chipslar solingan paketlar havo bilan shishirilgan, deb hisoblaydilar, biroq bu noto'g'ri. Havoning tarkibida kislorod bor, u chipsdek mayin va nozik mahsulot uchun zararlidir. Havo ta'sirida chips mazasini tezda yo'qotadi va taxir bo'lib qoladi. Shuning uchun paketlar havo emas, azot bilan to'ldiriladi. Azot ta'sirida chipsning mazasi buzilmay saqlanadi hamda paketlarning transportirovkasi uchun amortizatsiya vazifasini bajaradi. Chipslar semizlikka olib keluvchi eng eng samarali mahsulot. Tanani semizlikka olib keluvchi eng xavfli mahsulotlar – bu trans yog'lardan foydalangan holda tayyorlanganlaridir. “Tez” uglevodlar bilan to'yingan yuqori kraxmalli mahsulotlarning zarari ham kam emas. Yog'da qovurish esa mahsulotning ustki qismida kimyoviy kantserogen o'zgarishlarga olib keladi. Bulardan tashqari, ko'p miqdordagi tuz mahsulotlarning ozuqa sifatini kamaytirib, ko'proq yeyishga undaydi, natijada esa ortiqcha vazn kelib chiqadi.

Bu sifatlarning barchasi chips deb nomlanuvchi qovurilgan kartoshkaga tegishli. Aynan chipslar taomlarning zararli sifatlari bo'yicha kartoshka fri va koka –kolani ham ortda qoldiradi.

Lay's - 1938 yilda asos solingan turli xil kartoshka chiplari brendi. Lay's chiplari PepsiCo Innga tegishli Frito-Lay tomonidan ishlab chiqariladi. 1970 yildan beri. Boshqa Frito-Lay brendlari orasida Fritos, Doritos, Ruffles, Cheetos va Rold Gold simitlari mavjud. Lay'sning yana besh turi mavjud: Stix, Grooved, Stax, Oven va Maxx. Lay's chips brendi amerikalik Herman V. Lay tomonidan ixtiro qilingan bo'lib, u o'z biznesini 1932 yilda Neshvilda kartoshka chiplari sotuvchi kichik sayohatchi sotuvchi sifatida boshlagan. 24 yoshli tadbirkor Gardner chipslarini Jorjiya shtatining Atlanta shahrida joylashgan Barrett Food Products kompaniyasiga sotardi. Lays 1944 yilgacha kartoshka chiplari nomini Lay's Potato

Chips deb o'zgartirishga qaror qilgancha Barrett oziq-ovqat mahsulotlarining Gardner brendiga sodiq edi. Bu yil Lays savdo belgisining tug'ilgan yili hisoblanadi.

Tortilla chipi - makkajo'xori tortillasidan tayyorlangan gazak taomidir, ular uchburchak shaklida kesiladi va keyin qovuriladi yoki pishiriladi (muqobil ravishda

ular makkajo'xori massasidan bosilgan disklar bo'lishi mumkin, keyin qovuriladi yoki pishiriladi). Makkajo'xori tortillalari nixtamalizatsiyalangan makkajo'xori, o'simlik

moyi, tuz va suvdan tayyorlanadi. Birinchi marta 1940-yillarning oxirida Los-Anjelesda AQShda ommaviy ishlab chiqarilgan bo'lsada, tortilla chiplari totopos va tostadalar kabi shunga o'xshash mahsulotlar yaxshi ma'lum bo'lgan Meksika oshxonasidan o'sgan.

Doritos-PepsiCo ning 100 ga tegishli sho'ba korxonasi bo'lgan Frito-Lay tomonidan ishlab chiqarilgan ta'mli tortilla chiplarining Amerika brendi. Doritos kontseptsiyasi Disneylendda Frito-Lay tomonidan boshqariladigan restoranda paydo bo'lgan. 1966 yilda Doritos Qo'shma Shtatlarda milliy miqyosda mavjud bo'lgan birinchi tortilla chipiga aylandi. Dastlabki lazzat oddiygina qovurilgan makkajo'xori edi, keyin 1967 yilda taco va 1972 yilda hozir hamma joyda tarqalgan nacho pishloqidan tayyorlana boshlandi.

Tailand qalampirining o'ta achchiq ta'miga ega kartoshka chiplari. Tarkibi: kartoshka parchalari (yog 'kislotalarining mono- va diglitseridlari), tozalangan deodorizatsiyalangan kungaboqar yog'i, bug'doy uni, kartoshka kraxmal, Tailand qalampiri ta'mi (tuz, shakar, glyukoza, pomidor kukuni, lazzat va xushbo'ylashtiruvchi (monosodium) sarimsoq kukuni, kislotalilik regulyatori(limon kislotasi), tabiiy xushbo'y moddalar, xushbo'y moddalar, ziravorlar aralashmasi, bo'yoq (paprika ekstrakti), o'simlik yog'i, pishishiga qarshi vosita (kremniy dioksidi), yodlangan oziq-ovqat tuzi (tuz, pishishiga qarshi vosita) (E536)). Oziqlanish qiymati: oqsillar 7g, yog'lar 30g, uglevodlar 53g. Energiya qiymati: 510 kkal

Sanitariya-epidemiologik osoyishtalik va jamoat salomatligi qo'mitasi mutaxassislarining ta'kidlashicha, mahsulot tarkibidagi akrilamid – kanserogen xususiyatlarga ega toksik birikma bo'lib, u mahsulotni qovurish paytida hosil bo'ladi. Birikma buyraklar, ko'zlar, jigar va markaziy asab tizimiga salbiy ta'sir qiladi. Glitsidamid saratonga olib keladigan akrilamidning metabolitidir. Akrolein – qovurish paytida yog'larning parchalanishida hosil bo'lgan akril kislotasining

aldegididir. Chipslar zararli yoki yo‘qligiga javob beradigan bo‘lsak, shuni ta’kidlash kerakki, bu modda juda zaharli va ichki organlarga tasir qiladi.

Qo‘shimchalardan tashqari mahsulot tarkibida ko‘p miqdorda tuz mavjud bo‘lib, u metabolizmni buzadi va suyuqlikni ushlab turishga olib keladi. Natriy xlorid – yurak-qon tomir tizimiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, suyaklarning to‘liq o‘shishiga to‘sqinlik qiladi va qon bosimini oshiradi. Kartoshkali gazaklardagi transyog‘larning miqdori 30 dan 60 foizgacha. Bu gazak komponentlari immunitetni susaytiradi. Diabet rivojlanish xavfini oshiradi va erkaklarda testosteron darajasini pasaytiradi.

Ta’kidlash kerakki, tadqiqotlarga ko‘ra, transyog‘larni muntazam iste’mol qilish ko‘krak bezi saratoni ehtimolini 40 foizga oshiradi va yurak xuruji, yurak-qon tomir kasalliklaridan o‘limni oshiradi. Bundan tashqari, chipslar tarkibi yuqori kaloriyaga ega, 100 gramm mahsulot uchun – o‘rtacha 500-700 kkal. Bu barcha mashhur gazaklar orasida rekord ko‘rsatkichdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bobokulov Z., Bobomurodov Z. Productivity of chickpea varieties and the effect of different planting times and depths on grain quality indicators. Nveo - natural volatiles & essential oils. 2021, 8(5): 7524- 7532.
2. Atabayeva H. N. O‘simlikshunoslik. – Toshkent : Mehnat, 2000. – b.134-136.
3. Qulmatova D., S.Boboev, O.Xollev, A.Buronov, S.Buzrukov. Yasmiqning mayda urug‘li xalqaro elita ko‘chatzori o‘simliklarida hosildorlik belgilari tahlili. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES. cientific Journal
4. SANAEV, S., KH, K. K., & KH, A. I. (2021). THE INFLUENCE OF IRRIGATION TECHNOLOGY ON YIELD, STORAGE QUALITY AND TRANSPORTABILITY OF POTATO. *PLANT CELL BIOTECHNOLOGY AND MOLECULAR BIOLOGY*, 301-306.
5. Bobokulov, Z., & Botirov, A. (2022). Teaching agricultural sciences: essence and teaching technology. Jilin Daxue Xuebao (Gongxueban). *Journal of Jilin University (Engineering and Technology Edition)*, 42(03), 12-17.
6. Bobomirzayev, P., & Sh, T. (2022). Dates and norms of sowing new varieties of winter wheat on irrigated lands of the Zarafshan valley. *Journal of Hunan University (Natural Sciences) Vol, 49*.
7. Z Bobokulov, J Tukhtamishova. [CHICKPEA IS THE MEDICINE OF HEALTH](#).

SAVOD O'RGATISH DAVRIDA INTERFAOL METODLAR VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Itolmasova Feruzabonu Mirzoxid qizi

Buxoro davlat universiteti sport faoliyati va pedagogika fakulteti

14-4BT-20 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada savod o'rgatish davrida interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda yozish va o'qish ko'nikmalarini hosil qilishda amalga oshiriladigan ishlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, ta'lim jarayoni, interfaol usullar, savod o'rgatish, bilim, malaka, ko'nikma.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga etkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi. Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.

Savodga o'rgatish darslari tayyorgarlik va asosiy davrni o'z ichiga qamrab olib, mazkur bosqichda o'quvchilar bilan olib boriladigan ta'limiy-tarbiyaviy ishlar turli-tumandir. Xususan, bu davrda: matn, og'zaki va yozma matn haqida, gap, matnning

gaplardan tuzilishi, soʻz, gaplarning soʻzlardan tashkil topishi, yaʼni matn tuzish va uni boʻlaklarga boʻlib matn tarkibini tashkil qiluvchi qismlarni idrok etishga oʻrgatish, boʻgʻin, tovush, harf haqida maʼlumot berish, unli tovushlar va undosh tovushlar haqida maʼlumot berish, tovushlarning unli va undosh tovushlarga ajralishini oʻrgatish, alifbedagi rasmlar, oʻqituvchi yoki oʻquvchilar tomonidan tayyorlangan suratlar asosida matn tuzdirish, oʻquvchilar bilgan sheʼr, hikoya, ertak, maqol, tez aytish va boshqalarni yoddan aytirish, ularga yangi sheʼr, hikoya, ertak, maqol, topishmoq kabilarni oʻrgatib borish, alifbe darsligidagi soʻzlar, uning maʼnolari ustida ishlash, tanish soʻzlar asosida oʻquvchilarni gap tuzishga oʻrgatish, harf va tovush orasidagi mutanosiblik va farqni tushuntirish ishlari olib boriladi. Savod oʻrgatish jarayonida bolalar juda sekin yozadilar, uz fikrini, xatto bir yozuv bilan yozma ifodalash uchun ham yarim oylar oʻtadi. Yozuv malakasi oʻqish malakasi bilan uzviy bogʻliqdir. Bola yomon oʻqisa, yozuvni egallashi qiyin boʻladi, chunki boʻgʻinlab oʻqish malakasidan soʻng, boʻgʻinlab yozish malakasi shakllanadi. Yozish va oʻqish uchun bolaning umumiy nutqiy rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Keyinroq bolalarda uz fikrini yozma ifodalash malakasi bir oz barqarorlashganda, bu malaka nutqga, fikrni ifodalash jarayoniga ham ijobiy taʼsir qiladi.

Grafik malakani shakllantirishda quyidagi bosqichlar:

1. Turli shakllar andozasi ustidan chizish. Erkin rasmlar chizish. Yozuv qurollarini toʻgʻri tutish, turli qiya elementlar chizish, uzunlikni, oraliq masofani chamalash va hokazo.

2. Harf elementlarini yozish, baravar masofada qisqa va uzun elementlar, osti va usti ilmoqli elementlar chizish.

3. Bosh va kichik harflarni alohida yozish, harf birikmalarini, boʻgʻinni yozish, harflarni toʻgʻri tushib yozish malakasini hosil qilish uchun soʻz yozish. Grafik malakani hosil qilishdan asosiy maqsad, harflarni bosmasdan bir tekisda, elementlarga ajratmay bogʻlab tez, bir maromda yozish, soʻzlarni qatorga toʻgʻri joylashtirishdir. Shuni taʼkidlash kerakki, savod oʻrgatish davrida bola harflarni yozishdan oldin uni qanday shakllantirishni koʻz oldiga keltirib, fikrlab oladi, baʼzan harf shaklini havoda «chizadi», harf namunasi koʻchiradi, tarkibini tahlil qiladi, uni qanday yozishni oʻzicha sekin gapiradi: oʻqituvchi oʻquvchi yoniga oʻtirib, ruchkani toʻgʻri ushlatadi va uning qoʻli bilan harfni yozishni koʻrsatadi yoki oʻzi yozib tushuntiradi. Bundan tashqari, bola yozuvning texnik tomoniga katta jismoniy kuch sarflaydi. Savod oʻrgatish oxirida bola bir darsda 20 tacha soʻzni yozishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qaroriga binoan 1993 yil 2 sentabrda «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida»gi qonun qabul qilindi. 1995 yil 6 mayda qonunga o'zgartirishlar kiritildi. Bu alifbodagi harflarning asosiy xususiyati bosmasdan, qo'lni uzmasdan bog'lab yozishga mo'ljallangan. Shuning uchun yozuvga o'rgatish metodikasida harflarni qo'shishga alohida ahamiyat beriladi. O'quvchilar barcha harflarni bir-biriga qo'shish yo'lini bilishlari lozim.

Maktabda asosiy yozuv o'uroli sharikli ruchka, xattaxtada yozish uchun bo'rdan foydalaniladi.

Savod o'rgatish jarayonida yozuvga o'rgatish. Savod o'rgatish jarayonida o'quvchilar o'qishga o'rganish bilan parallel ravishda yozuvdan ham elementar malaka hosil qiladilar. Dasturga muvofiq o'quvchilar yozuvdan quyidagi malakalarni egallashlari lozim:

1. Partada to'g'ri o'tirish, daftarni to'g'ri qo'yish, chiziqlarni chamalash, yozayotganda ruchkadan to'g'ri foydalanish, xoshiyaga rioya qilish.

2. Ish daftari yoki alifbe asosida o'zbek alifbosidagi barcha katta va kichik harflarni yozish, shuningdek, harflarni so'zda bir-biriga bog'lab yoza olish: bosma matnni yozma matnga aylantirib yozish.

3. Tahlil qilingan so'z va ikki-uch so'zli gaplarni o'qituvchi yordamida yozish.

4. Talaffuzi bilan yozilishida farq qilmaydigan so'zlarni ko'chirib yozish va diktovka bilan yozish: yozganlarini matnga qarab, shuningdek, izoxlab o'qish bilan tekshirish.

5. Og'zaki tuzilgan hikoyadan olingan gapni yozish.

Analitik-sintetik tovush metodi tamoyiliga muvofiq, o'qish va yozuv birligi saqlanadi. Harflarni yozishda o'qishga o'rgatishdagi tarkib asos qilib olinadi, ya'ni o'qish darsida o'quvchilar harfni o'zlashtiradilar, matnni o'qiydilar, yozuv darsida esa shu harfli so'zni yozadilar. Yozuvga o'rgatish, birinchi navbatda, grafik malaka hosil qilishdir. Har bir malaka ham ta'lim berish, ko'nikmani shakllantirish va shu asosda qator mashqlarni bajarish natijasida hosil qilinadi. Grafik malaka, birinchidan, qo'l-harakat malakasidir, bu harakat birinchi qarashda muskul kuchiga asoslanadi. Ikkinchidan, yozuv jarayonida nutqning o'zlashtirilgan birligi bo'lgan tovush grafik belgilarga, ya'ni harfga tarjima qilinadi. Bu yozuvga ongli faoliyat tusini beradi. Yozuvning ongliligi, birinchidan, tovush va harfning to'g'ri nisbatini, ikkinchidan, bir qancha grafik va orfografik qoidalarga rioya qilishni, uchinchidan, o'z fikrini, taassurotini ifodalashda yozuv malakalaridan foydalanishni talab qiladi. Savod o'rgatish davrida bolalarni yozuvga o'rgatish uchun turli vaqtlarda turli xil chiziqli

daftarlardan foydalanilgan: dastlab chiziqsiz silliq qog'oz ishlatilgan bo'lsa, keyin quyoq yopiq chiziqlar bilan kesilgan uch chizikli daftardan foydalanilgan. Bunday daftarda yozuvga o'rgatilgan bola boshlang'ich sinflarni bitirgunga qadar besh xil daftarga yozishni o'rganishi talab etilar edi. Hozirgi vaqtda yozuvga o'rgatish uchun ikki chizikli daftar tavsiya etiladi. Xattaxta ham shunga mos bo'lishi talab qilinadi; 2-sinfdan, ba'zan birinchi sinfda o'quv yilining ikkinchi yarmidan boshlab bir chizikli daftarga yozishga o'tiladi. Daftar tutishda bolalarni xoshiya qoldirishga, daftar chiziqlariga rioya qilishga, harflarni bir xil hajmda yozishga, sarlavxani aniq va to'g'ri ajratishga, xat boshidan yozishda joy qoldirishni unutmaslikka o'rgatib borish ularda saranjom- sarishtalikni tarbiyalaydi. Yozuv darsida o'quvchilar «Yozuv daftari» bilan ishlaydilar. Sinfda o'rganilgan harfni uyda mashq qilish uchun alohida daftar bo'lgani ma'qul. O'qituvchi yozish vaqtida 65 gradus qiyalikda yozishni, buning uchun daftar parta ustiga 25 gradus qiyalikda qo'yilishini ta'kidlab turadi. Orfografiya grekcha «to'g'ri» va «yozaman» so'zlaridan olingan bo'lib, adabiy tilning yozma shakli bilan bog'liq. Orfografiya to'g'ri yozish haqidagi qoidalar ko'nikmasidir. Orfografiyani bilmay turib, fikrni adabiy til normalari asosida yozma ifodalab bo'lmaydi. O'quvchilarning orfografik savodxonligi qaqida g'amxo'rlik qilish tilning aniqligi, fikrni to'g'ri ifodalash, kishilar bilan o'zaro xatosiz muomala qilish uchun g'amxo'rlik demakdir. Savod o'rgatishda bolalarda grafik malakani shakllantirish bilan bir vaqtda imloga oid malakani shakllantirishga ham zamin yaratiladi. Savod o'rgatish davrida o'quvchilar: a) talaffuzi va yozilishida farq qilmaydigan so'zlarda tovush bilan harfning mosligini; b) so'zlarni alohida yozishni, ya'ni yozuv vositasida so'zni ma'no birligi sifatida ajratishni; v) so'zning satrga sig'may qolgan qismini keyingi qatorga bo'g'inlab ko'chirib yozishni, bunda bo'g'in hosil qilgan bir unli harfni qatorga ko'chirib yozib bo'lmasligini; g) gap boshida, shuningdek, kishilar ismida, hayvonlarga qo'yilgan nomlarda bosh harfning ishlatilishini amaliy tarzda o'rganadilar. Savod o'rgatish davridayoq ko'chirib yozish, diktant va ijodiy yozuvlardan foydalaniladi. O'z-o'zini tekshirishga o'rganadilar. Yozuv darslarida ham o'quvchilar nutqini o'stirish, fikrlashga o'rgatish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Shu bilan birga ushbu davr o'quvchilarni to'g'ri va chiroyli savodli yozishlari uchun asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa:

Boshlang'ich ta'limda boshlan'gich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi o'qish darslarida amalga oshiriladi. Savod o'rtgatish davrida o'qish va yozish harakatini maqsadga muvofiq ravishda bajara olish o'qish va yozish ko'nikmasi deyiladi. Bu ko'nikma bilimni talab qiladi,

chunki har qanday ko'nikma bilimsiz shakllanmaydi. Bilim ko'nikmaga aylanmagan bo'lishi mumkin. Masalan bola v harfining elementlarini, yozuv chiziqlari orasiga qanday joylashtirilishini bilib uni daftarda yoza olmasligi yoki o'quvchi harflarni tanib, ularni o'qiy olmasligi mumkin. Yozish ko'nikmasini hosil qilish uchun boshqa faoliyat turlari, ya'ni yozish jarayonida partada to'g'ri o'tirish, ruchkani barmoqlar orasida tutish, daftarni qiyalikda qo'yish kabilar ham o'rgatiladi. O'qish va yozish ko'nikmasi takomillashtirila borib, malakaga aylantiriladi. Malakaning shakllanishi uchun bir faoliyat bir necha bora takrorlanishi lozim. Yozish malakasiga o'quvchi ruchkani qanday ushlab, qanday yurgizish haqida o'ylab o'tirmay, so'z va gaplarni yoza boshlaydi. Demak o'qish va yozish malakasi harakatning o'ylab o'tirmay amalga oshirilishi jarayonidir. Malaka o'qitishning keyingi bosqichlarida mustahkamlanib avtomatlashish darajasiga yetkaziladi. O'qish va yozish kishi nutq faoliyatini turi bo'lib, u nutqqa oid malakadir. O'qish malakasini ham nutq faoliyatining boshqa turlari bilan, ya'ni og'zaki hikoya qilish, o'zgarlar nutqini eshitish orqali anglash, ichki nutq bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Maktabda o'qitishning muvaffaqiyati savod o'rgatishning qanday tashkil etilganligiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva Q., Nazarov K., Yo'ldosheva SH. Savod o'rgatish metodikasi.- Toshkent, "O'qituvchi", 2015
2. Abdullayeva Q. Yangi pedagogik texnologiyalar // Boshlang'ich ta'lim, 2009
3. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogok mahorat.- Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2016
4. Matnazarova K. O'qitishning faol metodlari // Boshlang'ich ta'lim, 2009,
5. Matchonov S., Gulomova X. va boshqalar. Boshlang'ich sinf o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish.- Toshkent: , "Yangiyul Poligraph servise", 2008.

ПРАВО НА КОНФИДЕНЦИАЛЬНОСТЬ ДАННЫХ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Кодиров Умиджон Бешимович

*Правоохранительная академия Республики Узбекистан. Магистратура,
направление: Международное право прав человека*

Аннотация. Будучи неотъемлемым правом гражданина демократического государства, право на неприкосновенность частной жизни в цифровую эпоху подвержено постоянным вторжениям и посягательствам. Частная жизнь становится объектом интереса общественности, государственных спецслужб, коммерческих организаций, криминала, получивших с помощью инфокоммуникационных технологий возможность не только присматривать за личностью через переписку и анализ персональных данных, но и манипулировать потребительским выбором, формировать спрос, отслеживать перемещения и контакты. Вместе с тем, как показывают результаты социологических исследований, само современное общество становится всё более открытым, а пользователи интернет-ресурсов, при отмечаемой значимости личной информации, часто добровольно выкладывают терабайты фотографий и видео, теряя границу между приватностью и публичностью, морально приемлемым и юридически запрещенным.

Ключевые Слова: приватность; конфиденциальность; цифровая эпоха; информационно-коммуникационные технологии.

Социальный институт неприкосновенности частной жизни, зачатки которого можно наблюдать еще при общинно-родовом строе, в современном обществе приобретает важнейшее значение не только в смысле необходимости прояснения и уточнения его этических, юридических, экономических, психологических и иных границ, но и в смысле осознанности проницаемости и прозрачности этих рамок, вызванных фантастическими возможностями новых информационных технологий по сбору, анализу, корреляции, прогнозированию разнородной информации о человеке, его личности, образе жизни, личных связях и поступках. Актуальность и острота этой проблемы - проблемы приватности (от англ. private - частный) - связаны со многими аспектами: стремительным развитием инфо-коммуникативных цифровых технологий, дискуссионным правовым регулированием этой сферы,

социальной напряженностью, возникающей в процессе трансформации традиционных способов жизнедеятельности и коммуникации между людьми.

С древнейших времен признание личностных прав является важнейшим признаком общества, регулируемого некими общепринятыми нормами. Уже во второй половине IX в. в славянском письменном законодательном памятнике «Закон судный людем» подробно расписываются санкции за «обиду», нанесенную чести и достоинству личности пострадавшего.

Формирование в юридической науке понятия права на приватность связывают с известной публикацией в 1890 г. статьи «Право быть оставленным в покое» американскими юристами Сэмюэлом Уорреном и Луи Брендайсом, в которой впервые был прописан принцип равной и полной защиты не только права собственности, но и личных прав. Вместе с тем авторы указывал на границы реализации права, на сохранение тайны о личных делах. Так, сведения о человеке, открытые и переданные им добровольно, а также информация, отвечающая государственным или общественным интересам, не противоречат праву на неприкосновенность частной жизни.

В советский период российской истории трактовка личного и частного сильно зависела от идеологической конъюнктуры и ассоциировалась с неприемлемыми буржуазными ценностями. Поэтому в Конституции РСФСР 1918 г. приоритетным оказалось коллективное право в ущерб личному. Например, Н.А. Семашко, будучи народным комиссаром здравоохранения РСФСР, призывал отменить в советской медицине принцип сохранения врачебной тайны, мотивируя тем, что болезнь - это не позор, и у советского человека не должно быть секретов от товарищей, особенно в трудной жизненной ситуации. Впрочем, тема уважения приватности в медицине требует более подробного изучения и будет рассмотрена ниже.

Норма уважения личной жизни вернулась в Конституцию 1936 г., закрепив неприкосновенность личности, жилища и тайну переписки, отвергнув право частной собственности, не соответствующее идеологии социалистического государства.

После Второй мировой войны стала очевидной необходимость укрепления этой нормы в международном праве. Так, в 1948 г. во Всеобщей декларации прав человека, принятой резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН, а в 1966 г. в Международном пакте о гражданских и политических правах было сформулировано: «Никто не может подвергаться произвольному вмешательству в его личную и семейную жизнь, произвольным

посягательствам на неприкосновенность его жилища, тайну его корреспонденции или на его честь и репутацию. Каждый человек имеет право на защиту закона от такого вмешательства или таких посягательств» [4]. Под влиянием этих документов и в российских законах укрепляется тенденция в сторону признания и защиты прав и свобод человека и гражданина. В ныне действующей Конституции РФ 1993 г. государство выступает гарантом признания и защиты этих прав, в частности статья 23 гарантирует «право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и доброго имени; тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений. Ограничение этого права допускается только на основании судебного решения». Таким образом, и в традиционных нормах общества, и в официальных государственных документах закреплено понятие «частная жизнь».

Содержание понятия «частная жизнь» всесторонне и подробно разработано в философии, юриспруденции, психологии и социологии. Так, М.В. Баглай отмечает, что частную жизнь «составляют те стороны личной жизни человека, которые он в силу своей свободы не желает делать достоянием других. Это своеобразный суверенитет личности, означающий неприкосновенность ее "среды обитания", исключая ситуации нарушения закона». Частная жизнь человека выражается в его праве на автономию и свободу, праве на защиту от вторжения других людей и государственных институтов. При этом лишь сам человек или суд, действующий по законам правового, демократически организованного государства, могут разрешить такое вторжение]. Приватность не раз отстаивалась в Европейском суде по правам человека, в частности в решении от 16 декабря 1992 г. по делу «Нимитц против Германии», в решении от 22 февраля 1994 г. по делу «Бургхарц против Швейцарии», в решении от 9 июня 2005 г. по делу «Фадеева против Российской Федерации» и др. Таким образом, было однозначно подтверждено право человека на установление и поддержание отношений с другими людьми, право на уважение неприкосновенности жилища, право на сохранение в тайне содержания личной корреспонденции и устных разговоров, в том числе и осуществленных с помощью электронных средств связи.

Современные технологические, информационные и социальные процессы, особенно бурно протекающие в актуальной ситуации растущей сложности и неопределенности, приводят к необходимости корректировки устоявшихся моделей поведения, форм коммуникации, юридического

регулирования в различных социокультурных средах. Многие из этих процессов уже немыслимы без цифровых технологий. Поэтому и проблема приватности приобретает новый ракурс - возможность и границы неприкосновенности частной жизни в цифровой реальности - интернет-приватность. Интернет-приватность С.А. Назаров определяет как «атрибут права на неприкосновенность частной жизни, общественные отношения, возникающие при реализации человеком его права на конфиденциальную переписку и общение через средства интернет-коммуникации и (или) его стремлении сохранить свое пребывание в сети Интернет тайным от посторонних глаз».

Информационно-сетевые технологии, модернизация коммуникационных гаджетов и программ, ситуация вынужденной дистанционной работы фактически переформатировали общество под цифровой порядок и добавили ранее неизвестные проблемы. Эти проблемы связаны не только с новыми качественными возможностями и сложностью отбора и систематизации информации, обучением в удаленном режиме, но и с появлением неоднозначных и еще не изученных психоментальных феноменов новой виртуальной и киберфизической реальности и необходимостью этического и правового отклика.

Уважение интернет-приватности (e-Privacy) предполагает, во-первых, реализацию прав личности на секретность частной коммуникации и анонимность пребывания в Сети, а во-вторых, моральный и юридический запрет нарушения конфиденциальности личной информации и использования ее в корыстных целях. Однако в реальности это совершенно не так. Крупные цифровые компании могут, например, отслеживать интересы граждан, использовать эту информацию в рекламных целях и в определенной мере манипулировать ею [28]. Amazon, например, анализирует данные о покупках 152 млн клиентов объемом около 1 эксабайта для построения прогнозов торговых потребностей]. М. Энзеринк и Дж. Чин в статье «Конец частной жизни» пишут о том, что с момента рождения и на протяжении всей жизни люди оставляют огромное количество электронных следов, обмениваются данными, делятся проблемами. Поэтому все труднее сохранить в секрете личные данные человека, информацию о его здоровье, предпочтениях, финансовых возможностях и политических пристрастиях. Появляются технологии, способные распознать и установить личность человека по случайной фотографии, мелькнувшей в социальных сетях. Ян Ле Кун,

руководитель исследований в сфере искусственного интеллекта, проводимых лабораторией Facebook (Нью-Йоркский университет), утверждает, что цель состоит не в том, чтобы вторгаться в частную жизнь более чем 1,3 млрд активных пользователей Facebook, а в том, чтобы защищать ее. Как только система Дипфейс (DeepFace) идентифицирует лицо на одной из 400 млн новых фотографий, ежедневно загружаемых пользователями, «вы получите сигнал тревоги от Face-book, сообщающий вам, что вы появились на снимке», - объясняет Ле Кун. После этого человек может стереть свое лицо со снимка, чтобы защитить свою частную жизнь.

Материалы социологического исследования находятся в открытом доступе на сайте «Курский социологический клуб», вкладка «Выполненные исследования». Проект «Современные социальные технологии как инструмент управления установками личности». приоритета общественного и публичного в Китае. Да и само современное общество становится всё более открытым и толерантным к постепенному расширению рамок моральной приемлемости и юридической дозволенности.

Во всем мире наблюдается постоянный рост объемов информации, которую пользователи выкладывают в Интернет добровольно и часто безответственно, доверяя ценные сведения о себе и своем образе жизни многочисленным интернет-ресурсам. Вместе с тем государство в лице спецслужб, коммерческие структуры, банки и другие заинтересованные стороны готовы пожертвовать ценностью неприкосновенности частной жизни, которая была законным правом человека демократического общества.

Конфиденциальность личной информации об образе жизни, здоровье, финансах и контактах по-прежнему воспринимается пользователями Интернета как ценность, и посягательство на нее остро переживается.

Список литературы

1. Асеева И.А. Готовы ли россияне к новой антропотехнореальности? // Вестник Института социологии. - 2020. - Т. 11, № 2. - С. 141-156.
2. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации [Текст]: учеб. для вузов. - 6-е изд., изм. и доп. - М.: Норма, 2007. - 784 с.
3. Волина М. Социальные сети глазами психолога: зачем мы ведем Instagram? // Woman. - Режим доступа: <https://woman.ua/99932-sotsialnie-seti-glazami-psiho-loga-zachem-mi-vedem-instagram/>

4. Всеобщая декларация прав человека. - Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
5. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность // THESIS. - 1994. - № 5. - С. 107-134.
6. Гражданская активность в Интернете // ФОМ [on-line]. - Режим доступа: <http://fom.ru/SMI-i-internet/10622>
7. Закон Судный людям. Пространной и сводной редакции / под ред. М.Н. Тихомирова. - М.: Академия наук СССР, 1961. - 287 с.
8. Конституция Российской Федерации. - Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/2573feee1caecac37c442734e00215bbf1c85248/
9. Майоров А.В., Поперина Е.Н. Формирование и развитие права на неприкосновенность частной жизни // Юридическая наука и правоохранительная практика. - 2012. - № 3 (21). - С. 34-38.
10. Мельников М.В., Моисеева З.Ф. Граница между личным и публичным пространством и ее особенности на примере социальной сети Instagram // Теория и практика общественного развития. - 2016. - № 10. - С. 32-37.

THE FORMAL AND SEMANTIC FEATURES OF DETACHED CONSTRUCTION IN UZBEK LANGUAGE AS WELL AS ITS ISSUANCE IN TRANSLATIONS INTO ENGLISH.

Xushvaqto'v Alijon Ashurovich

*Teacher in The Pedagogical Institute of
Uzbekistan and Finnish*

“Methodology of primary education” department

xushvaqtovalijon@gmail.com (97)3990021

Sobirova Nigina Aliyevna

University Of Tashkent for Applied Sciences

Senior teacher of the Department

“Foreign Languages”

sobirovan682@gmail.com (99)000-63-82

Abstract: In this article are presented the detached constructions found in literary texts of the Uzbek language and their analysis. The formal, semantic features of the detached's constructions in Uzbek, as well as its translations into English, give an idea of the state of attachment.

Keywords: Detached constructions, linguistics, concept, semantic analysis, formal properties, literary text.

Introduction: The present day the fundamental changes observed in every fields are also evident in linguistics. After all, each science is enriched with news, changes from year to year, from day to day. It is at this point that these requirements are complied with, that today's young scientists are trying to conquer the heights of Science and research in order to achieve the goals they set for themselves. It is known that today the requirements for a foreign language are quite perfect and encourage professionals to work on themselves. New linguistic concepts and ideas are emerging in this regard.

The term detached construction is also considered one of the new terms, and we will not be mistaken to say that the work on its study is small in Uzbekistan. In this linguistic concept, which has not yet been studied so perfectly, it can be said-there are a lot of issues related to the analysis of this construction that a person can meet in literary texts. From this point of view, the chosen topic has a special morality.

The main part: The detached as a linguistic phenomenon is typical for the oral form of the language associated with the speaker's personality, it manifests itself in a complex whole style along with the main sentence. In modern linguistics, the concept of an "Detached device" is studied as a syntactic construction, in which the semantic two parts: the relationship between the main message and the additional message are described in the way that new information is added to the previously expressed opinion through special grammatical forms. A previously unthinkable, but further stated, postponement thought constitutes an attachment construct event, and it expands, realizes, complements, and clarifies the underlying expressive content of the preceding sentence. Through this phenomenon, a comment can be filled out, which has become incomplete in the main sentence in the colloquial process and is considered extremely necessary to be said. Adequately describing and characterizing the phenomenon directly involved in the expressive syntax controversy, under the term "detached construction", is studied not only in Uzbek, but also in foreign languages, the study of problems and solutions in detached construction, connections and differences between them is one of the important tasks facing linguists.

In the process of studying the detached device, it turned out that the relationship of the series in linguistics with similar side phenomena, similar and different aspects between them, is the subject of certain discussions. In particular, when an appendix is studied by analogy with the parcellation, segmentation, paranthesis, and actual fragments of a sentence of a construction, some of the features in it are similar to an appendix, but each event is distinguished by its specificity. Already, every phenomenon in the language has an unrepeatable character.

The interpretation of the detached construction can be observed mainly in a number of scientific studies performed in Russian linguistics. But in them, contradictory different views were put forward. The problem of this construction has not been sufficiently studied on the example of the languages of the peoples of Europe, and in Uzbek linguistics the phenomenon was also given in the form of isolated fragments of a sentence, word order, incomplete and nominative sentences, as well as the term parcellation, until recently. It should be said that some scientific experiments in Uzbek linguistics, theoretical conclusions naturally led to the emergence of studies in this direction, both in Uzbek linguistics and, undoubtedly, in the following decades. A clear example of this is the study of this phenomenon under the "name of Detached constructions", as well as its comparison and study with other language units. But the study of the features of the detached construction in languages with different constructions remains one of the important issues that has

not yet found a full-fledged solution in linguistics today. Although there is already work on this, its essence has not been fully studied. This state of affairs will be the impetus for the opening of a new layer of it. In the study of the phenomenon of attachment construction, comparing it with other languages, conducting research on a deep understanding of their relationship can be seen in linguistics, most likely, as one of the important issues that are causing some questions. It is worth saying that the appendix clearly shows that the construction is developing in a positive way on the basis of a living language of linguistics.

The formal and semantic study of each language according to its own, distinctive features, rules and norms from other languages is considered the correct order. Some aspects of Uzbek linguistics can be reflected in other languages, in particular, English. Semantically, in the Uzbek and English languages of the detached phenomenon, an additional interpretation of the speaker's speech is manifested in both languages by adding a thought to it. The detached construction phenomenon is represented in different forms as well as without different sentence fragments. In Uzbek, annex constructions can be formally composed of a word, a combination of words, a simple sentence. It can come not only as a certain branch of the main sentence, but also in the form of an independent sentence. But in both cases, the detached will have expressiveness and emotional properties. The detached construction is equal to the main sentence and does not occur in the subordinate connection, but in a syntactic relationship with the relative connection. They can be connected to the main sentence without a linker or a linker. The conjugation case without a binding occurs in many ways in Uzbek. The attachment devices presented in Uzbek artistic texts perform semantic tasks such as the impressiveness of thought, emotional-expressiveness, the consistency of speech, ensuring completeness. They have their own characteristics and, it is worth saying, the bulging feature that applies to all app devices is the ritmo-melodic side. In Uzbek, we must pay attention to the following aspects in the detached construction semantics:

- 1) the semantics of the detached construction should be considered in unity with the pragmatic and communicative aspects in modern linguistics;
- 2) the detached always represents new information - rhema;
- 3) detached construction often expresses the subjective modality of the author, his deep mental formations that arise in his mind;
- 4) detached construction may include important cultural meanings;
- 5) detached the semantic structure of the construction is similar to the lexical meaning structure of the word.

The main semantic content in the detached construction - the speaker sees it necessary to convey additional pragmatic information to the previously stated opinion. As you know, fiction is a resource that embodies the features of a lively folk language. Live colloquial language is primarily manifested in other sentences. Therefore, an extract sentences, on the one hand, make up a certain part of the language of a work of art, on the other hand, represent the laws of a lively colloquial language. It is important that the detached is stated directly through the statements of the extract. Detached extract sentences are a grammatical whole that has not been studied in the current Uzbek literary linguistics. Detached extract sentences are different from regular extract sentences in that the writer is not included in the text by the author.

Not all features are preserved when app sentences given in Uzbek are translated into English. In the translation of appliqué sentences given in the form of inversions, the app disappears completely in English. Already in English, the sentence order is manifested in the form of an inverted sentence in Uzbek.

Conclusion: Detached construction is available in Uzbek. The phenomena of this kind clearly show that our literary language is developing in a positive way in the expression of the basis of the living language. Already, attachment constructs perform tasks such as thought impressiveness, emotional-expressiveness, speech consistency, completeness. Detacheds encountered in fiction are used by the author for a specific purpose. In fiction, detacheds are also used in the form of head and second-level pieces. Detacheds are observed in the text not only in the form of sentence fragments, but also in the form of word combinations and sentences. Attachment is a delayed thought that occurs as a result of not thinking in advance, suddenly falling into oblivion.

References:

1. Is'hakov F. "Detached constructions in modern Uzbek", " Issues of Literary Studies and Linguistics " Book 2 Tashkent own TA, 1961 y. 285-289p.
2. Maskapov V. Uzbek language and literature 1970 No. 6 B-50-54
3. Yuldoshev M. Linguopoietic study of artistic matte. Philology is a doctor of science.. diss-Tashkent 2009 B-267
4. Sharafiddinov O. Literature began with language // literature and art of Uzbekistan.1986.5 September
5. Theory of literature.2 Vol.Volume 1.Literary work.- Tashkent: science, 1978. 312p.
6. Graduation qualification work of Hamrayeva Farida Ulugbek kizi "Detached of attachment constructions in artistic text (on the example of a particular work)".- DJizzakh. 2013.
7. <http://www.edu.uz>

THE CHALLENGES OF CULTURAL BOUNDS TRANSLATION

University of Tashkent for Applied Sciences
“Department of Foreign Languages”
English teachers Isayeva Mashxura Murotaliyevna
isayevamashxura88@gmail.com
+998939486088

Annotation: ; In this article, it is stated that various ways of solving this problem: culture-bound words may be rendered in the borrowing language through transcription, transliteration, transplantation, calque translation, lexical substitution, hyponym translation, semantic neologisms formation, explicatory translation.

Keywords: anthropocentric paradigm, linguistic culture, reality, unity of reality, term, artistic text, translation, transliteration, intercultural relations, lexeme, semantics, national color

The article describes the unity of reality, different descriptions of reality, and the role of reality in highlighting cultural characteristics. The methods of translating realities, in particular, transliteration, are discussed. The difference between realities and terms is revealed. Real units specific to the Uzbek language, translated by the method of transliteration, were analyzed. Their semantic features are explained. It is emphasized that the semantics of the units of reality is connected with the people's outlook, lifestyle, and cultural relations. It is shown through examples that the transliteration method of the translation of the realities can be assimilated into the translation language as the language wealth from which the artistic text was created, increase the wealth of the vocabulary, and reflect the national color. It is noted that expanding the scope of research on the semantics of real units, the translation of reals, is of practical importance in the study of internal development features of a particular language, in the illumination of intercultural relations.

Translation is rarely as simple as matching a text word-for-word in a different language. In fact, achieving the highest translation quality often requires a blend of creativity and problem-solving. Why? Because professional translators must account for words that have a different meaning, depending on the context, cultural nuances, and much more.

In this article, we take a look at the six most common translation challenges and how they affect the translation process.

Equivalence performs the function of the base of the communicative interchangeability, which makes the text be a translation. The term «equivalence» means conveying the content of the original text by means of translating, which is regarded as the total information contained in the text including emotional, stylistic, imaginative, aesthetic functions of the linguistic units. This way equivalence is a wider notion, than «accuracy» of translation, which only means the preservation of the logical content of the original text. That is to say, the level of equivalence is a demand for the maximum correspondence to the original text. By its meaning adequate translation is equivalent, though the level of the notional similarity between the original text and the target one may be different. The most complete equivalence means the most possible similarity between the texts. Equivalent translation will not always be considered adequate only because it satisfies the demand for the notional approximation to the original. A lot of Ukrainian, Russian and foreign researchers devoted their work to the study of the cultural marked words. This issue has been researched intensively and skillfully enough, but from our point of view it still remains relevant and, in some way, quite new for the modern scientists, because life of people is developing and changing thus creating new cultural marked words, notions which need to be studied. Also this issue is still relevant, because we may find the fields of the realia research which have not been studied well and try to observe the realia in these unknown fields. To enter this field it is necessary to understand what «realia» means in the first place, both within translation studies, and without; in this we will be helped by two Bulgarian researchers, Sergej Vlahov e Sider Florin, who in 1980 published a whole book covering what is normally called «untranslatable», realia included. The word «realia» has its origins in Latin, not the language spoken by Romans, that used by Middle Age scholars in many European countries as a language of science, research, philosophy. Since in Latin the plural neuter nominative of an adjective transforms it into a name, «realia» means «the real things», as opposed to words, that are considered neither «things» nor «real». For this reason, the word is a plural of «realis» (real), that, however, is not found in most Latin dictionaries because they usually contain the Classical, not Medieval, Latin occurrences. In this meaning, the word signifies the objects of the material culture. Entering in the field of translation studies, a radical terminological change must be enforced: «realia», in fact, does not mean objects, but signs, words and, more precisely, those words signifying objects of the material culture, especially pertaining to a local culture. It is, therefore, necessary to distinguish realia-objects (mostly outside translation studies) and realia-words (mostly inside translation

studies). In every language, there are words that, without in any way distinguishing themselves in the original from the verbal co-text, nonetheless they are not easily transmissible into another language through the usual means and demand from the translator a peculiar attitude: some of these pass to the text of the translation in unaltered form (they are transcribed), others may only partially preserve in translation their morphological or phonetic structure, still others must sometimes be substituted for lexical units of a completely different value or even «composed». Among these words, we meet denominations of element of everyday life, of history, of culture etc. Of a given people, country, place that do not exist in other peoples, countries and places. Exactly these words have received in translation studies the name of «realia». Linguistic differences notwithstanding, we need to be careful not to confuse the field of realia with the field of terms. Let's get Vlahov and Florin's opinion on the subject. Between realia and terms there is a fundamental difference. Terms are the basis of scientific lexicon; their scope is specialized, scientific literature; in other spheres, above all in artistic literature, they are used with a definite stylistic aim. Realia are not met mainly in artistic literature, as it is well known they represent elements of the local and historical color; we find them in some descriptive sciences also, but they are now used, above all, as denominations of described objects or even as pure terms .2012. № 1 (3) 275 There exist several classifications of the notion «realia», but all of them are quite similar. Realia as the units of translation are divided into abbreviations and phrases. Also they may be divided into the geographic and ethnographic realia. The geographic realias are names of the geographic and atmospheric objects and endemic species. Ethnographic realia describe everyday life and culture of nations, their spiritual and material culture, traditions, religion, art, folklore etc. Ethnographic realias are those connected with everyday life, art and culture, names of residents and ethnic objects, currency units. Within one language we should distinguish own realias and borrowed realias which in their turn are divided into national (known to all the citizens of the country), local (belonging to one dialect), microlocal (peculiar to definite locality). Comparing several languages we may distinguish regional realias and international, existing in the lexicon of many languages, which entered the vocabulary though preserving their initial colour. Taking into consideration everything mentioned above we may say that the main feature of the realia is their colouring. To convey this colouring is the most difficult task for any translator while translating. Some researchers such as Vereschagin and Kostomarov refer realias to the non-equivalent lexicon, claiming that they may not undergo any translation. However, realia is a part of the source text that is why its

correct interpretation in the target text is one of the conditions for the translation to be adequate. Therefore the question whether to translate the realia is not the problem, but that of the way of its interpreting. Translation of the realia demands the translator to be especially careful. Although we mean the notions and objects which may be accurately described and defined, while translating them into the target language there may occur remarkable deviations and variations. It is connected with the fact that by the frequency of use, by the role in the language, by the household meaning, the words naming the realias do not have any term colouring; they do not outstand even in the most everyday content of the source text thus being usual for the source language which is the biggest difficulty for the translator. To translate the realia in a correct way it is necessary to take into account the following factors: the type of the text, the meaning of the realia in the text, the type of the realia and its systematic role in the culture of the source language, the degree of perception of the unusual word-collocations and «exotic» expressions in the target language. It is clear that to communicate the definition of the objects used in the source language and the images connected with them, it is necessary to have definite awareness of the reality described in the source text. In the theory of translation such awareness is called «background» which is a complex of the ideas about the real background of the life in the country of the source language [1, p. 93]. Background lexicon is the words or expressions bearing some additional meaning and definite semantic and stylistic flavor, which affect the main meaning and are known to all the people belonging to some peculiar language group. There exist four ways to render the realia into the target language: transcription or transliteration; neologism (calque, half calque, appropriation, semantic neologism); realia substitution; approximate translation (generalization, functional analogue, description, explanation, interpretation). Transcription is, in its turn, divided into transcription proper and transliteration. By «transcription» we mean transmission of sounds of a foreign language (usually proper name, geographic name, scientific term) using the letters of the alphabet of the receiving culture. Whether or not the target language and the source language use the same or different alphabets involves further differences. If the alphabet is different, the change is even more necessary (although there are also text insertions in different alphabets) so that the target language reader could be able to process the message. If the alphabet is the same, there can be cases of adaptation reproducing the pronunciation. Transliteration is on the other hand a transmission of letters of a foreign word using the letters of the alphabet of the target language. Transcription makes emphasis on the sound, while the emphasis of transliteration is on the graphic

form. When transliteration is taken to the extreme, it is possible to anyone reconstruct the original form of a word, as if it were the coding/decoding of the Morse alphabet. One could even go further, and say that the transcription approach is useful in direct interpersonal relationships, in everyday, matter-of-fact situations, while transliteration is useful in the more intellectual relationships, mediated by written formulation. Next way of translation realia is the neologism, often amounting to a calque. By «calque» we usually mean the «translation calque»: with material of the receiving language a simple or composed word is formed by literally translating the elements of the expression in the source culture. One classic example is the English skyscraper, that has many calques in different languages: the Russian neboskreb, the Italian grattacielo, the French gratte-ciel, the German Wolkenkratzer, for example. Then there are half-calques, in which just a part of a composed expression is preserved. There are instances of appropriation, i.e. Of adaptation of foreign realia: a word in the receiving language is created that, however, fundamentally is worn over the frame – even from a phonemic point of view – of the original word. The semantic neologism, on the other hand, is different from the calque due to the absence of an etymological connection to the original word. It is a word, or word combination, «created» by the translator in order to permit the rendering of the meaning contents of realia. It is also called semantic calque. One example is the English snow shoes from which the Russian snegostupy derives, formed with the sneg-root, meaning «snow» and the root stup-, meaning «step» (and having the same etymology of the English word).

There are also instances of fake calques, or pseudocalques, or presumed calques. For example, in American English the Italian word latte is used to mean not what in Italian is meant by latte (milk), but «espresso coffee mixed with steamed milk», i.e. «cappuccino», another element of realia that, by contrast, has passed unchanged in the English-speaking culture. According to Vlahov and Florin, this method causes an unacceptable «substitution» of the prototext's colour with a different colour. There are paradoxical situations in which the nearest realia to foreign realia in the receiving culture are realia, often themselves adopted (from a foreign culture), often international, but close, understandable to the reader and somehow colourless, for which reason they are preferred. They are chosen, implicitly, by translators preferring such a strategy. Even on this plane, it is impossible to state that one strategy is absolutely better or worse than another. Realia substitution can make sense, especially if the text has a pragmatic, utilitarian dominant, and the style can be given a low priority. It is clear that such a strategy,

whenever applied to literary texts, tends to flatten the cultural differences, to negate them, to alter reality in order to render a text understandable, better, to make it understood without the effort to accept its diversity. Then there is approximate translation of realia that, according to Vlahov and Florin, is the most popular. This approach allows to translate the material content of an expression at least in a vague way, but the color is nearly always lost, because instead of the connotation prescribed by the author's strategy, we have an expression necessarily deprived of that intent connotation, having a neutral style. Within such approach there are some subtypes: The principle of substitution with a generic expression of broader meaning is resorting to the noted translation principle of generalization. The approach is indicated whenever the translator arbitrarily decides not to translate the local colour, knowing that in this way he can give an idea of the objective, material reference. Another subtype provides the substitution with a functional analogue. The definition of this strategy is very poor, because it merely says that the substituted element arouses a similar reaction in the receiving culture reader to the one aroused by the prototext on the source culture reader. Speaking of aroused reactions is very dangerous, because there is neither objective confirmation nor the possibility of distinguishing the reactions of one reader from those of another, there is a supposition on a sort of standard reader.

References

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 235 с.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе. Реалии. «Министерство Перевода». Сборник статей / С. Влахов, С. Флорин. – 1969. М.: Советский писатель, 1970. – 320 с.
3. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода / В.Н. Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1980. – 167с. 4. Федоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Федоров. – М.: ООО Филология три, 2002. – 416 с. 5. Korunets I.V. Theory and Practice of Translation / I.V. Korunets. – Vinnytsia.: 2001. – Nova Knyha Publishers. – 446 p

RULES FOR CONSTRUCTING A STANDARD SENTENCE IN THE ENGLISH LANGUAGE AND ITS FORMATION

Maxmudova Shaxlo Mizrobovna

University of Tashkent for Applied Sciences

“Department of Foreign Languages” English teachers

shaxlosha2022@gmail.com 991088283

Annotation: This article paper is to study Structural and functional aspects of English word order, its types, degrees of comparison and its functions in the sentence. The article is to study word order as a part of speech, its grammatical categories and its formation in the English language.

Key words: phrase, sentence predicate, word order, adverbial modify, transitive verb, intransitive verb, linking verb, lexical, stative verbs.

Introduction: The construction of sentences in English is a painful topic for many, but this material must be well understood, since a sentence is the basis of written and spoken speech.

Unlike the flexible Uzbek language, where it is possible to start a phrase with almost any part of speech, English has a strict word order, which is subject to a number of simple rules. The reason lies in the fact that there are only a few types of endings for conveying plurals and tense forms. Therefore, to show the relationships between words in a sentence, English relies on a clear word order. This is what we will talk about. To understand the structure of sentences in English, you first need to get a general idea of the words that are used to compose it. They can be divided into 3 main groups:

Independent parts of speech:

Noun - person, place or thing: human being - person, spoon - spoon,

Verb - describes an action or state: to count - to count, to shout - to shout, to mock - to imitate.

Adjective - characterizes a noun: awesome - awesome, loathsome - disgusting, fluffy - fluffy.

Adverb - describes verb forms: furiously - frantically, quickly - quickly, lately - recently.

Principal parts of the sentence

Subject = subject - a noun or pronoun that directly performs an action.

The cat is meowing now.

The cat is meowing at the moment.

Predicate = predicate - verbal variations meaning an action that the subject performs.

The cat is meowing now.

The cat is meowing at the moment.

Subordinate parts of the sentence.

Object = object - a pronoun or noun to which the action is directed.

They named the hamburgers hungrily.

“They devoured the hamburgers greedily.

Attribute - an adjective, numeral, participle, etc. that characterizes the subject or object.

They nominated the salmon hamburgers hungrily.

“They greedily devoured the salmon hamburgers.

Adverbial modifier- determines the sign, reason, place and time of the predicate.

They nomad the hamburgers hungrily.

“They devoured the hamburgers greedily?

I'll immediately make a reservation that in this article we are considering rules for constructing a standard sentence in the English language. We will not pay attention to elliptical constructions, exclamations, complex inversion and other types of sentences that differ in form from the standard one. If you know the “skeleton” of an English sentence, you can easily construct any phrase.

What does an English sentence consist of?

Each sentence expresses a complete thought. To make a thought appear logical and understandable, you must use certain parts of the sentence. Every English sentence has two obligatory elements: the subject is the main character of the sentence (answers the question “who?”, “what?”), the predicate is what the subject does (answers the question “what to do?”).

The subject can be expressed by a pronoun (I, you, they, everyone, etc.) or a noun (mom, cat, work, apple, etc.). As a rule, it comes first in the sentence. The predicate is expressed by a verb (to go, write, think, fall, etc.) and follows the subject, that is, it is in second place in the sentence.

(Who?) They (what did they do?) thought. - They thought.

(Who?) The cat (what is he doing?) is walking. – The cat is going.

(What?) The apple (what will it do?) will fall. – The apple will fall.

The predicate is the most important part of the sentence. Only the predicate can show what is happening, has happened or will happen. An English predicate can consist of two elements: a main verb - the "main" verb that shows what the subject does, and an auxiliary verb - a verb that helps differentiate tenses.

The subject and predicate are the main parts of a sentence. As mentioned above, without them it is impossible to correctly construct sentences in English. In addition, there are also minor members, these include:

Supplement - stands after the predicate and answers any case question, except for questions in the nominative case. Supplementation can be direct or indirect. The direct answers questions in the accusative case: "who?", "what?"; indirect - for all other case questions: "whom?", "what?", "to whom?", "what?" etc. As a rule, a sentence is first followed by a direct object, then an indirect one.

I see a girl with him. – I see (who?) a girl (with whom?) with him.

She is reading a book to the children. - She reads (what?) a book to (whom?) children.

Definition - stands next to the subject or object and describes its properties, that is, answers the question "which?", "whose?".

I see a beautiful girl with him. – I see (what?) a beautiful girl with him.

My red cat lies on the window. – (Whose?) My (what?) red cat is lying on the window.

Circumstance - can be at the beginning or end of a sentence, tells "where?", "when?", "how?", "why?" some action took place.

My red cat lies on the window. – My red cat is lying (where?) on the window.

Yesterday I saw her with him. – (When?) Yesterday I saw her with him.

He didn't behave differently. - He behaved (how?) differently.

Rules for constructing sentences in English

There are two basic word orders in English: direct and reverse. Direct is used in affirmative and negative sentences, reverse - in questions.

As you can see, the meaning of the sentence has not changed from changing the places of the terms - mother and frame. And in English all three sentences will be translated like this:

Mother was washing the frame.

This is because English sentences have a fixed word order. English words cannot "jump" from place to place, as Russians do. The English language is strict and conservative, like the English themselves, it does not like change. Therefore, each type of sentence has its own inviolable patterns.

Word order in affirmation and negation in English

The direct word order in an English sentence is as follows: the subject comes first, the predicate comes second, and the object comes third. In some cases, circumstance may come first. In an English sentence, the main verb may have an auxiliary verb. But, as you already know, the auxiliary verb is part of the predicate, so even with it, the word order remains straight.

I learned English words.

My little sister will visit me in three days.

The word order in a negative English sentence is also straight. To show negation, we use the particle not, which corresponds to the Russian particle “not”. Also, in a negative sentence there is always an auxiliary verb, because not is attached to it; not cannot be adjacent to the main verb.

English interrogative sentences are characterized by reverse word order. This means that the subject and predicate change places. But the English language does not like to go far from direct order, so only part of the predicate is put in first place - the auxiliary verb, and the main verb still comes after the subject. Another feature is that the question does not put the circumstance first.

Brief answers

In oral speech, as a rule, we answer the question briefly. For example, to the question “Do they work in an office?” we will answer “Yes” or “No” rather than repeat the entire phrase: “Yes, they work in an office / No, they do not work in an office.” We make do with a short answer, and such an answer is understandable to the interlocutor.

The British also use short answers. But in English you can't just say Yes/No; such an answer will seem rude and unfriendly. An English short answer must also contain a subject and an auxiliary verb. The subject and auxiliary verb remain those that were in the question, for example.

Do they work in the office? Yes, they do/ No they don't.

If the question contains the pronoun you (you, you), then the question is addressed to you. Therefore, you need to answer it on your own behalf, and not on behalf of you.

In conclusion, word order in English is stricter than in Uzbek. It has rules, but those rules have a long list of exceptions. As you learn the language, you will learn to think in English and stop building patterns in your head. Instead, you will construct sentences intuitively, just as native speakers do.

We examined the rules for constructing sentences in English. Now you know not only the structure of this strange English sentence, but also the word order that is inherent in each type. We hope this will help you, and soon you will forget about the problems with constructing phrases in English, and further learning the language will bring only pleasure.

REFERENCES:

1. Birner, B. "Information status and wordorder: An analysis of English inversion", *Language* 70:(1994): Pp.-233-259.
2. Birner, B. "The linguistic realization of inferrable information", *Language & Communication*, (1997): Pp.- 133-147.
3. Chafe, W. "Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view", in Li (ed.), (1976): Pp.-27-55.
4. Chomsky, N. (1975): *Reflections on language*, Glasgow, Fontana/Collins.. (1975):Pp.-56-90.
5. Cole, P. (ed.) *Radical Pragmatics*, New York, Academic Press.(1981):-481p

BO‘LAJAK PROFESSIONAL TA‘LIM O‘QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA DIDAKTIK VOSITALARIDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

Dushaboyev Husniddin Achilovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi.

Hamidov Jalil Abdurasulovich

Pedagogika fanlar doktori, professor

E-mail: husniddin02.08.1983@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanishni o‘ziga xos ahamiyati, o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarning asosiy va texnologik afzalliklari to‘g‘risida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: professional ta‘lim, didaktika, kasbiy faoliyat, zamonaviy didaktika, elektron qo‘llanma, elektron ma‘lumot, didaktik rivojlanish.

Fan va texnologiyadagi bu o‘zgarishlar butun dunyoda ta‘lim, siyosat, iqtisodiyot va inson munosabatlari kabi asosiy sohalarda tez va tub o‘zgarishlarga olib keladi. Bu murakkab jarayonda davlatlarning xalqaro miqyosda raqobatni kuchaytirishga, shuningdek, o‘z milliy qadriyatlarini himoya qilishga e‘tibor qaratishlari katta ahamiyatga ega. Dunyodagi o‘zgarishlar sharoitida ta‘lim tizimini shaxsning shaxsiy ko‘nikmalari, kasbiy mahorati va ijtimoiy qadriyatlarini rivojlantirish imkonini beradigan tarzda yangilash zaruriyatiga aylandi. Shu nuqtai nazardan, so‘nggi yillarda mamlakatimizda jahon tendensiyalari bilan parallel ravishda muammolarni kompleks hal etish, tanqidiy fikrlash, innovatsion ishlab chiqarish, samarali muloqot qilish, madaniy tafovutlarni hurmat qilish, yuqori darajadagi hamkorlikni rivojlantirish, raqobatdosh bo‘lish ko‘nikmalari shakllandi. Xalqaro miqyosda XXI-asr mahorati sifatida qabul qilingan o‘ziga xos milliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, uni asrab-avaylash orqali o‘zligini va ongini yuksaltira oladigan avlodlarni tarbiyalashga qaratilgan.

Professional ta‘limi o‘qituvchisining asosiy vazifasi kasbni o‘rgatish va mutaxassis shaxsini shakllantirish, ya‘ni kasb-hunar ta‘limi o‘qituvchisi ta‘lim muassasalari talabalari tomonidan o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi dasturi bo‘yicha kasb-hunar egallashni ta‘minlaydi, korxonalar va tashkilotlarning o‘quv va kurs tarmoqlari, shuningdek, aholi bandligini ta‘minlash xizmatining ishchi va

mutaxassislarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazlarini tashkil etadi

O'qitishning texnik va didaktik vositalarini tahlil qilish ta'limdagi vizualizatsiya yangi ma'lumotni tezroq idrok etishga, uni tushunishga va doimiy esda saqlashga yordam beradi, atrofdagi voqelik g'oyasining yaxlitligini ta'minlaydi, vizualizatsiyaning didaktik va texnik vositalarini ko'rib chiqaylik:

Texnik o'quv vositalari (TO'V) deganda tinglovchilar tomonidan dastur materialini yanada samarali idrok etishga, uning o'zlashtirilganlik darajasini tekshirishga, olingan bilimlarni qo'llash bo'yicha ko'nikma va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradigan turli xil texnik vositalar tushunilishi kerak. O'qitish jarayonida yuzaga keladigan ko'p mehnat talab qiladigan jarayonlarni mexanizatsiyalash vositalari. TO'V barcha turdagi o'quv ishlarida qo'llaniladigan va turli xil vazifalarni bajaradigan texnik qurilmalarni o'z ichiga oladi. Maqsadiga ko'ra TO'V quyidagilarga bo'linadi:

- o'quv ma'lumotlarini uzatishning texnik vositalari;
- bilimlarni nazorat qilishning texnik vositalari;
- o'quv texnik vositalari, yordamchi texnik vositalar ;
- turli maqsadlar uchun funksiyalarni birlashtirgan birlashtirilgan texnik vositalar ham mavjud.

Qurilmalarning ishlash prinsipiga ko'ra, TO'Vlar quyidagilarga bo'linadi: mexanik va elektromexanik, optik, elektron, ovozli muhandislik va kombinatsiyalangan.

Mexanik va elektromexanik TO'Vga chizma birliklari, modellar, mexanik hisoblash qurilmalari, elektrlashtirilgan stendlar va ba'zi laboratoriya qurilmalari kiradi.

Optik TO'V qurilmalariga quyidagilar kiradi: kodoskoplar, kinematografiya uskunalari, kodoskoplar, epiproyektorlar va epidiaskoplar.

Elektron TO'V ga quyidagilar kiradi: elektron o'lchash asboblari (ossiloskoplar, ko'rgazmali o'lchash asboblari); mantiqiy qurilmalar; shaxsiy kompyuterlar, mikrokalkulyator.

Ovozli TO'V qurilmalariga quyidagilar kiradi: elektr pleyerlar, magnitafonlar, CD pleyerlar.

Kombinatsiyalangan TO'Vlar yoritish va ovoz muhandislik qurilmalari asosida quriladi: ovozli plyonkalar, televizorlar, videomagnitofonlar va boshqalar.

Didaktik o'qitish vositalariga plakatlar, stendlar, maketlar, chizmalar, fotosuratlar va boshqalar kiradi. Didaktik vositalar o'z novbatida tabiiy, tasviriy, sxematik, ramziy vositalarga bo'linadi.

Tabiiy shakl - o'rganilayotgan ob'ekt (model, mexanizm bo'limi, yig'ish, detal), eksperimentni o'rnatish obyekt haqida uch o'lchovli tasavvurni beradi (uch o'lchamda). Ob'ektning dizayniga qarab, u haqida fikr uning ishining statik yoki dinamikasida berilishi mumkin.

Didaktikaning umumiy tamoyillari har qanday ta'limning mohiyatini belgilaydi. Shu bilan birga, o'qitish darajasi va maqsadiga qarab, ularning ba'zilari aniqlovchi va yo'naltiruvchi bo'lib qolishi, boshqalari esa to'liq amalga oshirilmasligi mumkin. Bilim va malakalarni o'zlashtirish tizimining umumiy tamoyillarini chuqur anglash o'quv jarayonini tashkil etishga ijodiy yondashish imkonini beradi. O'rganishga ijodiy yondashish pedagogik tajribani umumlashtirish bilan bir qatorda va shu umumlashtirish asosida turli xil o'qitish usullari va usullarini takomillashtirish, izlash, ishlab chiqish va joriy etishni taklif qiladi, bu esa o'qitish samaradorligi va sifatini oshirishga olib keladi. ta'lim.

Didaktik tahlil zamonaviy kompetensiyaga asoslangan yondashuvni hisobga olgan holda o'qitish usullari va usullarini aniqlash va baholash, ularni optimallashtirish va ishlab chiqishni taklif qilish imkonini beradi.

Ta'lim jarayonini olib borishda ta'lim muassasalari asosiy pedagogik vazifalarni hal qilishlari kerak, ya'ni mehnatga ongli, faol, ijodiy munosabatni shakllantirish; stajyorlarni o'qitish; o'quvchilarda mustahkam umumiy texnik, maxsus bilim, ko'nikma va malakalar tizimini shakllantirish, kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish; kognitiv qobiliyatlarni, fikrlashni, mustaqillikni va o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirish.

XULOSA

Didaktik tahlilning konseptual bosqichining ahamiyatini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi, chunki fanlararo va fanlararo aloqalarni ularning uzviy birligida amalga oshirish bo'lajak mutaxassisning bilim va ko'nikmalarini birlashtirishni, o'quv fanlari materiallarining mavjudligini, uning ichki va ta'limning turli bosqichlari, bosqichlari va darajalarida tashqi uzlyuksizlik va mantiqiy ketma-ketlik. Mavzuni o'quv-rivojlantiruvchi jihatda didaktik tahlil qilishda o'quv materialining ta'lim va rivojlanish imkoniyatlarini ko'rsatish talab etiladi. Uning natijalari kelajakda nazariy yoki ishlab chiqarish mashg'ulotlarida darsning o'quv va rivojlantiruvchi maqsadlarini shakllantirishda aks ettirilishi mumkin. Didaktik tahlil natijalariga asoslanib, hozirgi ta'lim muhitiga mos keladigan xulosalar chiqarish zarur. Vizual

taqdimot uchun mavzuni didaktik tahlil qilish natijalarini turli xil tarmoq diagrammalari yoki boshqa turdagi sxematik tasvirlar ko‘rinishida taqdim etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.09.2019 yildagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812–son Farmoni.

2. Taylaqov N. I. Uzluksiz ta’lim tizimi uchun o‘quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning ilmiy pedagogik asoslari (informatika kursi misolida): Avtoref.dis. ... ped. fan. dokt. - T.: 2006. – 48 b.

3. Hamidov J.A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo‘llash texnologiyasi (5111000 - Kasb ta’limi “Yer usti transport tizimlari va ularning ekspluatatsiyasi” ta’lim yo‘nalishi misolida): Avtoref.dis. ... ped. fan. dokt. - T.: 2017. – 68 b

4. F.S.To‘rabekov Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Innovatsion ta’lim” kafedrasida dotsenti. Academic Research in Educational Sciences volume 2 | cspi conference 3 | 2021.

5. Yo‘ldoshev J. G‘. Ta’lim yangilanish yo‘lida. – Toshkent.: O‘qituvchi, 2000.-207 b.

6. Dushaboyev H.A. “Texnologik va professional ta’limni modernizatsiyalash” Respublika onlayn ilmiy – texnik anjuman materiallar to‘plami. Buxora davlat universiteti 2020.20.11- 165 b

O'ZBEKISTONNING TURIZIM SOHASIDAGI ISLOHOTLARI VA ULARNING SAMARADORLIK NATIJALARI

Qobilova Ruxsora Xolboyevna
Urganch Davlat Universiteti magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekistonda turizim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar va ularning samarsi, turizimning ahamiyati xususidagi fikrlar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: turizim, xalqaro turizim, sayohat, YUNESKO, YUNVTO, UNWTO.

Аннотация: В данной статье содержатся мнения о проводимых в Узбекистане реформах в сфере туризма и их эффективности, о значении туризма.

Ключевые слова: туризм, международный туризм, путешествия, ЮНЕСКО, ЮНВТО, ЮНВТО.

Annotation: this article covers the reforms carried out in the field of tourism in Uzbekistan and their issues, the importance of Tourism.

Keywords: Tourism, International Tourism, Travel, UNESCO, YUNVTO, UNWTO.

KIRISH

O'zbekistonda turizm sohasi nisbatan yangi bo'lsada, u rivojlanishda ko'pgina sohalardan oldinga chiqib oldi. Xalqaro turizmni rivojlantirish uchun bizning diyor juda katta salohiyatga ega. Yigirma yil avval O'zbekistonni hech kim istiqbolli turizm hududi sifatida bilmas edi. Mustaqillikka erishilgach davlat tomonidan turizm sohasida yangi tamoyillar ishlab chiqildi. Mustaqillikning dastlabki yillari, jumladan, 1992-yilning 27- iyulida O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti farmoni bilan "O'zbekturizm" milliy kompaniyasi tashkil topdi. "O'zbekturizm"ning asosiy vazifasi turizm sohasida davlat siyosatini amalga oshirish va turizmni rivojlantirishning milliy modelini yaratishdan iborat. Bundan tashqari, milliy kompaniya respublikadagi barcha turistik tashkilotlarning faoliyatlarini muvofiqlashtiradi, turizmning barcha yo'nalishlarining rivoshlanishini rag'batlantiradi, kadrlar masalasi bilan shug'ullanadi, moddiy-texnika bazasini shakllantirishga va soha infrastrukturasi rivojiga investitsiya oqimini jalb qiladi. 1993-yildan buyon bizning davlatimiz "Xalqaro turizm tashkiloti" (UNWTO)ning a'zosi hisoblanadi. 2004-yildan boshlab Samarqandda – buyuk Ipak yo'lining

“yuragi”da UNWTOning transkontinental magistralda turizmni koordinatsiyasi bilan shug’ullanuvchi ofisi faoliyat yuritib kelmoqda. Hukumat tomonidan turizm sohasini modernizatsiya qilish, davlatda transport va mexmonhona infrastrukturasi yaxshilash, hamda turizmga normativ-huquqiy bazani mukammallashtirish sohalarida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekistonning turistik salohiyatini qo‘llab-quvvatlashda UNWTOning rahnamoligida o‘tadigan, Toshkentdagi xalqaro “Ipak yo‘lidagi turizm” yarmarkasining ham ahamiyati juda katta. Bu yarmarkaning asosiy maqsadi turizm sohasidagi o‘zbek hamda horij mutahassislarini birlashtirish, ular o‘rtasida professional hamkorlikni yanada kengaytirishdan iborat. Bugungi kunga kelib bu xalqaro yarmarka Markaziy Osiyodagi eng yirik ko‘rgazmalardan biri sifatida nom qozongan. Afsonaviy o‘tmishi, Ipak Yo‘lining tarixiy-muhandislik merosi, tabiatining ajoyib manzaralari, avlodan-avlodga o‘tib keluvchi mahalliy hunarmandchilik, xalqning mehmondo‘stligi va insoniy qadriyatlari bilan sayyohlarni hayratga soluvchi, mahliyo qiluvchi shu bilan birga ularni hursand etuvchi O‘zbekiston barcha burchaklaridan kishilarni o‘ziga jalb etadi. Turizm sohasida mustaqillikning dastlabki yillaridan beri birinchi Prezident Islom Karimov rahbarligida rivojlantirish ishlari olib borila boshlangan. I.A.Karimov O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasida O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini yanada rivojlantirish borasida to‘xtalib "... bizning yaqin istiqboldagi eng muhim vazifamiz boshlangan ishlarimizni izchil davom ettirish - iste‘mol talabini kengaytirish maqsadida sotsial sohani rivojlantirish, mehnatga haq to‘lashni yanada oshirish, xizmat ko‘rsatish sektorini, infratuzilma obyektlarini rivojlantirishga, transport va kommunikatsiya loyihalari amalga oshirilishiga alohida e‘tibor berishdir" — deb ta‘kidlab o‘tgandilar.

Bugungi kunda ham ushbu islohotlar chuqur davom ettirilib, 2017- yildan bugunga qadar O‘zbekistonda prezident Shavkat Mirziyoyev boshchiligida turizm sohasida yirik islohotlar olib borilmoqda. Buning misoli sifatida viza rejimining soddalashtirilishi. Ayni paytda 93 xorijiy davlat fuqarolari uchun vizasiz kirish, 56 davlat uchun elektron kirish vizasi, 47 davlat uchun besh kunlik tranzit vizasiz kirish, shuningdek, 76 davlat uchun turistik viza berishning yengillashtirilgan tartibi belgilandi. Turistlar soni oshganligini raqamlar misolida ko‘rish mumkin. O‘zbekistonga kelgan xorijiy turistlar soni 2017-yilda 2,7 mln nafar bo‘lsa, 2022 yilda 5,2 mln, 2023 yil o‘tgan 9 oyida 4,3 mln.ni tashkil etmoqda. Turistlarning mamlakatimizda o‘rtacha qolish muddati 4–5 kunni tashkil etib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 1,5 baravarga ortdi. Har bir xorijiy turistning respublika hududida

bevosita sayohat xarajatlaridan tashqari sarflaydigan o‘rtacha mablag‘ summasi 2017 yilda 197 AQSh dollarini tashkil qilgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2023 yilda 400 AQSh dollariga yetdi va turizm eksporti hajmi 2023-yil 9 oyida 1,72 mlrd dollarga yetdi. Mahalliy (ichki) sayyohlar soni ham 2017-yilga nisbatan 107 foizga o‘shib, 14,9 million nafarni tashkil qildi.¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-avgustdagi PF-5781-son "O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni: ushbu hujjatda O‘zbekiston Respublikasi vazirliklari va idoralari tomonidan turistik xizmatlar sifatini yaxshilash, turizm sohasidagi kadrlar malakasini oshirish, milliy turistik mahsulotlarni chet elda faol targ‘ib qilish va respublikaga kelayotgan xorijiy sayyohlar sonini ko‘paytirish bo‘yicha ko‘riladigan chora-tadbirlar belgilangan, "Turizm to‘g‘risida"gi Qonun turizm sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi, turizm xizmati shakllari, turlarini, shuningdek ishtirokchilari va ob‘yektlarini belgilaydi. Qonunda faoliyatni amalga oshirish uchun shartlar: litsenziyalash, sertifikatlash, standartlashtirish, turoperatorlar, sayyohlik agentliklari, gidlar, ekskursovodlar va turistlarning huquq va majburiyatlari belgilangan. Bu misollar orqali turizmning davlat siyosati e‘tiboridagi asosiy yo‘nalish ekanligi yaqqol ko‘rinib turibti.

ASOSIY QISM

O‘zbekistonda turizm salohiyatini oshirish bo‘yicha yangi tizim joriy qilinadi. Jumladan, har bir viloyatning «tashrif qog‘ozi» ishlab chiqiladi, turistik mavsum uzaytiriladi, 2023-yil mamlakatning turistik salohiyatini jahonga targ‘ib qilish yili bo‘lib, bunga 100 mlrd so‘m ajratiladi. 29-mart kuni Shavkat Mirziyoyev turizm salohiyatini rivojlantirish yuzasidan o‘tkazgan videoselektorda xorijiy sayyohlarning O‘zbekistonda bir kun ko‘proq qolishi yillik turizm eksportini 300 million dollarga oshirishi ta‘kidlab o‘tildi. Jumladan, Xorazmda turistlarning qolish muddati — o‘rtacha 2 kun, sarflaydigan mablag‘i — 220 dollar. Xorijiy turistlar Buxoro, Samarqandga qaraganda Xorazmda 2,5 baravar kam. Lekin Xorazmda sayyohlarni 3–4 kun olib qolish va 400–500 dollar xarajat qilishlari uchun barcha imkoniyatlar mavjud. Yoki 2022 yilda 31 ta tuman va 143 ta mahalla turizmga ixtisoslashtirib, ularda alohida soliq rejimi joriy qilindi. Bu imkoniyatdan Forish, Urgut, Xo‘jayli, Payariq, Nurota tumanlari va Angren shahri samarali foydalangan. Turizm infratuzilmasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, mehmon o‘rinlari soni 2017-yildagi 37 mingtadan 3,4 barobarga ko‘payib, 128 mingtaga yetdi. Joylashtirish vositalari soni 2017 yildagi 767 tadan 2023 yilda 5,5 mingtaga yetkazildi. 2017 yilda 749 ta turistik

¹<https://kun.uz/uz/news/2023/10/16/ozbekistonda-turizm-sohasi-2017-2023-yillarda-islohotlar-qanday-natijalarga-olib-keldi>

tashkilot va turagentlar faoliyati yo‘lga qo‘yilgan bo‘lsa, hozirgi kunda ularning soni 2 404 taga yetdi. Gid-ekskursovodlar soni esa esa 574 tadan 2864 taga yetdi. Yangi yo‘nalishlar sifatida esa: Respublikaning turizm salohiyati yuqori bo‘lgan fuqarolar yig‘inlariga «Turizm mahallasi», «Turizm qishlog‘i» va «Turizm ovuli» maqomini berish va ularni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari joriy qilindi. Mamlakatimizda birinchi bo‘lib Samarqand tumani Konigil qishlog‘ida 52 ta hunarmandchilik va dam olish maskanlari mavjud bo‘lgan «turizm qishlog‘i» tashkil etildi va 200 nafardan ortiq mahalliy aholi ish bilan ta‘minlandi. 2022 yil davomida Navoiy viloyatining Nurota tumanida Sentob turizm qishlog‘i hamda Toshkent viloyatining Ohangaron tumanidagi Ertosh-soy va Ovjazsoy qishloqlariga «turizm qishlog‘i» maqomi berildi. Ushbu qishloqlarda 90 ta oilaviy mehmon uylari, 20 turdagi xizmatlar tashkil etilishi natijasida 400 ga yaqin qishloq aholisi bandligi ta‘minlandi. Toshkent viloyatining Angren shahrida Lashkarak va Parkent tumanida Kumushkon, Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz tumanida G‘yelon, Boysun tumani Omonxona qishloqlariga turizm qishlog‘i maqomi berish yuzasidan choralar ko‘rilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 16- oktyabr kuni Butunjahon turizm tashkiloti (YUNVTO) Bosh assambleyasining 25-sessiyasi ochilish marosimida ishtirokida quyidagi fikrlarni bildirdi. Turizm tarmog‘ini isloh qilishda O‘zbekistonning strategik hamkoriga aylangan YUNVTO bilan hamkorlikda misli ko‘rilmagan yuksak darajaga erishilgani katta mamnuniyat bilan qayd etildi. “Ipak yo‘lida turizm” brendini keng yoyish, jumladan, turizm infratuzilmasini rivojlantirish, mamlakatimizga turizm yo‘nalishlarini ommalashtirish, malakali kadrlar tayyorlashga qaratilgan dastur va loyihalarni amalga oshirish borasidagi qo‘shma sa‘y-harakatlar yuqori baholandi. Mamlakatimizda YUNVTO Bosh Assambleyasining yubiley sessiyasi o‘tkazilishi, uning doirasida Samarqand shahrida Xalqaro turizm akademiyasi va “Ipak yo‘li” tematik ofisining ochilishi hamkorlikning muhim amaliy natijalari bo‘ldi.

XULOSA

O‘zbekiston o‘zining ko‘plab tarixiy-me‘moriy yodgorliklari, turfa xil iqlimi va tez sur‘atlarda rivojlanishi bilan butun dunyo diqqatini o‘ziga tortmoqda. Asrlar mobaynida O‘zbekiston Buyuk ipak yo‘lining savdo, savdogarlar va sayohatchilar, jo‘g‘rofiyashunoslar va missionerlar, isti‘lochilar va zabt etuvchilarning yo‘lida joylashgan edi. Ayni paytda esa, O‘zbekiston tashabbuskor, madaniyat, tarix, an‘ana va ekzotik mamlakatlarga qiziquvchilar uchun maftunkor sayyohlik yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Buyuk Ipak Yo‘li chorrahasida yashovchi o‘zbek xalqining an‘ana va odatlari ko‘plab asrlar davomida zoroastritlar, so‘g‘diylar, baqtriyaliklar

va ko'chmanchi qabilalar urf odatlari va shuningdek islom dini urf-odatlari tasiri natijasida shakllandi. O'zbekiston bo'ylab sayohat mobaynida, sayyohlar nafaqat me'moriy yodgorliklarni ko'rishi va shuningdek xalq bayramlarini nishonlashda ham ishtirok etishlari mumkin. (Misol uchun Navro'z yangilanish, bahorgi bayram 21-mart kun va tun teng bo'lgan vaqt). Har bir yo'nalish sayyohlar mahalliy xalqni yashash tarzini ko'rish, milliy taomlarni tatib ko'rish va folklor shou dasturlarini ko'rish uchun mahalliy xonadonlarga tashrifni o'z ichiga oladi. Sharqona bozorlar haqidagi an'anaviy tasavvurlar; to'kin-sochinlilik, xushmanzaralilik, shovqunlilikni O'zbekiston bozorlarida yaqqol ko'rish mumkin. Yaxshi bozor maxsulotlar bilan to'lib toshishi, rang barang, baland ovoz va hayqiriqlar eshitilib turilishi, savdolashish bo'lishi kerak. Ayniqsa turli tumanligi bilan o'zbek milliy oshxonasi diqqatga sazovor. Taomlar, ajdodlarning boy tajribasiga asoslangan xolda, o'zbek xalqining xayot tarzi va madaniyatini aks ettiradi. Har qanday nozik tabli xo'randa ham zirovarlar isi bilan to'lgan o'zbek mehmonnavozligiga befarq tura olmaydi. Qadimdagi karvonsaroylar o'rnini zamonaviy qulay mehmonxonalar egalladi. Sayyohlik hududlarda joylashgan mejmonxonalar har qanday mehmonning talabini qondirishi mumkin. Yagona "qiyinchilik" didga mos keluvchi dizayn yoki komfortni tanlashda bo'lishi mumkin. Yevropa uslubini hush ko'ruvchilar uchun zamonaviy interyerlarga ega mexmonxonalar, aksincha sof ma'nodagi sharqona muhitni hohlovchilarga esa o'zining naqshli eshiklari, rang-barang gilamlardan tortib sharqona ayvonlargacha ega bo'lgan mexmonxonalar ham muhayyodir. O'zbekiston hozirda rivojlangan transport infrastrukturasi ega. Manzilga yetib olishingiz uchun sizga Buyuk Ipak Yo'li davridagidek bir oy kerak emas. O'zbekiston bo'ylab katta shaxarlarga aviatsiya yordamida yetib olish tez va qulay.

O'zbekiston faqatgina tarixiy va afsonaviy me'morchiligi bilan mashxur bo'lib qolmasdan, aktiv sayyohlik yo'nalishlariga ham ega. Mamlakatimizning geografik jihatdan qulay joylashganligi bu yerda zamonaviy qulaylik va yovvoyi tabiatning uyg'unlikka kirisha olishiga inkoniyat beradi. O'zbekiston hududida har qanday tabiat landshaftlarini; tog', vodi, cho'l, daryo va ko'lni uchratish mumkin. O'zbekistonning turfa xil maftunkor tabiati G'arbiy Tyan-Shan tog'i bo'ylab piyoda yurish va tog'ning butun go'zalligini his qilishni imkoniyatini beradi. Ko'plab alpinistlar va chang'ichilar ekstrimal hissiyotlar qidirib balandligi 3309 metr bo'lgan Chimyon tog'lariga intilishadi. Otda yurish har qanday yoshdagi va har qanday temperamentdagi odamga zavq bag'ishlaydi. Va bu bilan yil bo'yi betakror iqlim sharoitlarida shug'illanish mumkin. O'z o'tmishdagi Buyuk Ipak Yo'lining harakatini his qilmoqchi bo'lsangiz Qizil-Qum cho'li bo'ylab sayohatga taklif

qilamiz. Qum uyimlari, quyoshning ayovsiz jazirasi, har-har yerdagi saksavullar va tuya qo'ng'irog'ining ovozi va faqat cheksiz qumliklar. Hukumat tomonidan turizm sohasini modernizatsiya qilish, davlatda transport va mexmonhona infrastrukturasi yaxshilash, hamda turizm normativ-huquqiy bazani mukammallashtirish sohalarida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Turizm mahsulotlarini horijda tanitish maqsadida "Mega-info-tur" – tanishuv safarlari marketing loyihasi horijiy turistik kompaniyalar va ommaviy axborot vakillari uchun amalga oshirilib kelinmoqda. Shu kabi safarlar turistik mavsumlarning kengaytirish, vatanimizga keluvchi turistlarning oqimlari muddatini optimallashtirish, hamda O'zbekistonda har bir fasl turistlar uchun o'ziga hos bo'lishini ko'rsatib berishda muhim ro'l o'ynaydi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Turizm to'g'risida. Qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil 16-aprelda qabul qilingan. Senat tomonidan 2019-yil 21-iyunda ma'qullangan.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-avgustdagi PF-5781-son "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PQ-5611-son "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
4. I.A.Karimov. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis va Qonunchilik palatasi va senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. Toshkent.: O'zbekiston. 2010.-56-b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 16 oktyabr kuni Butunjahon turizm tashkiloti (YUNVTO) Bosh assambleyasining 25-sessiyasi ochilish marosimida so'zlagan nutqi.
6. Mirzayev Murotjon Ahmadjonovich, Aliyeva Mahbuba To'ychiyevna. Turizm asoslari. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti". Toshkent-2011.
7. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/29/tourism/>.
8. <https://kun.uz/uz/news/2023/10/16/zbekistonda-turizm-sohasi-2017-2023-yillarda-islohotlar-qanday-natijalarga-olib-keldi>

O'RTA OSIYODA MADANIY XO'JALIK MARKAZLARINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH

Eshchanov Izzatbek Bekpo'latovich
Urganch Davlat Universiteti magistranti

Aannotatsiya: O'rta Osiyoda tabiiy sharoitning hozirgi holatga kelish imkoniyatining huruj hududlari ko'chib, yangi sug'oriladigan dexqonchilik vohalarining vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Misdan qadimgi mehnat qurollari tomonidan tayyorlangan oziq-ovqat maxsulotlari yil sayin aholi sonining oshib borishi natijasida aholining iqtisodiy ehtiyojini qondira olmadi. Tarixiy taraqqiyotning to'xtovsiz rivojlanishi natijasida ishlab chiqarish kuchlarining markazlashish jarayoni yanada rivoj topdi. Xo'jalik sohasidagi bilimlarning ixtisoslashishi yuz berdi. Insoniyat tomonidan xo'jalik sohasidagi faoliyati davom etdi, sifat jihatidan muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Sug'orilish madaniyatining o'sishi, mehnat qurollarining xilma-xilligi, aholi sonining to'xtovsiz o'sib borishi, qaqbilalar o'rtasidagi munosabatlarning keskinlashishi, chorvador qabilalarning vujudga kelishi, tarixiy vaziyatning notinchligi, yanada mukammal bilimlarning paydo bo'lishiga olib keldi.

Kalit so'zlar: tarixiy manbalar, madaniy xo'jalik markazlar, urbanizatsiya, dehqonchilik, rivojlanish.

Aannotation: the potential of natural conditions in Central Asia to reach their present state has caused the hurug areas to migrate and give rise to New irrigated dexterity oases. Food products made from copper by ancient labor weapons could not meet the economic need of the population as a result of the increase in the population from year to year. As a result of the stagnant development of historical progress, the process of centralization of production Forces has become more advanced. Specialization of knowledge in the field of business occurred. The activities of mankind in the field of Agriculture continued, significant qualitative changes took place. The growth of irrigation culture, the variety of Labor weapons, the continuous growth of the population, the aggravation of relations between the khaqbilas, the emergence of cattle tribes, the turmoil of the historical situation, the emergence of more perfect knowledge.

Keywords: historical sources, cultural economic centers, urbanization, farming, development.

KIRISH

Tarixchi, madaniyatshunos olimlarning fikrlariga asoslanib o'tmishdagi ajdodlarimiz madaniyati ma'lum darajada rivojlanib o'tg'aligini asos deb qabul qiladigan bo'lsak, bu madaniyat rivojlanish kurtaklarini eng qadimiy poleolit davridan, ya'ni O'rta Osiyoda odam zoti paydo bo'la boshlagan - 500 ming yil avvalgi davrlarga borib yetadi. Shu bilan bir qatorda bu yarim million yil doirasidagi inson hayoti, madaniyati, rasm-rusm hamda odatlarini o'rganish uchun hozirgi kunimizda yetarlicha sharoitlarga gamiz.[1]

Miloddan ilgari III-ming yilliklar boshlarida, ya'ni bundan 30-26 asrlar muqaddam Markaziy Osiyoda o'troq dehqonchilik rivoj topishi, ibtidoiy jamiyat yemirila borib quldorlik tuzumining vujudga kelishi, Sug'd, Xorazm, Baqtriya kabi davlatlarning paydo bo'la boshlashi, yangi diniy qarashlarning shakllanishi natijasida o'sha davrga xos bo'lgan turmush tarzini ifodalovchi an'ana, rasm-rusumlar, marosim va bayramona qadriyatlar yuzaga kelgan. Fargona vodiysining So'x tumanida topilgan Sulungur g'oridagi ashyoi - atiqalar, Anov va Namozgoh, Sopollitepa qazilmalarining namunalari ajdodlarimizning qadimgi makonlari qanday bo'lganligi, hayot va turmush tarzi, ma'naviy-madaniy xususiyatlari to'g'risida ma'lum tasavvurlar hosil qilishga imkon beradi. Agarda biz tarix zarvaralarini ochishga e'tiborimizni beradigan bo'lsak, Markaziy Osiyoda istiqomad qilgan ajdodlarimiz - saklar, massagetlar, baqtriylar, sug'diylar, xorazimiylar o'zlari yashayotgan qadimgi viloyatlar, tumanlarni doimo asrashga, bir-birlariga yaqin bo'lishga intilishgan.[2]

Dehqonchilik vohalarini o'rab olgan dashtu-adirlarda yashovchi chorvador xalqlar saklar nomi bilan mashhur bo'lib, ularning voha xalqlari tili, dini, kelib chiqish ildizlari, urf-odatlarini bir-biriga yaqin, ular tashki dushmanga birgalashib kurashgan. Qavm-qarindosh, quda-anda bo'lib yashashgan, bir daryodan suv ichishgan, birgalashib O'rta Osiyoning qadimgi madaniyatini yaratganlar" degan ma'lumotga egamiz.

Qadimgi fors va yunon manbalari eramizdan avvalgi VIII – VII asrlarda hozirgi Markaziy Osiyo hududida Baqtriya va Xorazm singari quldorlik davlatlari paydo bo'lganligi haqida xabar beradi. Persepol saroyidagi tosh qabrlarga bitilgan rasmlar, Naqshi Rostam darasidagi shoh Doro qabriga bitilgan bezakli tasvirlar, «Avesto», qadimgi yunon, rim va xitoy mualliflarining asarlarida hozirgi markaziy osiyoliklarning inoddiy va ma'naviy madaniyati haqidagi muayyan ma'lumotlar berilgan.

Mustaqil oilalarning urug' jam orasidan ajralib chiqishi ibtidoiy jamoa tuzumini inqirozga olib keldi va ijtimoiy munosabatlarning yangi bir ko'rinishi — sinfiy jamiyatning paydo bo'lishiga zamin hozirladi. Ishlab chiqarish jarayoni mustaqil oila jamoalarini birlashtirib turuvchi asosiy omilga aylandi. Ishlab chiqarishga asoslangan oilalarning ko'payishi ay rim oilalarda ortiqcha mahsulotlarning paydo bo'lishi va mahsulot ayirboshlashni vujudga keltirdi.

Oila jamoasidagi ortiqcha daromad va ayirboshlash eng dastlabki mehnat taqsim otini keltirib chiqardi. Oilalar o'zlari uchun qulay bo'lgan ishlab chiqarish sohasini tanlay boshladilar. Oilalarda to'plangan ortiqcha boylik – xususiy mulk urug'larning iqtisodiy tabaqalanishiga sabab bo'ldi.

ASOSIY QISM

Hozirgi o'zbek xalqining qadimgi davr madaniyati Markaziy Osiyoda yashovchi boshqa xalqlar madaniyati bilan chambarchas bog'liq holda ravnaq topgan. Milliy madaniyatimizning rivojlanish jarayoniga e'tibor bersak, xalqimiz milliy ongining rivoji va umuminsoniy madaniyatlarning o'zaro ta'siri ostida ro'y berganligini ko'ramiz. Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati rivojida «Buyuk ipak yo'li»ning roli benihoya katta bo'lgan.

Eramizdan avvalgi II ming yillikning oxiri va I ming yillikning boshlariga kelib, O'rta Osiyoda Baqtriya, So'g'diyona va Xorazm kabi madaniy jihatdan rivojlangan davlatlar paydo bo'ldi. Mazkur davlatlarning qadimgi davr madaniy taraqqiyoti boshqa bir qator xalqlar: Eron, Xitoy va Hind madaniyatlarining ta'siri ostida ro'y bergan. Masalan, taxminan eramizdan avvalgi I ming yillik o'rtalariga kelib Baqtriya Hindiston bilan bo'ladigan savdo-sotiqning asosiy markaziga aylandi. Savdo-sotiqning yuksalishi natijasida mustahkam qilib qurilgan qal'alar xalqning keng iste'mol va tashqi savdoga olib chiqiladigan mahsulotlar ishlab chiqaradigan iqtisodiy va madaniy markazlariga aylana boshladi. Yirik iqtisodiy markaz — shaharlarning vujudga kela borishi uchinchi mehnat taqsimotining vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Jismoniy va aqliy mehnat bir-biridan ajrala bordi. Shaharlarda nafaqat moddiy va madaniy boyliklarni yaratuvchi tabaqalar, shuningdek, ma'naviy-madaniy boyliklar, ma'naviy qadriyatlar yuzaga keltiruvchi tabaqa- aqliy mehnat ahli shakllana boshladi.

Ayniqsa, hunarmandchilik taraqqiy etgan shahar-qal'alarda aqliy mehnat bilan shug'ullanuvchi ruhoniylar, san'atkorlar, shoirlar boy-badavlat kishilarning farzandlariga G'arb san'ati va sodda ko'rinishdagi fanlar sohalaridan ta'lim-tarbiya beruvchi ziyoli tabaqalari vujudga kela bordi.

Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi, shahar-qal'alarning paydo bo'lishi, yirik sug'orish va mudofaa inshootlarining qurilishi, ma'muriy boshqaruv tizimi — davlatlarning tarkib topishiga zamin yaratib berdi.

Eramizdan avvalgi I ming yillikning birinchi yarmida yaratilgan «Avesto» matnlariga e'tibor bersak, qadim ajdodlarimiz o'sha davrlardayoq dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilikni rivojlantira olganligini kokramiz. «Avesto»ning «Yasna» va «Vandidod» kabi qismlarida Ahuramazdaning eng yaqin yordamchilari, ya'ni buyuk kuch-qudratga ega bo'lgan ilohlardan biri – Xshatra Varya ma'danlardan turli xil buyumlar yasovchi hunarmandlar homiysi sifatida talqin qilinadi. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, eramizdan avvalgi I ming yillikning boshlaridayoq Markaziy Osiyo hududida ijtimoiy- iqtisodiy o'zgarishlar sodir bo'lgan. Dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik madaniyati ancha rivojlanib, mehnat taqsimoti tugallanib ulgurgan, ijtimoiy tabaqalanish amalga oshib, davlat hokimiyati o'rnatilgan va mustaqil davlatchilikning tamal toshi qo'yilgan.

O'rta Osiyoda Miloddan avvalgi 3 ming yillikning o'rtalarida bronza (mis, qalay va qo'rg'oshin qorishmasi) davri boshlanishi bilan ota urug'i – patriarxat topadi. Bronza davrida dehqonchilik xo'jaligi yangi erlarda, jumladan O'zbekiston hududida ham keng yoyilgan. Mazkur davrda ishlab chiqarish munosabatlari tez rivojlanib, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar yangi asosda taraqqiy etadi.

O'rta Osiyoda qabilalar tomonidan yangi erlarni keng o'zlashtirish jarayoni miloddan avvalgi 4 ming yillikning oxiri - 3 ming yillikda boshlangan. Zarafshonning yuqori qismida, Panjikent shahridan 15 km g'arbda topilgan 90 gektar maydonda joylashgan Sarazm qishlog'i harobasi moddiy topilmalarida Janubiy Turkmaniston ziroatchilari va Xorazmning Kaltaminor madaniyatlariga mansub buyumlar bor. Xuddi shu davrda (miloddan avvalgi 4-3 ming yilliklarda) Afg'onistonning shimoli-sharqida Hind-Pokistonning mashhur Xarappa madaniyati vakillarining makonlari paydo bo'ladi.

Bronza davrida O'rta Osiyoning janubiy viloyatlarida baland bo'yli, boshi cho'zinchoq, yuzi tor odamlarning vakillari tarqalgan. O'rta Osiyoning shimoliy dasht va cho'l qismida janub aholisidan farq qilgan boshi dumaloq, yuzi juda keng va cho'ziq bo'lmagan qabilalar yashagan. Janubiy qiyofali odamlar O'rta er dengizi irqining vakillari deb ataladi. Ular Olb Osiyo, Mesopotamiya, Eron, Afg'oniston, O'rta Osiyoning janubi, Hindiston kabi katta grafik hududga yoyilganlar. Shimoliy qiyofali odamlar Janubiy Sibir hududidan to Qozog'iston va O'rta Osiyoning shimoli-sharqiy qismida, Ural, Volga erlarigacha tarqalganlar. Miloddan avvalgi 2 ming yillikning ikkinchi yarmida O'rta Osiyo hududida qadimgi janubiy va shimoliy

qiyofadagi, ya'ni dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan odamlar vakillarining aralashib ketishi jarayoni boshlanadi. Shu davrga kelib bronza davri qabilalari O'rta Osiyodagi turli elatlarga asos solganlar. O'zbekiston hududida joylashgan shu elatlarning vakillari - so'g'dlar, baqtriylar, xorazmiylar va saklar, o'zbek xalqining qadimgi ajdodlaridan bo'lib, ular haqida ayrim ma'lumotlar qadimgi yozma manbalarda saqlangan.

Miloddan avvalgi 1 ming yillikdan boshlab, yirik madaniy-tarixiy viloyatlar - Xorazm, Baqtriya, So'g'd, Farg'ona, Shosh (Choch) qadimdan, to o'rta asrlargacha Sharq hududlarida juda mashhur bo'lgan.

Antropologik va yozma manbalarning ma'lumotlari O'rta osiyoda alohida eng qadimgi elatlarning shakllanishi va etnik hududlarning ajrala boshlashi miloddan avvalgi IX - VIII asrlarga oid bo'lgani haqida dalolat beradi. Bu masalani o'rganish juda murakkab muammo bo'lsa ham, shubhasiz aytib o'tish kerakki, miloddan avvalgi VI asrning ikkinchi yarmida Erondagi ahmoniylar sulolasi podsholarning O'rta Osiyoga yurishlari boshlanganda bu elatlarning ajrala borish jarayoni butunlay tugagan va turli qadimgi xalqlarning hududiy joylashuv chegaralari, viloyatlarning umumiy chegaralari ahmoniytlardan ancha oldingi davrlarda shakllangan edi. Yozma manbalarga ko'ra ahmoniylar O'rta Osiyoning alohida yirik viloyatlariga qarshi harbiy yurishlarni boshlaganlar. Demak, O'rta Osiyo viloyatlari va aholisi haqida, ularning hududiy joylashuvi va ayrim viloyatlarning chegaralari haqida Sharqda turli ma'lumotlar to'plangan edi.

Jahon tarixidagi ilk davlatlar dehqonchilik kabi ishlab chiqaruvchi xo'jaliklar paydo bo'lgan joylarda shakllandilar. Ming yillar davomida faqat termachilik va ovchilik hisobiga yashab kelgan, dehqonchilikni bilmagan ko'pgina qabilalar va elatlar davlatchilik bosqichiga ko'tarila olmadilar.

Eng qadimgi davlatlar miloddan avvalgi 4-ming yillikda Ikki daryo oralig'ida (Mesopotamiya) va qadimgi Misrda paydo bo'ldi. Bundan 10 ming yillar ilgariyoq bu erda termachilik va ovchilik asosida ekinlarni etishtirishga va yovvoyi hayvonlarni qo'lga o'rgatish - chorvachilikka o'tish boshlanadi. Asta-sekinlik bilan dehqonchilik bu erdan qo'shni hududlarga (Kavkazorti, Eron, O'rta Osiyo, Hindiston, Xitoyga) tarqaladi. Miloddan avvalgi 3-2-ming yillikdayoq Qadimgi Sharq mamlakatlari o'rtasida qalin tarixiy-madaniy aloqalar mavjud edi.

Arxeologik topilmalar shuni ko'rsatmoqdaki, miloddan avvalgi 2-ming yillik o'rtalarida O'zbekiston (Surxon vohasi)da qadimgi dehqonchilik madaniyati rivojlanishi asosida ilk davlatchilikka o'tish jarayoni boshlanadi. Bu jarayon bosqichma-bosqich rivojlanishining o'ziga xos xususiyat va qonunlarga ega edi.

Ilgarigi o'quv qo'llanmalari va darsliklarda ilk davlatlarning shakllanishini ekspluatatsiyaning paydo bo'lishi yoki boshqa kishilar mehnati bilan yaratilgan mahsulotni o'ziniki qilib olishning vujudga kelishi natijasida jamiyatning bir-biriga dushman sinflarga bo'linishi bilan bog'lab tushuntirilar edi. Aslida, turli manbalar ilk davlatchilikka o'tishda boshqacha tarixiy vaziyatni ko'rsatmoqda.

XULOSA

O'rta Osiyoda rivojlangan dastlabki davlatlardan qadimgi Baqtriya eng yiriklaridan biri bo'lgan. Bu davrda Baqtriya viloyatlariga qadimgi Xorazm davlati va sak-massagetlarning harbiy-siyosiy uyushmasiga tegishli o'lkalar chegaradosh bo'lgan.

Marg'iyona va So'g'diyona qadimg Baqtriya davlatining ayrim qismlari bo'lganligi haqida turli manbalar xabar qiladi. Qadimgi fors podshosi Doro I ning Marg'iyonadagi Frada boshchiligidagi qo'zg'olonni (mil.avv. 521 y.) tor-mor qilishi haqida Behistup yozuvlaridagi xulosa: «mana nimalarni men Baqtriyada qildim». Doro III davrida Baqtriya va So'g'diyona birlashtirilgan o'lka bo'lib, unda Bess ismli satran hokimlik qilgan vaziyati va Marg'iyona, Baqtriya hamda So'g'diyona aholisining urf-odatlar va madaniyati bir-biriga ancha o'xshashligi ham shular jumlasidandir.

Arxeologik manbalarga ko'ra, Baqtriya va So'g'diyona viloyatlariga nisbatan, Xorazm tuprog'ida miloddan avvalgi IX - VIII asrlarga oid paxsa yoki xom g'ishtdan qurilgan uy-joylar, mudofaa devorlari va turli inshootlar topilmagan. Sopol idishlar qo'lda yasalgan va kulolchilik charxi bu davr mahalliy hunarmandchiligida noma'lum bo'lgan. Ayrim tadqiqotchilar shu vaziyatni hisobga olib, ahamoniylargacha bo'lgan davrda Xorazm tuprog'ida yirik davlat tashkil topmagan deb xulosa chiqarganlar.

Ammo, shunga e'tibor berish kerakki, miloddan avvalgi VII asrning oxirlariga kelib, qadimgi Xorazm shahar markazlaridan biri Qo'zaliqir mudofaa devorlarining tuzilishi bilan Baqtriyadagi Qiziltepa shahar devorlarini tuzilishida ancha o'xshashliklar topildi. Baqtriya va Xorazm shahar markazlari mudofaa devorlarining o'rtasida jangchilar yurishi uchun maxsus yo'lak bo'lgan. Shahar devorlari ustiga o'q otish uchun mudofaa burjlari qurilgan. Devorlarda har 2 metrda shinaklar qoldirilgan. Demak, shu davrga kelib Xorazm tuprog'ida yirik shahar markazlari paydo bo'ldi.

O'rta Osiyo viloyatlarining madaniy o'xshashliklariga sabab xalqlarning qo'shni-qarindoshligi, umumiy urf-odatlar, tili, savdo-sotiq, madaniy aloqalari, janubda yuqori darajada rivodlangan madaniyatning ta'siri, janubiy aholi bir

qismining Xorazm chegaralari yonida va aynan viloyat hududiga tarqalishi deb faraz qilinadi. Agar ko'rsatib o'tilgan fikrlar, jumladan, oxirgisi to'g'ri bo'lsa, qabilalarning ko'chish jarayoni fors podshosi Kir II ning yurishlaridan ancha oldingi davrlarda boshlangan Janubiy viloyatlarning vakillari va mahalliy aholisi qo'shilish natijasida yangi madaniy va etnik jarayonlar vujudga kelishi mumkin edi. Bu vaziyat, arxeologik va antropologik ma'lumotlarga ko'ra, O'rta Osiyo va xususan O'zbekiston hududida bronza davrida va miloddan avvalgi 1 ming yillikning boshlarida ancha taraqqiy topgan.

Misol uchun, miloddan avvalgi IX - VIII asrlarda Janubiy So'g'diyonada (Qashqadaryo vohasi) charxda ishlangan idishlarning paydo bo'lishi, qurilishida g'isht bilan naxsaning ishlatilishi, uy-qo'rg'onlar va ayrim qal'alarning bino qilinishi Baqtriyaning So'g'diyonaga madaniy ta'sirini va baqtriyaliklar tomonidan ba'zi tumanlarning o'zlashtirilishini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar

1. U.Qoraboev. "O'zbekiston bayramlari", Toshkent, 1991 yil. 6-7-bb.
2. "O'zbekiston xalqlari tarixi" Toshkent: "Fan, 1-jild, 4-5-bb.
3. Азия. Десять цивилизации. -М.: 1996.
4. Asqarov A. Eng qadimiy shahar. -Т.: 2001.
5. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi (o'quv qo'llanma). Toshkent: Universitet, 2007.
6. Asqarov A. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. Toshkent: O'zbekiston, 2015.
7. Kamoliddin Sh.S. Markaziy Osiyo tarixi tarixshunosligining dolzarb muammolari / 5A120304 – Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari (Markaziy Osiyo mamlakatlari) mutaxassisligi bo'yicha magistratura talabalariga mo'ljallangan o'quv qo'llanmasi. Toshkent: ToshDShI, 2017.
8. Sagdullayev A. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. Toshkent: O'qituvchi, 1996.
9. Абдуллаев Р.М. Туркестанские прогрессисты и национальные движения // Звезда Востока, 1992, № 1.

DIDAKTIK VOSITALAR ASOSIDA BO‘LAJAK PROFESSIONAL TA‘LIM O‘QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

Dushaboyev Husniddin Achilovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Hamidov Jalil Abdurasulovich

Pedagogika fanlar doktori, professor

E-mail: husniddin02.08.1983@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanishni o‘ziga xos ahamiyati, o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarning asosiy va texnologik afzalliklari to‘g‘risida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: professional ta‘lim, didaktika, kasbiy faoliyat, zamonaviy didaktika, elektron qo‘llanma, elektron ma‘lumot, didaktik rivojlanish.

KIRISH

Bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini tayyorlashda bugungi kunda OTM larida zamonaviy didaktik vositalari xususan, elektron darsliklar, elektron o‘quv qo‘llanma, elektron masalalar to‘plami, elektron trenajyorlar, elektron praktikumlar, elektron ma‘lumotnomalar, elektron ensiklopediyalar, avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari, elektron o‘quv metodik-majmua (EO‘MM), mabil ilovalar va shu kabi boshqa ko‘plab zamonaviy didaktik vositalarisiz tasavvur etish qiyin. Shu bois, hozirgi zamon professional ta‘limida zamonaviy didaktik vositalari tobora katta ahamiyat kasb etmoqda.

Zamonaviy ta‘lim tizimida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida “Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida shiddat bilan rivojlanayotgani islohotlarni mamlakatimizning jahon sivilizatsiyasi yetakchilari qatoriga kirish yo‘lida tez va sifatli ilgarilashini ta‘minlaydigan zamonaviy innovatsion g‘oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi” deb alohida ta‘kidlangan, shuningdek 2019-yil 6-sentyabrdagi “Professional ta‘lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812-son Farmoni hamda Harakatlar strategiyasida mehnat bozori mutanosibligini va infratuzilmasi rivojlanishini

ta'minlash, mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faolligini to'liq amalga oshirish uchun sharoitlar yaratish, ishchi kuchi sifatini yaxshilash, ishga muhtoj shaxslarni kasbga tayyorlash, tizimida belgilangan vazifalari amalga oshirishda didaktik vositalarni ta'lim jarayoniga joriy etishga muayyan darajaada xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro mehnat bozori talablari, integratsion jarayonlarning jadallashuvi, raqamlashtirish, sanoatdagi texnologik inqiloblar davrida zamon talablariga mos malaka va ko'nikmalarga ega raqobatbardosh o'rta bo'g'in mutaxassislarini tayyorlashni, kasb-hunar ta'lim sohasida yangi tizimni - xalqaro andozalarga mos professional ta'lim tizimini talab qildi. Natijada kasb-hunar ta'limi sohasida ham davlat siyosati tubdan o'zgardi. Mazkur Farmon O'zbekiston tarixida **yangi professional ta'lim tizimini** tashkil etishga asos bo'lgan bo'lsa, 2020 yil 24 yanvarda davlatimiz rahbari o'z murojaatnomasida **“Joriy o'quv yilidan boshlab, mutlaqo yangi professional ta'lim tizimi yo'lga qo'yilib, kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar tashkil etiladi”** deb mazkur tizimning ahamiyatini yana bir bor alohida ta'kidladi.[1]

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy ta'lim tendensiyalari orqali jadal rivojlanuvchi va o'zgarib turuvchi jamiyat zamonaviy mehnat bozori ehtiyojlarini qanoatlantirishga qodir yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash zarurligini talab etmoqda. Shu bois kasb ta'limida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish, kasb ta'limi dasturlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Ta'limda axborot texnologiyalari va o'qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari A.A.Abduqodirov, U.Sh.Begimqulov, U.Yuldashev, N.I.Tayloqovlarning ishlarida ko'rishimiz mumkin.[2] Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo'llash texnologiyasi asoslari va tamoyillarini, ularning umumiy tuzilmasi va o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida J.Hamidovlar tadqiqotlar olib borishgan.[3]

Professional ta'lim o'quvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini takomillashtirish kasbi eng ommaviy kasbga aylanib qoldi. Bu esa o'z navbatida bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarini tajribali va iste'dodli bo'lishi, dolzarb muammoni hal etishda, ya'ni davlat ta'lim standartlari talablari darajasidagi kadrlarni tayyorlash ishlari «oddiy» pedagoglar tomonidan faqatgina zamonaviy o'qitish texnologiya va o'quv-didaktik hamda vizual vositalarni qo'llab didaktik jarayonni tashkil etish va obyektiv boshqarish orqali ijobiy amalga oshirilishi mumkin.

O'qituvchining axborot va boshqaruv funktsiyalarini amalga oshirish uchun zamonaviy didaktik o'qitish vositalari muhim ahamiyatga ega. Ular o'quvchilarning kognitiv jarayonlarini qo'zg'atishga va qo'llab-quvvatlashga yordam beradi, o'quv materialining ko'rinishini yaxshilaydi, uni yanada qulayroq qiladi, o'rganilayotgan hodisa haqida eng aniq ma'lumotlarni berad va ular mustaqil ishlarni faollashtiradi va uni individual sur'atda bajarishga imkon beradi. Zamonaviy didaktik vositalari xususan, elektron darsliklar, elektron o'quv qo'llanma, elektron masalalar to'plami, elektron trenajyorlar, elektron praktikumlar, elektron ma'lumotnomalar, elektron ensiklopediyalar, avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari, elektron o'quv metodik-majmua, mabil ilovalar va shu kabi boshqa ko'plab zamonaviy didaktik vositalardan foydalana olish zarur. Hozirgi zamon professional ta'limida zamonaviy didaktik vositalari tobora katta ahamiyat kasb etmoqda, professional ta'lim tizimida zamonaviy didaktik vositalarining ahamiyati ularning qo'llanilishi bosqichlari va darajalari bilan belgilanadi. Birinchi bosqichda zamonaviy didaktik vositalari an'anaviy ta'lim shakllari va o'qitish metodlari doirasida alohida pedagogik vazifalarni hal qilish vositasi sifatida qo'llaniladi. Zamonaviy o'quv didaktik vositalar yordamida hal qilinadigan asosiy pedagogik vazifalar quyidagilar hisoblanadi:

- dasturiy ta'minot bilan dastlabki tanishuv, uning tayanch tushuncha va konsepsiyalarini o'zlashtirish;
- har xil darajadagi tayanch tayyorgarlik;
- muayyan dasturiy ta'minotda amaliy vazifalarni hal qilish ko'nikma va malakalarini egallash;
- nostandart muammoli vaziyatlarda tahlil qilish va mustaqil qarorlar qabul qilish ko'nikmasini egallash;
- aniq faoliyat turlariga qobiliyatni rivojlantirish;
- o'rganilayotgan ob'ektlar, jarayonlar va faoliyat muhiti modellari bilan o'quv-tadqiqotchilik eksperimentlarini o'tkazish;
- bilim, ko'nikma va malakalarni qayta tiklash (kam uchraydigan holatlar, vazifa va texnologik operatsiyalar uchun);
- bilim va ko'nikmalar darajasini nazorat qilish va baholash.

Qayd etilgan vazifalarning integral xarakteriga ega bo'lishiga qaramay, ularning echimi bir-biriga ta'sir etadi, zamonaviy didaktik vositalari o'quv jarayonini boshqa o'quv metodik vositalar bilan baravar holda qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Hal qilinadigan pedagogik vazifalarga bog‘liq ravishda zamonaviy o‘quv didaktik vositalar to‘rt sinfga bo‘linadi: nazariy va texnologik tayyorgarlik vositalari; amaliy tayyorgarlik vositalari; yordamchi vositalar; majmuaviy vositalar.

Turli ko‘rinishdagi zamonaviy o‘quv didaktik vositalarini birlashtirish natijasi majmuaviy vosita hisoblanadi. Bir xil turdagi zamonaviy o‘quv didaktik vositalarining birlashishi esa integral vositani hosil qiladi. Dasturiy majmua tushunchasi vositalar to‘plamini mexanik birlashtirishni anglatmaydi. Majmua yaxlit tizim sifatida o‘quv jarayonini markazlashgan holda boshqarishni ta‘minlashi va uning tarkibidagi zamonaviy o‘quv didaktik vositalardan tizim bo‘g‘inlari sifatida sinxron foydalanishni ta‘minlashi kerak.

Zamonaviy didaktik vositalarning asosiy afzalliklari bo‘lib quyidagilar hisoblanadi: ta‘lim oluvchiga o‘ziga qulay zamonaviy didaktik vositalari bilan ishlash joyi va vaqtini, o‘qish sur‘atini tanlashga imkon beradigan o‘quv materialini mustaqil o‘zlashtirish (mustaqil ta‘lim olish) uchun shart-sharoitlar yaratilishi; ta‘limni yanada chuqurroq individuallashtirish va uning variativligini (ayniqsa, ta‘lim oluvchining joriy tayyorgarlik darajasi va qiziqishlar doirasiga moslashtiriladigan zamonaviy didaktik vositalari) ta‘minlash uchun shart-sharoitlar yaratilishi; o‘rganilayotgan ob‘ektlar va jarayonlarning modellari (shu jumladan, amaliyotda tanishish qiyin bo‘lgan modellar) bilan ishlash imkoniyati; o‘rganilayotgan ob‘ektlarning uch o‘lchamli virtual obrazlarini taqdim etish va birgalikda ishlash imkoniyati; noyob axborot materiallarini (slyaydlar, rasmlar, qo‘lyozma, videolavhalar, ovozli yozuvlar va boshqalar) multimedia va mabil ilova shaklida taqdim etish imkoniyati; nazoratni avtomatlashtirish, bilim va ko‘nikmalarni yanada ob‘ektiv baholash imkoniyati; bilim va ko‘nikmalarni nazorat qilish uchun takrorlanmaydigan topshiriqlar sonini avtomatik tarzda generatsiya qilish imkoniyati; axborotni izlash (gipermatn, gipermedia, avtomatlashtirilgan ko‘rsatkichlar, tayanch so‘zlar bo‘yicha izlash, butun matn bo‘yicha izlash va boshqalar) imkoniyati; ilg‘or psixologik-pedagogik metodikalarni (o‘yinli va musobaqali ta‘lim shakllari, eksperiment o‘tkazish, virtual holatga “sho‘ng‘ish” va boshqalar) samarali qo‘llash uchun yaratilgan imkoniyatlar. Yuqorida qayd etib o‘tilgan mulohazalar zamonaviy didaktik vositalarini didaktik va funksional nuqtai nazardan tavsiflaydi. Zamonaviy didaktik vositalarining texnologik afzalliklariga quyidagilar kiradi: ishlab chiqish tezkorligining oshishi; yangilash, rivojlantirishning osonligi va nusxalarini ko‘paytirishning osonligi, internet orqali foydalanishi va tez tarqatilishi. Ta‘limda zamonaviy didaktik vositalarining faol qo‘llanilishining ahamiyati shundan iboratki, ular nafaqat ma‘lum pedagogik vazifalarni hal qilish

vositalari sifatida foydalaniladi, balki didaktika va metodikaning rivojlanishiga turtki beradi, o'qitish va ta'limning yangi shakllarini yaratishga imkoniyat yaratadi. Masofaviy ta'lim Internet texnologiyalarining keng tarqalishi natijasida jadal rivojlanadi. Multimedia, kompyuter grafikasi, mabil ilovalar va trenajyor tizimlari texnologiyalari, shuningdek raqamli ma'lumotlarni zichlashtirish metod va algoritmlarining rivojlanishiga, kasbiy faoliyat sharoitini imitatsiya qiluvchi virtual voqelikka "kirish" orqali foydalaniladigan o'qitish metodikalarini ishlab chiqishga turtki beradi. Bundan tashqari, kompyuterli tarmoq trenajyorlar sinfining yaratilishi ishbilarmonlik va musobaqa o'yinlari (kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirishda kasbiy musobaqa va ishbilarmonlik o'yinlari avvaldan qo'llanilib kelinsada, lekin zamonaviy didaktik vositalari ularni tashkil etish va o'tkazish sifatini sezilarli oshiradi shaklidagi mashq qilish metodikasining rivojlanishiga ham imkoniyat yaratadi). Metodika va didaktikaning rivojlanishida zamonaviy didaktik vositalari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bundan tashqari kasbni yuqori darajada egallashda motivatsiya ham muhim o'ringa ega, motivatsiya o'z ichiga zamonaviy o'quv didaktik vositalar sohasidagi zamonaviy yutuqlardan foydalanishga tayyorgarlik, mustahkam kasbiy bilim va amaliy ko'nikmani egallash, bilishga qiziqish, zamonaviy o'quv didaktik vositalardan foydalanib kasbiy faoliyatga tayyorlanishga intilish kabi ichki omillarni qamrab oladi.[5]

O'quv jarayonida zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanish natijasida (ta'lim sifatini oshirish; o'quv tadbirlarini tashkil etish va o'tkazishga sarflanadigan xarajatlarni kamaytirish; o'qituvchilar yuklamasi va metodik vazifalarni qayta taqsimlash, nostandart o'quv topshiriqlarini tayyorlash, ta'lim oluvchilar bilan individual ishlash va boshqalar natijasida) o'quv jarayonini o'quv-metodik vositalar bilan ta'minlashning tezkorligi ta'minlanadi. Qayd etilganlardan ko'rinib turibdiki, ta'limning zamonaviy tizimida aniq o'quv-metodik vositalarni tanlash ehtiyoji tug'ilganda zamonaviy didaktik vositalariga o'qitishning an'anaviy vositalariga nisbatan ko'proq ustuvorlik beriladi. Ammo, bu ustuvorlik zamonaviy didaktik vositalarining o'qitishning an'anaviy vositalarini butunlay siqib chiqarishini yoki ularni almashtirishni anglatmaydi.

Zamonaviy didaktik vositalarining ham o'ziga xos kamchiliklari bor. Ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: Zamonaviy didaktik vositalari bilan ishlash uchun mos dasturiy ta'minotga ega bo'lish; kompyuterda ishlash ko'nikmasini egallash zarurligi; kompyuter ekranida katta hajmdagi matnli materiallarni idrok qilishning murakkabligi; zamonaviy didaktik vositalarining interfaoligining yetarli

emasligi; o‘quv rejasi bajarilishini bevosita va muntazam nazorat qilish imkonining yo‘qligi.

XULOSA

Bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalar asosida tashkil etish, talabalarning bilim olish imkoniyatlarini oshirish, ularning mustaqil ishlash qobiliyatlari va amaliy ko‘nikmalarini o‘rganish darajalarini rivojlantirishda ijobiy samara beradi. Zamonaviy o‘quv-didaktik vositalardan professional ta‘lim o‘qituvchilarini tayyorlash jarajonida foydalanish, o‘quvchilarning aqliy rivojlanishiga, faol bo‘lishiga, tanqidiy fikrlashga undashi, faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasligi, amaliy mashg‘ulotlar, mashqlar va topshiriqlar berilishi, mustaqil ta‘lim olishga imkon yaratishi, o‘quv materialini aniq maqsad va vazifalarga yo‘naltirilishi lozim. Bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalar asosida ta‘limni tashkil etish, o‘qitish samaradorligini oshiradi, talabalarning bilimlarini tizimlashtirishni ta‘minlaydi, ijobiy qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda kasbga qiziqishlarini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.09.2019 yildagi “Professional ta‘lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812–son Farmoni.
2. Hamidov J.A. Bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo‘llash texnologiyasi (5111000 - Kasb ta‘limi “Yer usti transport tizimlari va ularning ekspluatatsiyasi” ta‘lim yo‘nalishi misolida).: Avtoref.dis. ... ped. fan. dokt. - T.: 2017. – 68 b
3. F.S.To‘rabekov Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Innovatsion ta‘lim” kafedrasida dotsenti. Academic Research in Educational Sciences volume 2 | cspi conference 3 | 2021.
4. Yo‘ldoshev J. G‘. Ta‘lim yangilanish yo‘lida. – Toshkent.: O‘qituvchi, 2000.-207 b.
5. Dushaboyev H.A. “Texnologik va professional ta‘limni modernizatsiyalash” Respublika onlayn ilmiy – texnik anjuman materiallar to‘plami. Buxora davlat universiteti 2020.20.11- 165 b

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	VOLEYBOLCHILARNING O`YIN IXTISOSLIGIGA XOS RAVISHDA MASHG`ULOTLARNI TASHKIL QILISH SAMARADORLIGINI O`RGANISH	3
2	МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING HISSIY RIVOJLANISHIDA MUSIQA MASHG`ULOTLARINING TUTGAN O`RNI	8
3	MUSIQIY TA`LIM JARAYONINING MOHIYATI, MAZMUNI VA UMUMIY TAVSIFI	14
4	MUSIQIY RITMIKA – BOSHLANG`ICH SINFI O`QUVCHILARINI BADIY-IJODIY TOMONLAMA RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA	23
5	ВЛИЯНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА ЯЗЫК И ОБЩЕСТВО	29
6	ALYUMINIY XX ASR METALI	35
7	УПАРКИ МАТОЧНЫХ РАСТВОРОВ ПРИ ПОЛУЧЕНИИ НИТРАТА КАЛИЯ	38
8	ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ РЕВОЛЮЦИОНИЗИРУЕТ ФИНАНСОВУЮ ИНДУСТРИЮ	42
9	ERKIN KURASHCHILARNING KO`P YILLIK TAYYORGARLIK KONSEPSIYASI SHAKLLANISHINING ILMIY ASOSLARI	51
10	AREAL LINGVISTIKANING METODOLOGIK VA METODIK ASOSLARI	55
11	TIL – MILLAT RUHINING KO`ZGUSI	59
12	KASB-HUNAR MAKTABLARIDA MATEMATIK TA`LIM	61
13	QISQA MASOFAGA YUGURISH TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	66
14	РОЛЬ ИНТЕЛЛЕКТА СТУДЕНТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ	69
15	TARBIYASI QIYIN BO`LGAN O`SMIRLARNI O`RGANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	73
16	РОЛЬ МОТИВА АФФИЛИАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОГО ОБЛИКА ПОДРОСТКОВ	78
17	ПЕРСПЕКТИВЫ И РАЗВИТИЕ ПЕРЕХОДА УЗБЕКИСТАНА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ	82
18	TRANSPORTLARNING HAYOT TARZIGA TA`SIRI	85
19	БЕСКОНЕЧНОЕ ОТНОШЕНИЕ	89
20	РЕШЕНИЕ СИСТЕМЫ УРАВНЕНИЙ В ЦЕЛЫХ ЧИСЛАХ	91

21	THE IMPORTANCE OF CULTURAL CONTEXT AND NUANCES IN TRANSLATION OF FICTION	94
22	GEPATIT A EPIDEMIOLOGIYASI	100
23	TEMURIYLAR DAVRI - MA'NAVIY HAYOTI	105
24	OQSIL VA UGLEVODLARGA BOY BO'LGAN DONLI MAHSULOTLARNI MINERALLASHGAN TUPROQLARDA O'SISHINI O'RGANIB CHIQISH	109
25	НЕОБХОДИМОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ	112
26	THE IMPORTANCE OF USAGE COMMA IN WRITING	118
27	"ECONOMIC PROBLEMS SOLVED USING DIFFERENTIAL EQUATIONS"	122
28	THE ROLE OF PHYSICS-MATHEMATICS LESSONS IN TRAINING STUDENTS FOR A PROFESSION	126
29	ECHANICAL MEANING OF THE DERIVATIVE	129
30	AVTOMOBIL DVIGATELINI DIAGNOSTIK PARAMETRLARINI TAXLILI	132
31	CHIPSLARNI O'RGANISH MASALALARI	137
32	SAVOD O'RGATISH DAVRIDA INTERFAOL METODLAR VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	142
33	ПРАВО НА КОНФИДЕНЦИАЛЬНОСТЬ ДАННЫХ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ	147
34	THE FORMAL AND SEMANTIC FEATURES OF DETACHED CONSTRUCTION IN UZBEK LANGUAGE AS WELL AS ITS ISSUANCE IN TRANSLATIONS INTO ENGLISH.	153
35	THE CHALLENGES OF CULTURAL BOUNDS TRANSLATION	157
36	RULES FOR CONSTRUCTING A STANDARD SENTENCE IN THE ENGLISH LANGUAGE AND ITS FORMATION	163
37	BO'LAJAK PROFESSIONAL TA'LIM O'QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA DIDAKTIK VOSITALARIDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI	168
38	O'ZBEKISTONNING TURIZIM SOHASIDAGI ISLOHOTLARI VA ULARNING SAMARADORLIK NATIJALARI	172
39	O'RTA OSIYODA MADANIY XO'JALIK MARKAZLARINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH	178
40	DIDAKTIK VOSITALAR ASOSIDA BO'LAJAK PROFESSIONAL TA'LIM O'QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH	185

Внимание!— ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ статьи и номера в юридическом, медицинском, социальном, научном журнале, информация в классах, права на информацию и правильные органы несут ответственность за точность данных органов.

Главный редактор:

В. Л. Семёнов

Помощник редактора:

М. А. Борисов

Редактор дизайна:

З. Ш. Халиков